

ISSN 2518-7392

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОСОФІЯ ТА ГУМАНІЗМ

Періодичне електронне наукове видання

ВИП. 2(8)

Одеса - 2018

*Редакційна колегія:**Головний редактор* – Жарких В. Ю., д.ф.н., професор (Одеса)*Заступник головного редактора* – Левченко В. Л., к.ф.н., доцент (Одеса).*Члени редколегії:*

Амір Л., доктор філософії, професор (Тель-Авів, Ізраїль);

Афанасьєв О. І., д.ф.н., професор (Одеса);

Вішке М., доктор філософії, професор (Гейдельберг, Німеччина);

Гансова Е. А., д.ф.н., професор (Одеса);

Кашуба М. В., д.ф.н., професор (Львів);

Коначова С. О., д.ф.н., професор (Москва, Росія);

Окороков В. Б., д.ф.н., професор (Дніпро);

Розова Т.В., д.ф.н., професор (Одеса)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПРАГМАТИКА: ОТОТОЖНЕННЯ ЗНАЧЕННЯ**Володимир Жарких**

Стаття присвячена дослідженню природної мови. Проведене дослідження показало, що вона є не стабільною структурою, а безперервним процесом обміну і організації інформації, в якому вона здатна генерувати саму себе. Її елементи, слова і словосполучення, залишаючись однаковими, в практиці вживання стають динамічно мінливими. Безперервний обмін між сферами і стилями мови сприяє зростанню амбівалентної когнітивної наповненості вербальних одиниць. Нові сенси, слова, а також запозичення, як явні, так і когнітивні, поповнюючи словарний запас мови, безпосередньо пов'язані з її носіями, чий розум і діяльність породжують раніше невідомі поняття і форми мовного виразу.

Ключові слова: природна мова, семантична пластичність, істинне/помилкове, поверхнева/глибинна структура мовного виразу, загальна соціокультурна ерудиція.

Постановка проблеми. Членороздільна мова є одним з найважливіших чинників, що відрізняють людину, її свідомість і способи комунікації від решти видів живої природи. Онтологія походження і розвитку свідомості людини, а з цим і вдосконалення мови, корінням йде в практику її життєвого досвіду, в якому взаємодія природних біологічних здібностей і соціальна інтеграція зіграли значну роль. Континуальність цього взаємовідношення визначається здатністю ототожнювати і розмежовувати інформацію в самих різних її формах. Людина не тільки вижила, але і адаптувалася в навколишньому світі багато в чому завдяки умінню застосовувати цю здатність в користуванні природною мовою.

Неоцінене значення природної мови виявляється в контексті розумової діяльності людини в її безперервному зв'язку з дійсністю. Вербальна мова не просто складається із слів і словосполучень. Кожне з них є ім'ям, назвою, яка, так або інакше, співвідноситься з екстралінгвістичними чинниками. Свідомість цього співвідношення має універсальний, але не абсолютний характер. Для кожного, хто користується мовою, вживання мовних виразів є не що інше як операція певними сенсами, зрозумілими всім, хто застосовує цю мову. Разом з тим, смислова наповненість мовних одиниць, володіючи певним ступенем стабільності, не має остаточного, абсолютного вимірювання. У буденному і навіть в науковому ужитку слова і словосполучення нерідко застосовуються в незвичайних контекстах і різних значеннях. Їх сенс, в усякому разі, потенційно, має пластичний, невизначений характер. Проблема ототожнення значення завжди була у фокусі філософських рефлексій. Коли в 70-х роках 19-го століття була опублікована стаття Пірса – Як зробити шаг ідеї ясними – How to Make Our Ideas Clear - з цієї проблеми, фактично, розпочався розвиток філософії прагматизму.

Слів в мові завжди менше, ніж значень. Одне і те ж слово в різних ситуаціях або через особливості практики узусу може не тільки мати різні і нерідко протилежні значення, але і не застраховано від можливих модуляцій

Журнал засновано 2015-го року за рішенням Вченої Ради Одеського національного політехнічного університету № 9 від 24 червня 2015 року.

Друкується за рішенням Вченої ради Одеського національного політехнічного університету (протокол № 4 від 17 грудня 2018 р.).

Адреса редакції – вул. Шевченка, 1, Одеський національний політехнічний університет, кафедра філософії та методології науки, гуманітарний факультет, Одеса, 65044, Україна; e-mail: n.v.borodina@onu.ua

© Одеський національний політехнічний університет, 2018

його встановлених сенсів. Завжди присутня вірогідність того, що в майбутньому слово може набути нового значення, іншу конотацію або новий сенс. Як приклад можна привести англійські слова window, icon, marriage, dance, значення яких не тільки змінилося, але і було запозичене в явному вигляді або в перекладі в багато мов світу.

Вірогідність рухливості значень у вербальних одиницях виявляється неоднаково в різних типах мови. Більш менш строга визначеність значення, не часто спостережувана в буденній мові, теоретично є особливістю термінологічної вербальної системи.

Ця важлива характеристика термінологічного виразу викликана необхідністю чіткого розуміння сенсу для обмеження ареалу його можливого вживання. Терміни, по суті, будучи словами природної мови, отримали спеціальний сенс. За визначенням вони повинні однозначно передавати сенс феномена, що позначається ними. Як свідчить семантика самого слова термінологія, це далеко не так. Слово «термінологія», крім назви науки, що вивчає особливий словарний пласт мови, виражає ще, принаймні, три різних поняття: 1) наукові принципи, концептуальні основи, згідно яким відбувається вивчення термінів; 2) правила і обмеження, вживані в термінографічній роботі; 3) набір термінів, що відносяться до певної наукової області [1]. Згідно Е Вустеру [10], термінологія є наукою, в якій: а) представлені методи і практики для збору, опису і презентації термінів; б) система передумов, аргументів і виводів, необхідних для пояснення відносин між поняттями і термінами, фундаментально значущими для подальшого використання.

Схоже, що невизначеність і полісемія є невід'ємною характеристикою вербального складу мови. У природній мові втілена безліч різних вербальних і концептуальних способів виразу думки, які людина використовує щодня, часто застосовуючи їх несвідомо. Разом з тим, не дивлячись на їх явну або вірогідну багатозначність, людина звично співвідносить предмет думки з відповідним йому вербальним значенням, забезпечуючи, таким чином, адекватність розуміння отримуваної інформації і свого повідомлення. У даному філософському контексті постараємося проаналізувати механізми ідентифікації сенсу в потоці вербальних значень в сучасній ситуації глобальної відвертості комунікативного простору.

Методологія. Для виконання цього завдання звернемося до праць філософів і лінгвістів минулого, таких як Ібн Сина, В.Джеймс, Ф.К.С. Шиллер, Б.Рассел. Ми постараємося пов'язати їх роздуми, доводи і виводи з особливостями функціонування мови в сучасних умовах глобальної онлайн комунікації. Розуміння логіки їх міркувань дозволяє припустити, що спостережувана в наші дні тенденція переосмислення сенсів, граматичних трансформацій і запозичень не тільки складає даність сучасної реальності, але продовжує природний процес мовного розвитку. Ми звертаємося також до методологічних розробок проблем сучасних дослідників філософії мови, таким як Г. Лакоф, Дж. Моравесик, К.Сентагупта, М.Т. Кабра Кастельві, Е. Вустер.

Філософське осмислення лінгвістичних проблем складає предмет дослідження учених багатьох країн. Не дивлячись на відмінність підходів,

об'єднуючою концепцією міркувань є постулат про пластичність і багатоплановість мовного виразу. Загальна тональність досліджень зводиться до спроби зрозуміти тенденції дії семантичних і формальних мовних змін на практику використання мови в національному і міжнародному спілкуванні. Проблема мовних змін розглядається в руслі такого підходу і в нашій статті. Вона спирається як на дослідження класиків філософії і лінгвістики, так і на дослідницькі методи, прийняті в сучасній науці.

Виклад основного матеріалу. Незамінне значення природної мови в інтелектуальному освоєнні миру і комунікативній практиці зумовило філософське вивчення її стану та розвитку. Лінгвістична революція, що відбулася на початку ХХ сторіччя, у філософії – The Linguistic Turn – поставила проблему мови у фокус філософських досліджень. Природна мова почала розглядатися в її відношенні до екстралінгвістичної реальності. У аналізі лінгвістичних реалій філософи побачили надію подолати небажані наслідки, пов'язані з конфліктами, небезпеками і ворожнечою із-за недостатньо чіткого вживання і ясного, адекватного розуміння мовних одиниць. Природну мову почали розглядати як засіб концептуалізації [9, с.14]. З тих пір серед лінгвістичних проблем, що пильно вивчаються у філософії, особливе місце займає проблема співвідношення значення і сенсу семантичних властивостей і відносин, виражених у вислові в їх кореляції з можливістю розмежування істинного і помилкового, як у філософії, так і в буденних мовних актах. Сислове наповнення мовних одиниць почали трактувати з погляду лінгвістичної репрезентації реальності [5, с.89]. Це мало принципові методологічні наслідки. Розуміння семантичних властивостей і понятійних відносин дозволяє виявити критерії визначення істинного/помилкового в конкретних ситуаціях реалізації мовних одиниць. Від ступеня їх адекватності фактам дійсності залежить сукупне знання, як визначення і освоєння континуальної картини миру.

З часів Парменіда визначення істинного/помилкового розглядалося в контексті запропонованої ним антитези «істина – думка». Протягом століть в протилежність рухливості і певній суб'єктивності думки, критерієм істини визнавали постійність, однозначність, неспростовність, непорушність. Таке розуміння «істинного» було характерне як для західної, так і для східної традиції [2, с.167]. Починаючи з епохи Відродження, істинність мовного значення почали розглядати в контексті атрибутивного-референціального співвідношення з емпіричним знанням про світ. У подальших дослідженнях в дихотомії «істина/помилка» критерієм істинності думки визнали опору на інформацію, що міститься в індивідуальних концептуальних системах носіїв природної мови. При цьому враховувалися ефективність і ясність використання мовних засобів [6]. Вербальні одиниці і вирази були визнані одним з інструментів презентації сенсу. У міркуваннях про істинність/помилковість вербального виразу була виділена проблема полісемічності, тобто параметрів сенсу, зміст яких варіюється залежно від контексту вживання і супутніх обставин. Ця проблема ставала тим більше актуальною, що істина в її однозначності і постійності визначалася в ракурсі гуманістичних цінностей. Атрибути «істинний/помилковий» почали застосовуватися в якості

позитивної/негативної оцінки [5, с.169]. Істинність (the true) була визнана єдиним продуктивним способом мислення точно так, як і тільки правильність (the right) стала визначальним маркером характеру поведінки людини [3, с.131].

Виникнення і використання поняття «істина» властиво тільки людській свідомості. Будучи специфічною особливістю людського розуму, істина отримує вираз через посередництво природної мови, одиниці якої повинні включати дві життєво важливі характеристики [7, с.117]. Вони повинні не тільки відповідати формальним граматичним нормам, але і виражати практично значущі і застосовні поняття. Якщо виходити тільки з формальних критеріїв відповідності граматичним нормам, зрозумілим всім носіям мови, дійсний сенс думки не буде ясний. Наприклад, в англійській мові інструкція на коробці, що визначає призначення іграшки, – child guidance toy – складена згідно нормам англійської граматики. Але глибинна структура її значення виражена не явно. Її можна інтерпретувати по різному. Якщо оцінювати його по поверхневих критеріях, дитина може бути активним користувачем іграшки, тобто впливати і управляти діями іграшки. Або, навпаки, дитина є пасивним учасником взаємовідношення – іграшка направляє і мотивує її дії. Г.Лакоф приводить пропозицію «моя сковорідка думає, що я поганий кухар» як приклад того, що при граматично правильній поверхневій структурі її глибинний зміст може зрозуміти тільки людина із зміненою психікою. Постулати сенсу вимагають граматично правильної структури пропозиції. Але значущість контексту означає вихід за межі системи мови в світ екстралінгвістичних реалій [4,59]. Думка піддається розумінню та інтерпретації, її зміст стає зрозумілим тільки при дотриманні обох умов. Якщо відсутнє одне з них, її зміст стає чисто вербальним виразом «претензії на істину - truth-claim – [8, с.183], в якому відокремити істинне від помилкового стає практично неможливо.

Одже підхід, що спирається на догматичний принцип абсолютизації істини [7, с.51], яку виражають її вербальні вирази, не відповідає природі функціонування природної мови. У живій системі використання природної мови її елементи володіють широкою семантичною рухливістю і пластичністю. У мові постійно відбуваються зміни і модифікації значень, будуються нові незвичні словосполучення, а також з'являються нові вербальні і когнітивні запозичення. Важлива, завжди присутня умова виникнення і подальшого розуміння їх сенсу пов'язана з невербальним етапом їх становлення. Інакше - це не слова, а порожній набір звуків або букв. Сенс вербальних одиниць є частиною системи інформації, що включає думки, знання і припущення про дійсний або можливий стан реальності. Все в мові – звуки, слова, граматична структура, правила комбінації вербальних елементів – сприймається і будується на принципі континуальності сенсу. Він ґрунтується на історизмі, асоціаціях і конкретизації, які дозволяють провести грань між істинним і помилковим, тобто осмислено інтерпретувати нове значення, спираючись на попередній досвід.

У семантичній структурі вербальних одиниць завжди латентне присутні різні рівні семантичного виразу глибинного співвідношення мови, думки і реальності. Динамічний характер формування смислу виявляється в безперервному стані взаємопроникнення семантики і прагматики вживання

мови.

Висновки. Природна мова є результат багатоміліардної суспільної практики. Це жива система, що є не стабільною структурою, а безперервним процесом обміну і організації інформації, в якому вона здатна генерувати саму себе. Її елементи, слова і словосполучення, залишаючись однаковими, в практиці вживання стають динамічно мінливими. Безперервний обмін між сферами і стилями мови сприяє зростанню амбівалентної когнітивної наповненості вербальних одиниць. Нові сенси, слова, а також запозичення, як явні, так і когнітивні, поповнюючи словарний запас мови, безпосередньо пов'язані з її носіями, чий розум і діяльність породжують раніше невідомі поняття і форми мовного виразу. Розуміння і адекватна інтерпретація їх сенсу завжди була прерогативою людини і її бажання знайти або вжити це нове знання. У сучасній відвертості комунікативного простору зростають як можливість його отримання, так і значення учасників комунікативного акту в створенні знання через дискурс в контексті загальної соціокультурної ерудиції.

Список літератури

1. Cabra Castellvi M. Teresa. Series of Terminology. Presentation and Explanation. // Terminology, 2003, 9 2P. P. 168 – 199.
2. Ibn Sina, Kitab al Shifa (A Book of Wisdom), N-Y, 2006. - 432 p
3. James W. The Meaning of Truth, N-Y, 1909.
4. G.Lakoff, Presuppositions and Relative Grammaticality, Cambridge, 1975. -247 p.
5. Moravesik J.M. Understanding Language: a Study in Linguistics and in Philosophy, the Hague, 1975. - 211p
6. Russel B. An Inquiry into Meaning and Truth, N-Y, 1940. -116 p. F.C.S. Schiller, Problems of Belief, Lnd., 1924. -187 p.
7. Schiller F.C.S. Logic for Use: an Introduction into the Voluntarist Theory of knowledge, Lnd., 1929.
8. Schiller F.C.S., Humanism, Philosophical Essays, Lnd., 1903.
9. Sengupta Kalyan Kumar, Language and Philosophy, Bombay, 1969. -186 p.
10. Wuster E. The Machine Tool. An International Dictionary of basic Concepts. Free Press, 1968. -375 p.

Volodymyr Zharkyykh

PHILOSOPHY AND PRAGMATIC: DETERMINATION OF VALUE

Ontology of appearance and development of man's consciousness and natural language is rooted in human life experience, in the course of which the interplay of biological capacities and social integration has been significantly important. The continuity of this interrelation is expressed in the human ability to differentiate the true from the false. Man has not only survived but also pretty well adapted in the surrounding environment thanks to his ability to properly use his natural verbal language.

The meaning of words and word-combinations is the name of substances in various ways connected with extralinguistic reality. Their semantics, being to a certain extent stable, does not always remain final or absolute. In everyday life and in scientific usage verbal units often get new and unexpected twists in meaning and connotation. Tendencies of polysemantic development in their semantic structure have grown recently due to the spread of the internet. Understanding and adequate interpretation of their new senses has always been the prerogative of language users and their wish to find or to use the new meanings expressed by them. In present day openness of the global net there grow both - possibilities for differentiating and acquiring the new knowledge,

carried in the new verbal senses, and the role of participants of communication acts in creating new knowledge through discourse in context of general socio-cultural erudition.

Key words: natural language, semantic plasticity, true/false; surface/deep structure of language expression, general socio-cultural erudition.

References

1. Cabra Castellvi (2003) *M. Teresa. Series of Terminology. Presentation and Explanation. // Terminology*, pp. 168 – 199.
2. Ibn Sina (2006) *Kitab al Shifa (A Book of Wisdom)*, N-Y, 432 p
3. James W. (1909) *The Meaning of Truth*, N-Y.
4. Lakoff G. (1975) *Presuppositions and Relative Grammaticality*, Cambridge, 247 p.
5. Moravcsik J.M. (1975) *Understanding Language: a Study in Linguistics and in Philosophy, the Hague*, 211 p
6. Russel B. (1924), *An Inquiry into Meaning and Truth*, N-Y, 1940. -116 p. F.C.S. Schiller, Problems of Belief, Lnd., 1924. -187 p.
7. Schiller F.C.S. (1929), *Logic for Use: an Introduction into the Voluntarist Theory of knowledge*, Lnd.
8. Schiller F.C.S. (1903) *Humanism, Philosophical Essays*, Lnd.
9. Sengupta Kalyan (1969) *Language and Philosophy*, Bombay, 186 p.
10. Wuster E. (1968) *The Machine Tool. An International Dictionary of basic Concepts*. Free Press, 375 p.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2018

СКЛАДНІСТЬ І СТРАТЕГІЇ ЇЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Олександр Афанасьєв, Ірина Василенко

Представлені методологічні стратегії вирішення проблеми складності: синергетичні, редукціоністські, міждисциплінарні, трансдисциплінарні, комплементарні, теоретико-системні. Їх синтез виглядає сумнівним. Тим часом, проблема складності, особливо в ракурсі цілісного уявлення об'єктів, вимагає невідкладного вирішення.

Ключові слова: складність, синергетика, редукціонізм, міждисциплінарність, трансдисциплінарність, комплементарність, система, цілісність

В літературі, присвяченій методології науки, останнім часом значно збільшилася кількість публікацій, присвячених проблемі складності. Причина цього лежить на поверхні: людина все більше стикається зі складними об'єктами, причому не тільки в науці, а й у повсякденному житті, в економіці, політиці, мистецтві. Тому більшість авторів відзначають ускладнення того світу, в якому знаходиться людина [5]. Однак, виникає питання: хіба той світ, в якому починалося становлення людини, був простіше нинішнього? Адже кілька десятків тисяч років, які існує розумна людина, надто мало для помітної його зміни. Швидше вірно інше: людина почала виділяти для себе в світі такі фрагменти реальності, осмислити які без поняття «складність» вона не в змозі. Так з'являються складні об'єкти науки, складні інженерні уявні конструкції, які іноді втілюються в реальність. У такому вигляді вони, можливо, складніше природних феноменів, у всякому разі більш громіздкі і незграбні. Але чи означає це, що навколишній світ складний апіорі, і прагнення його пізнати продукує складні ідеальні і речові моделі? Можливо, навпаки, світ простий, і лише людська обмеженість продукує складні пояснення і теорії, моделі та підходи? Інтуїція підказує, що вірно друге, хоча б тому, що об'єднати в більш-менш компактну модель все наявне знання не представляється можливим: подібна складність не під силу людині. У той же час світ, лише частково виражений цим знанням, компактний, впорядкований, в цьому сенсі розумний, і окремі хаотичності лише модернізують порядок. Ось і виходить, що складність є лише більш-менш вдала спроба осмислити природний (та й людський) світ.

З точки зору Бога або Абсолютного Розуму, незалежно від того, реальні вони чи уявні, світ повинен бути простим. У всякому разі, якщо не занурюватися в тонкощі агностицизму, все можна описати і пояснити. Складним здається незрозуміле або малозрозуміле. Як тільки отримано зрозуміле пояснення, складне здається вже простим. Мабуть, ця наївна інтуїція лежить в основі людського прагнення висловити складне через просте. Виходить, що світ складний лише з точки зору людини, та й ця складність вона всіляко намагається спростити.

Істотно відзначити, що жити в складному світі людині важко, якщо взагалі можливо. Тому з перших кроків вона починає створювати більш простий світ навколо себе: живе в печерах, а потім і в будинках, де немає природної різноманітності вітрів і температур, розводить тварин і рослини так, щоб

спростити їх функції, виключивши «зайве», непотрібне, або просто не звертаючи на це увагу. Та й наука була створена заради спрощення: галілеївський опис руху простіше і зрозуміліше, ніж, скажімо, філософський того часу. Правда, всупереч очікуванням, людське життя поступово ускладнювалося: ставали складнішими і «друга природа», і соціум, і взагалі всі форми життєдіяльності, і, відповідно, спроби наукового осмислення цього. Ускладнення і збільшення різноманітності є закономірність еволюції людського світу як відображення недосконалих уявлень людини про світ і про себе, як і спроби їх реалізації.

У той же час людина, особливо в побуті, відносно легко пристосовується до складних соціальних зв'язків і відносин, до складної техніці, складного виробництва, ставлячись до них як до простих. Дійсно, споживач байдужий щодо складного пристрою телевізора або мобільника, досить освоїти кілька кнопок, і складність працює дуже просто! Будь-яка складна технологія, навіть грандіозний науковий дослідницький проект, розкладається на найпростіші операції. Є безліч прикладів, скажімо, краудсорсингу, коли для вирішення певних проблем інноваційної наукової або виробничої діяльності використовуються можливості широкого кола осіб, в тому числі непрофесіоналів, переважно добровольців, які працюють не заради заробітку, а з престижних міркувань або простого інтересу. Доречно згадати відомий проект NASA, який поставив завдання проаналізувати величезний масив знімків марсіанської поверхні переважно силами любителів астрономії [16]. Прикладом може служити і просьюмерізм (prosumerism - одночасне виробництво і споживання), що став можливим через низку причин, серед яких не останню роль відіграє спрощення виробництва складних речей [11; 12].

У побуті не відчуваються багато складних феноменів, наприклад, глобальні проблеми. Більш того: глобальне потепління для північної Європи і Сибіру в побуті обертається похолоданням через остудження і відтискування льодами на захід європейської «грубки» – Гольфстріму.

Схоже, тільки мислителі стурбовані складністю. У їхньому уявленні складність стає серйозною проблемою, навіть непосильною ношею для людства. Завдяки такій постановці питання складність усвідомлюється різноманітними термінами, моделями і стратегіями.

Прагнення представити світ як складний зажадало відповідних образів-понять, що призвело останнім часом до появи нових термінів і значного розширення сфери їх вживання: фрактал [7], голорух та голографічна модель Всесвіту [10], ризома [4], складністість [9], нелінійність і ін.

Заохпиви натури навіть стали говорити про особливе нелінійне мислення, тільки і здатне осмислити складність світу. Міркування про нелінійне мислення нагадують міркування про діалектичне мислення, покликане поліпшити, якщо не замінити, формально-логічне мислення, які були вельми популярні в епоху діалектичного матеріалізму. Однак, осмислити щось людина може тільки в рамках своєї «примітивної» формальної логіки і в точних, однозначних поняттях, що, втім, не виключає різні нелінійні, фрактальні, голографічні, синергетичні та інші моделі. І, якщо відкинути перебільшення, слід зазначити плідність нових підходів. Втім, плинність, мінливість, непорядкованість не виявити в плинних,

мінливих, непорядкованих поняттях, хоча відповідні образи-метафори допомагають розумінню цих феноменів.

Спроби осмислити проблему складності спричинили появу кількох моделей представлення складних феноменів, всередині яких досить багато підходів, теорій, програм, методологічних стратегій.

У методології науки добре усвідомлено, що ступінь складності об'єкту задається пізнавальними цілями суб'єкта, оскільки будь-який досліджуваний об'єкт, не кажучи вже про предмет, який виділений в ньому відповідною, дисципліною, окреслений дослідницькими цілями, методами, теоріями тощо. Мабуть, наукове знання, як і весь людський світ, має тенденцію до ускладнення, незважаючи на активне застосування бритви Оккама як потужного спрощуючого методологічного принципу, і незважаючи на прагнення науки, особливо класичної, до створення простих моделей реальності.

Класична наука, виходячи в основному з інтуїтивних уявлень, досить чітко розмежовувала те, що вважалося простим, і те, що розглядалося як складне. Але апіорі у нас немає способів судити про те, що просто і що складно [8, с.45]. В принципі, будь-який об'єкт або будь-яка система може виявитися дуже складними або дуже простими. «Подібно до того, як несподівана складність виникає в вимушених коливаннях маятника, несподівана простота виявляється в ситуаціях, які складаються під впливом спільної дії багатьох факторів» [8, с.45]. Причому, важливо відзначити, що стан досліджуваного явища, що характеризується як складне, не завжди йому притаманне, воно виникає при деяких обставинах, але визначити заздалегідь складність поведінки, як правило, неможливо. Особливо, якщо мова йде про нестійкі об'єкти, зазвичай описувані синергетичними термінами «дисипативні структури», «флуктуація», «нелінійність», «самоорганізація», «порядок і хаос» і ін. Примітно, що з опису початкових умов неможливо причинно вивести подальший стан такого самоорганізованого об'єкта, так як зміни в ньому наростають лавиноподібно. Подібні об'єкти називаються в синергетиці складними. «Складність означає не тільки нелінійність, а й величезне число елементів з великим числом ступенів свободи. Всі макроскопічні системи, такі, як камені або планети, хмари або рідини, рослини або тварини, популяції тваринних організмів або людські суспільства, складаються з елементів, або компонентів (таких, як атоми, молекули, клітини або організми). Поведінка окремих елементів в складних системах з величезним числом ступенів свободи не може бути ні передбачена, ні простежена в минулому. Детерміністичні описи окремих елементів можуть бути замінені еволюцією розподілів ймовірності» [6].

Синергетичний підхід дозволяє представити багато складних об'єктів в адекватних моделях. «Синергетику, мабуть, можна розглядати як стратегію, що дозволяє успішно впоратися зі складними системами навіть в гуманітарних областях знання» [6].

Об'єкти гуманітарного знання часто вважаються більш складними, ніж природні або технічні, зокрема, тому, що вони вимагають для себе різноманітні історичні, юридичні, релігійні, літературні, психологічні та інші дані. Ця майже одноставно визнана точка зору потребує уточнення, адже не зовсім зрозуміло,

що таке «складність» і як її виміряти. У всякому разі, загальноприйнятого визначення поняття «складність» немає.

Як вважає К. Майнцер, багато об'єктів гуманітаристики можна уявити в синергетичних термінах. «Мова йде про міждисциплінарні методології для пояснення процесу виникнення деяких макроскопічних явищ в результаті нелінійних взаємодій мікроскопічних елементів в складних системах. Макроскопічні явища можуть бути різними видами світлових хвиль, рідин, хмар, хімічних хвиль, рослин, тварин, популяцій, ринків, ансамблів мозкових клітин, що характеризуються параметрами порядку. Вони не зводяться до мікроскопічного рівня атомів, молекул, клітин, організмів складних систем. Насправді вони являють собою властивості реальних макроскопічних систем, таких, як потенціали поля, соціальні або економічні сили, почуття або навіть думки» [6]. У таких випадках синергетичний підхід стає загальнонауковою стратегією дослідження складних феноменів.

У той же час, не всі складні об'єкти мають «синергетичну» природу, і далеко не завжди їх можна уявити в рамках однієї дисциплінарної моделі. Багато складних об'єктів, особливо соціогуманітарних, часто досліджуються міждисциплінарними підходами. Наприклад, історична антропология, цікавлячись різними сторонами життя людини, від трудової діяльності до релігійного екстазу, від біологічних основ життя до менталітету, вступає у взаємодію з лінгвістикою і мистецтвознавством, історією літератури, права, науки і техніки, соціологією і психологією, а також з багатьма природничими науками від географії до біології. Для сучасної науки міждисциплінарність стає нормою незалежно від дисциплінарної прописки. Головна причина, мабуть, полягає в тому, що сучасна наука багато в чому перестає бути об'єктною, вона стає проблемною в тому плані, що проблема все частіше виникає на стику різних дисциплін. Це іноді тягне становлення нових дисциплін, а не вирішення проблема саме міждисциплінарним підходом.

Міждисциплінарність передбачала кооперацію, своєрідний синтез різних дисциплін, підходів, методологій. Вона на перший погляд відображає одвічне прагнення науки до універсалізації, що нерідко дійсно має місце. Однак, отримане в результаті узагальнене знання часто означає виникнення нової дисципліни на стику колишніх і відмежування від «батьків» з наступним уточненням і подальшою спеціалізацією. Прикладом може служити соціальна психологія, що виникла як своєрідне узагальнення соціології і психології, але являє собою особливу дисципліну, відмінну як від соціології, так і від психології майже за всіма параметрами. Подібна міждисциплінарність перетворюється в іншу дисциплінарність. Останнє має як позитивне, так і негативне значення. Зокрема, з одного боку поглиблюється знання, з іншого, зростаюча спеціалізація ускладнює взаєморозуміння дослідників і цілісне розуміння об'єкта, і, до речі, збільшує складність «картини» об'єкта.

Дисциплінарність і міждисциплінарність доповнюються полідисциплінарністю і трансдисциплінарністю [2]. Наприклад, описати такі об'єкти як ліс, Земля, людина неможливо ні дисциплінарним, ні міждисциплінарним підходами, оскільки немає ні таких дисциплін, ні

«стикування» різних, навіть суміжних дисциплін. Доводиться задовольнятися полідисциплінарним підходом, «звалюючи в купу» всі дисципліни, які вивчають ці феномени. Нагромадження різних дисциплінарних описів вимагає узгодження, систематизації, створення єдиної моделі, єдиної методології, єдиної методики або хоча б узгоджуваних методик.

Полідисциплінарність не в змозі забезпечити те цілісне бачення об'єкта, яке буває вкрай необхідно. Адже реальний полідисциплінарний об'єкт єдиний, цілісний і його наукове уявлення має бути таким же, інакше важко вважати його зрозумілим і пізнанням.

Полідисциплінарність породжує значні пізнавальні та методологічні проблеми, деякі з яких вирішуються як трансдисциплінарними, так і редукціоністськими підходами.

Трансдисциплінарність, у всякому разі за задумом, здатна подолати обмеженість міждисциплінарності і полідисциплінарності (мультидисциплінарності).

Трансдисциплінарність означає не просто вихід за межі окремих дисциплін, а цілісне, холистичне бачення предмета дослідження у всій його складності. Якщо класична наука схильна до спрощення складного, що народжує диференціацію і відповідно міждисциплінарність, то сучасна некласична (постнекласична) наука намагається охопити реальність в її складності, багаторівневості, багатовимірності, що спеціально підкреслюється в шостій статті Хартії трансдисциплінарності: «У порівнянні з міждисциплінарністю і мультидисциплінарністю, трансдисциплінарність є багатоаспектною і багатовимірною» [15]. У реальній дослідницькій практиці трансдисциплінарність обертається застосуванням когнітивної стратегії деякої дисципліни в іншій науці, що нерідко здійснюється в спільних проектах. Трансдисциплінарність, як правило, означає інтеграцію не просто різних теорій і технологій задля практично важливого результату (вертикальна інтеграція), а інтеграцію різних методів, в тому числі спеціальних, з паралельно працюючих наук (горизонтальна інтеграція), спрямованих на отримання нового теоретичного результату, на рішення власне наукових проблем. Саме трансдисциплінарність найбільшою мірою відповідає ідеалу єдиного наукового знання [2].

Однак і трансдисциплінарність не є загальною панацеєю від наростаючої складності науки. Не слід скидати з рахунків «старий добрий» редукціонізм. Мабуть, редукціонізм був історично першою стратегічною спробою впоратися зі складними об'єктами, і він не втратив свого значення в сучасній науці. Розширення основних положень механіки на інші галузі знання в Новий час мало величезний науковий ефект. Хоча з плином часу механіцизм виявив свою обмеженість, як і різні варіанти фізикалізму або натуралізму, проте, редукціонізм, особливо застосований до нової незвіданої області, завжди мав величезне пізнавальне значення. У методологічній літературі прийнято його критикувати, апелюючи до тих випадків, коли виявлялася неспроможність редукціонізму, наприклад, при спробах пояснити мислення законами механіки або звести історію культури до біологічної еволюції. Однак подібні випадки не

свідчення його неспроможності, а лише виявлення меж застосування, які заздалегідь виявити неможливо.

Сучасна біологія в значній мірі йде шляхом редукціонізму, шляхом виявлення хімії живого, результатом чого стало, зокрема, відкриття молекули ДНК, що, в свою чергу, призвело до відкриттів у всіх областях науки про живе: від вірусів і мікробів до біологічної історії людства. Успіхи в біології дозволяють припустити, що можна пояснити всю біологію в термінах хімії і фізики, що часом вважають проявом крайнього редукціонізму, особливо якщо вважати хімічні або фізичні явища більш простими, ніж біологічні. Але, з іншого боку, нові фізико-хімічні теорії живого складніші, ніж багато попередніх, в тому числі біологічні, пояснення. Тому редукціонізм не завжди пов'язаний з примітивним спрощенням. Все це вимагає, з одного боку, розуміння філософсько-методологічного сенсу простоти-складності, з іншого – сучасного осмислення принципу редукціонізму.

Ще однією стратегічною лінією представлення складних об'єктів був і залишається принцип додатковості, сформульований Н. Бором. Потреба в такій стратегії пов'язана не тільки з незвичайною, і в цьому сенсі складною, поведінкою деяких об'єктів, наприклад, в мікросвіті, але і з нездатністю науки несуперечливо описати їх в рамках однієї теорії, що, відповідно, значно ускладнює наукову модель, оскільки доводиться вдаватися до взаємовиключних, але доповнюючих один одного уявлень. Багато соціогуманітарних об'єктів також є своєрідними кентаврами, які неможливо несуперечливо описати в рамках однієї теорії, і доводиться вдаватися до комплементарності [17], використовуючи принцип додатковості в дусі методологічних ідей Бора. Це стосується і картин світу, і парадигм, і теорій, і інших форм представлення знань в гуманітарних дисциплінах [1].

Наприклад, деякі гуманітарні теорії відповідають найсуворішим канонам науковості, від однозначних визначень до розгалуженого математичного апарату в структурній лінгвістиці або в кількісній історії. Однак в тій же лінгвістиці або історії є і несурорі теорії, а мікроісторія взагалі принципово виключає загальне, закономірне, регулярне і інші характеристики теоретичності і науковості [3]. Очевидно, що узгодити настільки різні, навіть протилежні, підходи, кожен з яких дає чудові результати, можна лише в дусі борівської додатковості.

У той же час, не до всіх об'єктів науки застосовні синергетичні, редукціоністські, міждисциплінарні або комплементарні стратегії, особливо в прикладних дослідженнях. Часто досить звичайних класичних способів із застосуванням традиційних кількісних методів. Але до багатьох об'єктів, зокрема, гуманітарних, не завжди добре застосовні точні кількісні методи, наприклад, математичні, головним чином через звичайну «лінійну» складність об'єктів гуманітарного знання, а, можливо, також через те, що в надрах гуманітарного знання ще не вироблені ті абстрактні форми, які можуть бути оброблені математичними методами [14, с. 11].

Вирішення питання про те, які об'єкти складніші або простіші вимагає вимірювання простоти-складності. Ефективний спосіб пропонує параметрична теорія систем. Вона передбачає виділення трьох аспектів системного розгляду

(системних дескрипторів): концепт, структура і субстрат. Ці дескриптори можуть бути співвіднесені один з одним. Наприклад, ставлення структури до субстрату дає структурну організацію системи, відношення субстрату до структури – субстратну організацію. Відповідно до дескрипторів виділяються різні типи простоти-складності. Найбільш істотними є п'ять типів: концептуальна, структурна, субстратна, структурно-субстратна і субстратно-структурна типи простоти-складності. Ці типи можуть не відповідати одна одній. Наприклад, велика китайська стіна, дуже проста в структурному плані, але має високе значення субстратної складності [13, с. 106]. Системна модель дозволяє вимірювати складність як кількісно, так і якісно [14, с. 197-209]. Таким чином, параметричну теорію систем також можна зарахувати в ряд методологічних стратегій дослідження складних феноменів.

Мабуть, єдиною стратегією дослідження і вирішення проблеми складності не існує, а інтеграція існуючих вельми сумнівна. Викликавши до життя цей феномен, людина поки не може з ним впоратися. Поки або в принципі не може?

У якості висновку хочеться зазначити наступне. Сучасні практики репрезентації складності мають не дуже приємний наслідок. Знання про складні об'єкти розповзається на окремі дисципліни, кожна з яких претендує на адекватний опис об'єкту, але не дає цілісного уявлення про нього. Тому проблема складності невід'ємна від проблеми цілісності. В такому ракурсі ці проблеми мають не тільки науково-методологічне, але й світоглядно-філософське значення. Не випадково у ювілейній доповіді Римського клубу серед сучасних пріоритетів виокремлена проблема формування цілісного світогляду [18], без якого, мабуть, не вдасться впоратись з сучасними викликами, що стоять перед людством. З усіх стратегій репрезентації складності лише трансдисциплінарність відповідає вимогам цілісного представлення об'єкту, але парадокс у тому, що саме ця стратегія найменш методологічно розроблена. Чи має людство час на ці розробки?

Список літератури:

1. Афанасьев А.И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки: монография. – Одесса: Бахва, 2013. – 288 с.
2. Афанасьев О.И., Василенко Л.Л. Трансдисциплинарность та проблема профессионализма // Філософія та гуманізм. Наукове видання. Вип 3. – Одеса: ОНПУ, 2016. – С. 9-17.
3. Гинзбург К. Микроистория: две-три вещи, которые я о ней знаю // Современные методы преподавания новейшей истории. – М.: ИВИ РАН, 1996. – С. 207-236.
4. Делёз Ж., Гваттари Ф. Капитализм и шизофрения. Тысяча плато.– Екатеринбург, 2010. – 895 с.
5. Людина в складному світі. – Суми: Університетська книга, 2018. – 357 с.
6. Майнцер К. Сложность и самоорганизация. Возникновение новой науки и культуры на рубеже веков. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Man.htm>.
7. Мандельброт Б. *Фрактальная геометрия природы*. — М: Институт компьютерных исследований, 2002. – 656 с.
8. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант. – М.: Прогресс, 1994. – 259 с.
9. Свирский Я.И. «Сложностное» мышление в контексте философских стратегий

- Ж. Делеза и Ф. Гваттари // Вестник российского университета дружбы народов, серия философия, 2012, № 1. – С. 37-47.
10. Талбот Майкл. Голографическая Вселенная. – М.: Издательский дом «София», 2004. – 368 с.
 11. Тоффлер Э. Третья волна. – Москва : АСТ, 2009. – 795с.
 12. Тыликовска Анна. Работа, за которую не платят. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20150208/226121018.html>
 13. Уёмов А. И. Свойства, системы, сложность // Вопросы философии. – 2003. – № 6. – С. 96-110.
 14. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев. – Варшава: Universitas Rediviva, 2001. – 276 с.
 15. Хартия трансдисциплинарности // Кнященко, Л.П., Моисеев В.И. Философия трансдисциплинарности. – М.: ИФРАН, 2009. – 205 с.
 16. Хау Дж. Краудсорсинг. Коллективный разум как инструмент развития бизнеса. — М.: Альпина Паблишер, 2012. — 288 с.
 17. Цофнас А.Ю. Комплементарность мировоззрения и миропонимания // Философская и социологическая мысль, 1995. – № 1-2. – С. 5-22.
 18. Come On!: Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet // <https://www.clubofrome.org/report/come-on>

Александр Афанасьев, Ирина Василенко

СЛОЖНОСТЬ И СТРАТЕГИИ ЕЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ

Представлены методологические стратегии решения проблемы сложности: синергетические, редукционистские, междисциплинарные, трансдисциплинарные, комплементарные, теоретико-системные. Их синтез выглядит сомнительным. Между тем, проблема сложности, особенно в ракурсе целостного представления объектов, требует безотлагательного решения.

Ключевые слова: сложность, синергетика, редукционизм, междисциплинарность, трансдисциплинарность, комплементарность, система, целостность.

Oleksandr Afanasiev, Iryna Vasylenko

COMPLEXITY AND STRATEGIES OF ITS REPRESENTATION

The methodological strategies for solving the problem of complexity are presented: synergetic, reductionist, interdisciplinary, transdisciplinary, complementary, theoretical-systemic.

Classical science clearly distinguished between what was considered simple, and what was seen as complex. But a priori we have no way to judge what is simple and difficult. The condition of the investigated phenomenon, which is characterized as complex, is not always inherent to it, it arises under certain circumstances. An example is unstable objects. From the description of the initial conditions it is impossible to reasonably deduce the further state of such a self-organized object, since changes in it grow in an avalanche. The synergetic approach allows the presentation of similar objects in adequate models.

Not all complex objects have a synergistic nature, they can not always be imagined within the framework of one disciplinary model.

Many complex objects, especially socio-humanities, are often explored with interdisciplinary approaches when the problem arises at the junction of different disciplines. This sometimes leads

to the emergence of new disciplines, rather than the solution of the problem is just an interdisciplinary approach. Polydisciplinarity is also not able to provide a coherent vision of the object. The real polydisciplinary object is one and the whole, and its scientific representation must be the same.

Transdisciplinarity means a holistic vision of the subject of research in its entirety. However, it is not a general panacea for the growing complexity of science.

Reductionism was historically the first strategic attempt to cope with complex objects, and it did not lose its importance in modern science. Advances in biology suggest that one can explain all biology in terms of chemistry and physics. This is sometimes considered a manifestation of extreme reductions. But new physicochemical theories of living are more complex than the previous ones. Therefore, reductionism is not always associated with primitive simplification. This requires a modern understanding of the principle of reductionism.

The strategic line of representation of complex objects was and remains the principle of additionality, formulated by N. Borom. The need for such a strategy is due to the inability of science to consistently describe some objects within a single theory. Many socio-humanitarian objects are such centaurs, have to resort to complementarity.

Solving the question of which objects are more complicated or simpler requires the measurement of simplicity and complexity. An effective way offers a parametric theory of systems. It involves the allocation of three aspects of system review: the concept, structure and substrate. These descriptors can be correlated with each other. According to the descriptors, different types of simplicity-complexity are distinguished.

There is no single research strategy and problem solving, but the integration of existing ones is questionable. Having caused this phenomenon to life, a person can not cope with it yet.

Key words: complexity, synergetics, reductionism, interdisciplinarity, transdisciplinarity, complementarity, system, integrity.

References

1. Afanasyev A. I. (2013) Gumanitarnoe znanie i gumanitarnyye nauki [Humanitarian knowledge and science of humanities], Odessa, Bahva, 288 p.
2. Afanasyev O. I., Vasilenko I.L. (2016) Transdisciplinarnost ta problema profesionalizmu [Transdisciplinarity and the problem of professionalism] // *Filosofiya ta gumanizm. Naukove vidannya*, Vip. 1(3), Odesa, ONPU, P. 9-17.
3. Ginzburg K. (1996) Mikroistoriya: dve-tri veschi, kotorye ya o ney znayu [microhistory: two or three things I know about her] // *Sovremennyye metodyi prepodavaniya noveyshey istorii*, Moscow, IVI RAN, P. 207–236.
4. Deleuze J., Guattari F. (2010) Kapitalizm i shizofreniya. Tyisyacha plato [Capitalism and schizophrenia. Thousand plateaus], Ekaterinburg, 895p.
5. (2018) Lyudina v skladnomu sviti [Man in a complex world], Sumi, Universitetska kniga, 357p.
6. Maynzer K. Slozhnost i samoorganizatsiya. Vozniknovenie novoy nauki i kulturyi na rubezhe vekov [Complexity and self-organization. The emergence of a new science and culture at the turn of the century]. Access mode: <http://spkurdyumov.narod.ru/Man.htm>.
7. Mandelbrot B. (2002) Fraktalnaya geometriya prirody [Fractal geometry of nature], Moscow, Institut kompyuternykh issledovaniy, 656p.
8. Prigozhin I., Stengers I. (1994) Vremya, haos, kvant: k resheniyu paradoksa vremeni [Time, chaos, quantum: the solution of the paradox of time], Moscow, Progress, 259p.
9. Svirskiy Ya.I. (2012) «Slozhnostnoe» myshlenie v kontekste filosofskikh strategiy Zh. Deleza i F. Gvattari ["Complexity" thinking in the context of the philosophical strategies of J. Deleuze and F. Guattari] // *Vestnik rossyskogo universiteta druzhby narodov, seriya filosofiya*, № 1, P.37-47.

10. Talbot Maykl (2004) Golograficheskaya Vseleynaya [Holographic Universe], Moscow, Izdatelskiy dom «Sofiya», 368p.
11. Toffler E. (2009) Tretya volna [The Third Wave], Moscow, AST, 795p.
12. Tyilikovska Anna. Rabota, za kotoruyu ne platyat [Work for which you do not get paid], Access mode: <http://inosmi.ru/world/20150208/226121018.html>
13. Uyomov A. I. (2003) Svoystva, sistemyi, slozhnost [Properties, systems, complexity] // Voprosy filosofii, № 6, P. 96-110.
14. Uyomov A., Saraeva I., Tsofnas A. (2001) Obschaya teoriya sistem dlya gumanitariyev [The general theory of systems for the humanities], Varshava, Universitas Rediviva, 276p.
15. (2009) Hartiya transdistsiplinarnosti [The Charter of Transdisciplinarity] // Kiyaschenko, L.P., Moiseev V.I. Filosofiya transdistsiplinarnosti, Moscow, IFRAN, 205p.
16. Hau J. (2012) Kraudsorsing. Kollektivnyiy razum kak instrument razvitiya biznesa [Crowdsourcing. Collective mind as a tool for business development], Moscow, Alpina Pablisher, 288p.
17. Tsofnas A.Yu. (1995) Komplementarnost mirovozzreniya i miroponimaniya [Complementarity of world outlook and world understanding] // Filosofskaya i sotsiologicheskaya myisl, 1-2, P. 5-22.
18. (2018) Come On!: Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet // <https://www.clubofrome.org/report/come-on/>

Стаття надійшла до редакції 20.11.2018

ВЗАЄМОПЕРТИН НАВЧАННЯ Й ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ: ВІД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО ПРОСВІТНИЦТВА

Берегова Галина

Стаття містить огляд і філософсько-освітній аналіз взаємоперетину навчання й виховання у добу Середньовіччя, Відродження та Просвітництва. У роботі зазначено, що навчання й виховання в середньовічну епоху відбувалося в межах теологічних концепцій, де церква визначала зміст, форму навчання та виховні канони. Зроблено акцент на наукоцентристському характері навчання й виховання в епоху Відродження, акцентовано увагу на створенні представниками цього періоду нової освітньо-виховної системи, що базується на навчальних посібниках з усіма необхідними для учня знаннями та практичному спрямуванні навчання. Зазначено, що в епоху Просвітництва чітко виокремлюються сутнісні риси виховного процесу, органічно поєднаного з навчальною діяльністю; конкретизується освітньо-виховний принцип наслідування природи, пропонуються новаторські методи й засоби навчання й виховання. Стверджується, що педагогічні концепції минулого можуть суттєво збагатити надбання філософії освіти та сучасну вітчизняну систему освіти й виховання.

Ключові слова: філософія освіти, навчання, виховання, схоластика, гуманізм, просвітництво.

Постановка проблеми

Філософія освіти як галузь соціальної філософії відносно молода наука, адже її інституціалізація відбулась у середині 40-х р. ХХ ст., коли в США, а потім і в Європі були створені спеціальні спільноти з філософії освіти, хоча ще задовго до цього філософія освіти була важливим компонентом систем усіх великих філософів.

Нині філософія освіти є галуззю зі сталим дисциплінарним статусом (переважно в університетах англomовних країн). На тверде переконання В. Лутая, «саме сучасна філософія освіти повинна стати теоретико-методологічним засновком співпраці філософів і освітян» [12, с.11]. Джерела виникнення та закономірності розвитку філософсько-освітнього знання криються глибоко в історії, зокрема в зарубіжному досвіді навчання й виховання особистості.

Аналітичний огляд багатьох освітньо-виховних проблем минулого може допомогти спрямувати сучасну систему освіти у русло утвердження загальнолюдських цінностей і розвитку критичного мислення особистості. Філософія у цьому контексті постає теоретичною основою осмислення освітньо-виховної спадщини, оскільки дозволяє усвідомити глибинні зв'язки педагогічних явищ у їхній цілісності та взаємодії з загальнокультурними процесами у світі, зрозуміти роль педагогічної минувшини в теорії та практиці сучасної освіти. Про взаємоперетин філософії освіти й виховання у теоретичній реконструкції форм і способів спілкування поколінь вже йшлося в окремих роботах автора [1,2].

Аналіз основних публікацій

Аналіз науково-філософських джерел свідчить, що дослідники історії педагогіки (Н. Белкіна, Л. Ваховський, А. Джуринаський, Є. Коваленко, М.

Левківський, А. Піскунова, К. Соловійова та ін.) мають різні погляди стосовно причин походження виховання, разом з тим всі вони сходяться на тому, що виховання як соціальне явище виникає одночасно з появою людського суспільства й існує протягом усієї його історії [4, 5, 7, 8, 10]. Від самого початку, і в цьому також одностайні науковці, за вихованням закріпилася загальна функція передачі від покоління до покоління накопиченого виробничого, соціального й духовного досвіду.

Більшість сучасних вітчизняних дослідників з філософії освіти (В. Андрущенко, О. Базалук, А. Бойко, М. Бойченко, В. Вашкевич, Д. Дзвінчук, І. Добронравова, С. Клепко, Н. Кочубей, М. Кисельов, М. Култаєва, М. Михальченко, В. Огнев'юк, Л. Панченко, І. Радіонова, Д. Свириденко, Н. Скотна, С. Терепищій, С. Черепанова, В. Шевченко, Н. Юхименко, А. Ярошенко й ін.), будучи науковцями-практиками (викладачами), одностайно стверджують закономірність взаємоперетину освітнього процесу та виховання.

Однак філософія виховання в системі сучасних педагогічних впливів на особистість потребує відповідної актуалізації з позиції формування нових світоглядних установок сучасної особистості. З цією метою слід звернутися до історичної ретроспективи взаємозумовленості та взаємозв'язку освіти й виховання особистості, визначитися з проблемним колом філософії освіти й виховання певних історичних періодів, виокремивши при цьому з них особливо важливі для сучасної освітньо-виховної системи аспекти.

Мета дослідження

Проблем взаємоперетину освіти й виховання торкались у філософствуванні ще античні мислителі (Демокрит, Платон, Аристотель й ін.). Більшість із них одностайно приділяли увагу розвитку розуму, чуттєвому знанню та стверджували пріоритет морального виховання. Однак історичний період від Середньовіччя до Просвітництва також містить цінні теорії та практики взаємоперетину освіти й виховання, педагогічні концепції, що може суттєво збагатити як надбання філософії освіти загалом, так і сучасну вітчизняну систему освіти й виховання.

З огляду на зазначене метою роботи є огляд зарубіжного досвіду й філософсько-освітній аналіз взаємоперетину навчання й виховання особистості у добу Середньовіччя, Відродження та Просвітництва, оскільки педагогічні концепції минулого, на наше тверде переконання, можуть суттєво збагатити надбання філософії освіти та сучасну вітчизняну систему освіти й виховання.

Виклад основного матеріалу

В епоху Середньовіччя (V-XVI ст.) у духовному житті європейських країн панівну роль починає відігравати католицизм; християнська церква визначає весь розвиток середньовічної культури і освіти. В основу її ідеології було покладено аскетичну доктрину, яка вчила байдуже ставитися до мирських благ і виявляти покірливість. Людина розглядалася як гріховна істота, яка зобов'язана молитвами та праведним життям спокутувати первородний гріх. Церква категорично заперечила майже всю спадщину античної культури, окрім латинської мови. Цією складною і поступово «вмираючою» мовою велося богослужіння в католицькій церкві, вона ж була і мовою науки. Нею писалися

книги для богослужіння, проводилися заняття в школах. Необхідність вивчення латини та підготовки духовенства змушувала церкву відкривати школи різного рівня: парафіяльні; монастирські «внутрішні» (для хлопчиків, що готувалися до постригу в ченці) і «зовнішні» (для хлопчиків-мирян); соборні або кафедральні, відкривалися при єпископських резиденціях для підготовки священнослужителів і мирян. У парафіяльних, «зовнішніх» монастирських і соборних школах хлопчачи 7-15 років навчалися читанню, письму, рахунку й церковному співу. В інших зазначених школах зміст освіти був ширшим: у більшості з них вихованці вивчали граматику, риторику й діалектику («тривіум»), а в окремих вивчався повний цикл середньовічних наук – «сім вільних мистецтв», тобто «тривіум» і «квадривіум» (арифметика, геометрія, астрономія, музика). Навчання в основному зводилося до запам'ятовування текстів священного письма і коментарів до них. Для вивчення граматики, риторики та інших дисциплін використовувалися спеціальні навчальні посібники. У школах панувала сувора дисципліна. Для її забезпечення учителі (духовні особи) часто застосовували тілесні покарання. Існували школи за кошт окремих священників (парафіяльні) та церкви.

Ріст міст, розвиток торгівлі сприяв розвитку бюргерства – заможних купців і ремісників, незалежних від феодалів. Створюються виробничі об'єднання – цехи і гільдії. Виникає потреба професійно підготовлених і грамотних працівників. Церковні школи не могли задовольнити ці потреби. Тому наприкінці XI ст. з ініціативи об'єднань ремісників і під їхнім наглядом виникають цехові, а купецьких об'єднань – гільдійські школи. Згодом вони перетворюються на міські початкові школи і переходять під управління магістратів міст. Учителями в цих школах були миряни, які володіли грамотністю. Тут посилюється загальноосвітня підготовка, навчання ведеться рідною мовою. На навчання до шкіл нижчого рівня за певних умов могли потрапити і діти простолюдинів. Проте освіта та виховання нащадків селян, дрібних ремісників і бідноти майже завжди обмежувалася лоном сім'ї та батьківськими настановами.

Діти знатних феодалів отримували лицарське виховання – воно мало метою сформувати з хлопчиків феодалських родин хоробрих, фізично-розвинених, мистецьки володіючих зброєю чоловіків, здатних захистити свою вотчину в постійних військових конфліктах між феодалами. Лицарське виховання передбачало оволодіння сімома лицарськими чеснотами: умінням їздити верхи; плавати; володіти списом, мечем і щитом; фехтувати; полювати; грати в шахи та грати на музичних інструментах і складати вірші в честь дами серця та свого сюзерена. Усьому цьому хлопчачи навчалися в родових замках, а старший син (спадкоємець) із 7-річного віку – при дворі сюзерена. До XIV ст. лицарство втратило вплив у суспільстві, але ідеали лицарського виховання ще довгий час мали вплив на виховання в Європі (наприклад, відбилися в «теорії виховання джентльмена» Д. Локка [3]).

Молодь з феодалів і всіх заможних станів мала можливість навчатись й у вищих навчальних закладах – університетах, що були створені з ініціативи спілок вчених, незадоволених негативним ставленням церкви до розвитку

наукового знання. Спочатку такий навчальний заклад з'явився в Болоньї (1158 р., Італія), а потім в Оксфорді (1168 р., Англія), Кембриджі (1209 р., Англія), Парижі (1253 р., Франція), Празі (1348 р., Чехія). Перші університети користувалися певною автономією у відносинах з церквою, феодалами і міськими магістратами. Їхні учні називались студентами, котрі об'єднувались у провінції і нації. Викладачі, залежно від дисциплін, які вони читали, об'єднувались в особливі організації – факультети. Викладацьким складом обирався голова факультету – декан. Шляхом виборів призначався й голова університету – ректор. Університети мали чотири факультети: артистичний (або підготовчий), на якому вчили «сім вільних мистецтв» і три основних – юридичний, медичний і богословський. Останній, через постійні впливи церкви, вважався головним. Та й навчання носило схоластичний характер. Вчені-богослови, які за протекції церковних ієрархів займали більшість викладацьких посад, прагнули примирити науку і релігію. А тому диспути, що були однією з основних форм освоєння пропонованих знань, часто були набором словесних суперечок і хитросплетінь схоластичної вченості, відірваної від життя.

Виховання й освіта жінок в епоху середньовіччя також мали становий характер. Дівчатка знатного походження виховувались у сім'ях під наглядом матері та виховательок, а також у пансіонах при жіночих монастирях. Їх навчали читати, писати, а в пансіонах ще й латині, біблійським постулатам, благородним манерам. Виховання дівчат із непривілейованих станів обмежувалося навчанням рукоділля, ведення господарства та релігійних настанов. Будь-яка форма виховання та рівень навчання дівчаток усіх станів, як і хлопчиків, передбачало передусім формування віруючої людини. І за цим дуже суворо слідкувала церква.

Освіта й виховання в епоху середньовіччя були пронизані духом релігійної ідеології. Аврелій Августин в основі змісту освіти вбачав знання, які містяться в Біблії [20, с. 235-236]. У визначенні освітнього мінімуму християнина він на перше місце ставив «словесні» науки й історію як особливо важливі для розуміння Святого Письма, потім йшли математика та природничі дисципліни. При цьому він наполягав на обов'язковому вивченні основ математики, мови, риторики, діалектики, оскільки ці світські знання необхідні християнському полемісту та проповіднику. У процесі навчання Августин надавав особливого значення вірі й авторитету учителя. Головне завдання вчителя – виховати дитину в любові до Бога чи то «напучувати її берегти заповіді Божі та всюди вести себе відповідним чином», як стверджував монах-учитель Ельфрік [8:63].

Значний вплив на освіту й виховання у Середньовіччя мала схоластика, представники якої вбачали своїм завданням представити у вигляді наукоподібної системи релігійне вчення й обґрунтувати його посиланнями на авторитет отців церкви та на священне письмо. Вона визначила організацію, зміст і методи освіти у період розвинутого Середньовіччя (XI-XIII ст.), відіграла провідну роль у диференціації системи навчальних закладів, особливо в розвитку університетів. Орієнтована на формальну логіку й абстрактне богослов'я, схоластика також сприяла формуванню в суспільстві думки про те, що інтелектуальна діяльність і люди, які нею займаються, заслуговують великої поваги та високого соціального статусу. На етапі пізнього Середньовіччя вона виродалася у формалізовану

шкільну мудрість, що знаходилася в гострій суперечності з вимогами життя та становила безплідні розмірковування. Схоластичне навчання вело до начотництва та догматизму і стало перепоною для розвитку науки, освіти й школи.

Наступна епоха в розвитку європейських країн була якраз і пов'язана зі звільненням від впливу церкви, розриву з середньовічним релігійно-схоластичним світоглядом: епоха Відродження (XIV-XVI ст.) характеризувалася зачатками капіталістичного способу виробництва, розвитком мануфактури та торгівлі, виникненням нового класу – буржуазії. Буржуазія привносить у культуру ідеї гуманізму. Гуманізм витісняє середньовічну аскетичну доктрину, протиставляє теології світську науку, ставить у центр уваги людину, яка в ідеалі повинна бути життєрадісною, сильною духом і тілом, яка має право на земну радість і щастя.

Ідеї гуманізму проникають і в тогочасну освіту. Педагоги-гуманісти різко критикували всю середньовічну схоластичну систему виховання і навчання, протиставили їй таке виховання, яке, подібно до античних часів, розвиває людину всебічно. Вони приділяли велику увагу як фізичному, так і розумовому вихованню дітей, що повинно сприяти формуванню творчої активності, самостійності, озброювали їх знаннями реального життя. По-новому розуміючи мету і завдання виховання, гуманісти проголошували загальну повагу до дитячої особистості, заперечували середньовічну «паличну» дисципліну та тілесні покарання. Вони відзначали необхідність враховувати особливості дитячого віку, індивідуалізувати навчання і виховання. Закликали так організовувати навчальний процес, щоб школа була привабливою для підростаючого покоління.

Серед провідників нового, гуманістичного виховання слід відзначити Франсуа Рабле, Мішеля Монтеня, Еразма Роттердамського. Так, один із найяскравіших представників французького гуманізму й філософсько-педагогічної думки Ф. Рабле в романі «Гаргантюа і Пантагрюель» у сатиричній формі гостро розкритикував увесь спосіб схоластичної вченості і вчених-схоластів [17]. Їхнє знання це «дурниці, і їх мудрість – полова, вони гальмують благородний розум і знищують цвіт юнацтва» – стверджував письменник. У результаті учень «ставав від навчання дурнішим, недотепнішим, задумливішим та чуднішим» [8, с. 65]. Разом з тим Ф. Рабле й першим спрокутував систему нового виховання, яке пов'язав передусім з реальними, практично корисними заняттями, з продуманим режимом дня дитини, всебічною освітою, що дає реальні знання, сприяє розвитку самостійного мислення, творчості й активності.

Розкритикував середньовічну освіту й нідерландський гуманіст Е. Роттердамський. У памфлетах «Похвала глупоті» та «Брутальні вчителі» автор висміяв тогочасну школу, де вчителі-кати з «самовдоволенням наганяють страх на залякану юрбу дитинчат», «відбивають у дитини будь-яку охоту до занять, раніше, ніж вона може збагнути розумні підстави, щоб любити їх» [8, с. 84, 85]. Е. Роттердамський вважає, що це навчання повинно бути легким, приємним, враховувати інтереси дітей, розвивати їхню самодіяльність. І «першим кроком на шляху освіти – є прив'язаність до свого наставника», «пошана і повага» до нього [8, с. 85].

Співвітчизник Ф. Рабле, представник філософського скептицизму М. Монтень, стверджував відносність людського пізнання, залежність його від багатьох умов. Будучи скептиком, він піддавав сумніву різні устої сучасного йому суспільства, заперечуючи віру в надприродне [14, с. 240]. М. Монтень виступає за дослідну науку, вимагає впровадження розвивального навчання, яке не завантажує пам'ять механічно завченими догмами, а сприяє виробленню самостійності мислення, привчає до критичного аналізу. Він хотів, щоб учитель «із самого початку відповідно до здібностей вихованця давав йому змогу висловлюватися, розвиваючи в ньому смак до речей, примушуючи його робити між ними вибір і відрізнити їх, щоб іноді він вказував учневі шлях, а іноді давав йому і самому знаходити його» [19, с.17-18]. Як і всі гуманісти, М. Монтень висловлювався проти сурової дисципліни середньовічних шкіл, фізичних покарань, поваги до дитини. У творі «Проби» філософ наполягає, щоб теоретична освіта доповнювалася практичними вправами, виробленням ціннісних орієнтацій. Тут же вперше висуває ідею пріоритету морального виховання в процесі навчання [15].

Протестуючи проти феодальної схоластичної системи виховання, проти догматизму й пригнічення розумових сил дитини, вчені-гуманісти висували, безумовно, передові для свого часу педагогічні вимоги. Проте вони стосувалися не всіх прошарків населення, а лише нащадків знатних родин. Винятком були тільки освітні теоретичні проекти представників раннього утопічного соціалізму, зокрема Томаса Мора і Томазо Кампанелли.

Англійський гуманіст і державний діяч Т. Мор у праці «Утопія» і італійський філософ Т. Кампанелла у творі «Місто Сонця» змалювали у фантастичній формі утопічні суспільства з рівними можливостями населення на освіту. В Утопії Т. Мора держава піклується про виховання дітей, яке є загальним і рівним для хлопчиків і дівчаток, заняття в школі ведуться рідною мовою. Підрастаюче покоління виховується в душі гуманістичної моралі, гармонійного фізичного розвитку й підготовки до трудової діяльності. Спільним для всіх заняттям, від якого «ніхто не сміє відмовитися», є землеробство. Його навчають з дитинства, «частково в школі шляхом засвоєння теорії, частково ж на найближчих до міста полях» [21, с. 63]. Чоловіки й жінки можуть займатися самоосвітою протягом усього свого життя, «кожний за своєю природною схильністю» [21, с. 64].

В ідеальній державі Т. Кампанелли всі мешканці також мають можливість відповідно до своїх здібностей займатися науками та мистецтвом. Чоловіки і жінки «спільно». Навчання учнів у школі базується на наочності: діти набувають елементарних знань про всі речі та явища під час прогулянок, розглядаючи намальовані на стінах міста картини, на яких зображено геометричні фігури, рослини, тварини, знаряддя праці тощо [9:84-85]. Виховання має громадський характер. У ньому розумове виховання поєднується з фізичним і морально-естетичним, з участю дітей у праці, із ознайомленням з різними професіями.

Просвітництво (XVII-XVIII ст.) пов'язане з бурхливими процесами переходу від феодальних до капіталістичних відносин. Просвітительству у цей

період відводиться місце одного з основних засобів боротьби зі старими середньовічними порядками й утвердження свободи та рівності, в констатації ідеології нового класу – класу буржуазії. Просвітители були впевнені, що «світом правлять судження». Тому через освітньо-виховну роботу можна та потрібно переконати народ у недоцільності старих порядків і необхідності формувати нові, з ідеалами активної, вольової, ділової людини. Зрозуміло, що існуюча схоластична система навчання не відповідає умовам суспільно-економічного життя і не могла забезпечити новий виховний ідеал. Вона потребувала суттєвого реформування [4].

Першим із просвітників у систематизованому вигляді описав нову модель навчально-виховної організації чеський педагог-демократ, громадський діяч Ян Амос Коменський, основоположник сучасної педагогіки. Проблемам взаємозв'язку освіти й виховання Я. Коменський присвятив ряд робіт, у яких розглядав виховання як один із найважливіших факторів гармонізації відносин між людьми. У творах «Велика дидактика» та «Закони добре організованої школи» він сформулював мету та завдання виховання, принципи й методи навчання, виклав свої погляди на організацію шкіл тощо. Розглядаючи людину, як частину природи, що в своєму розвитку підлягає її універсальним законам, вчений наполягав, щоб усі педагогічні засоби були природовідповідними, визначалися «непорушними основами речей» і забезпечували навчання легкістю, надійністю. Відтак, навчання і виховання людини повинно починатися у ранньому дитинстві та продовжуватися до становлення молодого людини. Для реалізації цієї ідеї просвітитель розробив науково обґрунтовану цілісну систему шкіл відповідно з віковою періодизацією (материнської, рідної мови, гімназії, академії) і окреслив зміст пізнання на кожному щаблі навчання. Він також розробив класно-урочну форму навчання й методи, дидактичні принципи та правила організації шкільного життя. Педагог стверджував, що «освіта необхідна всім» і вважав, що у «всякому упорядкованому людському співжитті» повинні діяти школи для «молоді тієї й іншої статі» [8, с. 104]. Природа нічого не сприймає насильно, а тому «дітям слід займатися тільки тим, що відповідає їхньому віку та здібностям», і «не слід вдаватися у навчання ні до яких тілесних покарань» [8, с. 125, 126]. У нерозривній єдності навчання і виховання визначальним є виховання, яке повинно бути спрямоване на формування моральності людини.

Високо оцінював виховання і представник англійського просвітництва, філософ і педагог Джон Локк. На його думку, виховання готує людину до життя. Головна мета виховної діяльності – це виховання «джентльмена», «ділової людини» з творчим характером, світськими манерами, сильною волею, енциклопедичними знаннями. Джентльмен має бути й фізично розвинутою людиною, адже «здоровий дух» може міститися лише у «здоровому тілі». Найбільш ефективним у формуванні такої особи є домашнє індивідуальне виховання. Головне місце у педагогічній концепції Локка належить моральному вихованню. Морально вихована людина – це та, якій вчинки диктує розум, і яка вміє діяти всупереч своїм почуттям і бажанням. Найважливішими засобами виховання є переконання, обмеження, прищеплення корисних звичок через

позитивний досвід поведінки, а також особистий приклад вихователя. Відстоюючи «шанобливий страх» у вихованні, Дж. Локк разом з тим рекомендував застосовувати тілесні покарання лише в крайніх випадках, оскільки «всіляке биття й інші рабські та тілесні кари не придатні для виховання тих, кого ми хочемо зробити розумними, добрими і щирими людьми» [8, с. 194]. За Дж. Локком, навчання повинно мати практичну спрямованість, кожний предмет, що вивчається, має приносити певну користь. Тому, з цією метою філософ радив, окрім географії, малювання, математики, астрономії, філософії, історії, права, вивчати й стенографію та бухгалтерію, як такі, що дають необхідні знання для промисловості та торгівлі. У теорії пізнання мислитель відстоював сенсуалістичну точку зору, згідно якої джерелом усіх ідей є чуттєвий досвід [11].

Сенсуалістичний світогляд був притаманний і французькому філософу і просвітителю Жан-Жаку Руссо. Він був переконаний, що «все, чого ми не маємо при народженні і чого потребуємо, ставши дорослими, дається нам вихованням» [8, с. 209]. Філософ розробив теорію природного вільного виховання. Основні положення цієї теорії вчений розкрив у забороненій свого часу педагогічній праці «Еміль, або про виховання» [18]. Так, сутність природного виховання полягає у необхідності здійснювати його відповідно до природи самої дитини та її вікових особливостей. Таке виховання повинно відбуватися на лоні природи, у тісному контакті з нею. Природне виховання допомагає вільному розвитку дитини через самостійне накопичення нею життєвого досвіду. Слідуючи за природою дитини, необхідно відмовитись від всіляких обмежень. Свобода дитини може бути обмежена лише речами. У цьому зв'язку Руссо пропонує замінити методи покарання методом «природних наслідків» від неправильних вчинків. Ідея вільного виховання зводиться Руссо до того, щоб дитина була вільною у виборі змісту навчального матеріалу та методів його вивчення. Що їй не цікавить, у користі чого вона не впевнена, того вона і не буде вчити. Інтерес у навчанні – «ось великий рушій, єдиний, який веде правильно й далеко» [8, с. 238]. Завдання вихователя так організувати всі впливи на дитину, щоб вона сприймала їх, як свої бажання. При цьому, «перш ніж зважитися взяти на себе завдання виховувати людину, треба самому стати людиною, треба в собі самому знайти приклад, який слід запропонувати» [8, с. 230]. Обов'язковою складовою навчально-виховного процесу французький мислитель визначає трудову підготовку. Трудова підготовка, з одного боку, повинна озброювати дітей корисними практичними вміннями і навичками, а з іншого – сприяти формуванню позитивних моральних якостей. Система природного вільного виховання охоплює лише хлопчиків. Виховання ж дівчаток, на думку Руссо, може обмежитися лише фізичним розвитком, естетичним вдосконаленням, формуванням навичок ведення господарства.

Як і більшість представників просвітництва, категорично заперечував наявність у людини вроджених ідей та здібностей французький філософ-сенсуаліст Клод Андріан Гельвецій. Він був впевнений, що всі люди від народження рівні, без пристрастей і потреб і «схильні до наслідування». Всі їхні здібності, обдарування, моральні якості формуються під впливом середовища, передусім соціального. Русійною силою індивідуального розвитку і діяльності

людини є особистий інтерес, який формується у процесі виховання. Мета виховання полягає у тому, щоб розкрити серце дитини до гуманності, а розум – для правди, щоб виховати патріотів своєї країни, у свідомості яких ідея особистого добра тісно пов'язана з ідеєю добра для всіх. Подібно до інших просвітителів, Гельвецій вважав освіту підґрунтям добробуту як окремих громадян, так і держави загалом. Благополуччя держави пропорційне розвитку освіти. Невігластво породжує недосконалі закони, а вони ведуть до зростання пороків. Тому держава повинна бути відповідальною за розвиток освіти й виховання молоді. «Чим досконаліше виховання, – стверджує Гельвецій, – тим щасливіші народи» [8, с. 282].

Суттєвий вклад у розвиток як теорії, так і практики освіти епохи Просвітництва вніс також швейцарський педагог-демократ Йоганн Генріх Песталоцці. Значну частину свого життя він керував навчально-виховними закладами, де на основі дослідної роботи розвивав і реалізовував свої педагогічні ідеї, спрямованні на правильну організацію виховання і навчання дітей, всебічний розвиток, підготовку до трудової діяльності. Вони зумовлювалися основною метою виховання, яку педагог вбачав у розвитку всіх природних здібностей дитини з урахуванням її індивідуальних і вікових особливостей.

Й. Песталоцці також обґрунтував концепцію «елементарної освіти», яку назвав «ідеєю про згоду з природою у справі розвитку здібностей і сил людського роду» [8, с. 301]. На основі принципу природовідповідності, він виділив три найпростіші елементи, з яких повинно починатися будь-яке навчання: число (одиниця), форма (пряма лінія), слово (звук). Елементарне навчання у нього зводиться, передусім, до вміння вимірювати, рахувати й володіти мовою. Воно розпочинається в сім'ї: мати повинна з раннього віку розвивати фізичні сили дитини, прививати їй трудові навички, виховувати любов до оточуючих людей, вести до пізнання оточуючого світу. Потім отримані знання поступово удосконалюються та ускладнюються в школі.

Абсолютизуючи роль освіти та виховання в суспільстві, Песталоцці розглядав їх як основний засіб перебудови суспільних відносин на розумних і справедливих началах. Прагнучи цього, він фактично порушує питання про всенародну загальну освіту, організацію народної школи. З допомогою таких закладів можна покінчити з неучтвом і невмінням раціонально вести господарство, що є головними причинами бідуювання більшості людей. Виховання дітей у їхніх стінах повинно спрямовуватися на розвиток всебічної здатності дітей до праці та «діяльної любові один до одного» [16].

Педагогічні ідеї Й.Г.Песталоцці, К.А.Гельвеція, Ж.-Ж. Руссо й інших просвітителів суттєво збагатили загальну теорію освіти й виховання. Деякі з них знайшли своє втілення в навчально-виховній практиці навіть того часу. У XVII-XVIII ст. школи поступово переходять від церкви до держави, з'являється початкова народна освіта, удосконалюється середня освіта та зазнає змін вища освіта.

Навчання дітей нижчих станів суспільства зосередилося в народних школах. Вони надавали дітям лише початкову освіту. Малеча навчалася в них читанню, письму і рахунку. Заняття проводилися рідною мовою. Основною

метою народних шкіл було релігійно-моральне виховання в душі католицизму або протестантизму. Елементарну освіту діти робітників могли отримати й у «школах навчання» (школах взаємного навчання) на зразок ланкастерських. У цих школах старші й більш підготовлені учні (монітори) ставали помічниками учителя й під його керівництвом проводили заняття з рештою учнів. Свою назву вони отримали за іменами англійських педагогів А.Белла та Дж. Ланкастера, які незалежно один від одного висунули подібний метод навчання. Школи взаємного навчання були розраховані на велику кількість слухачів. Зібрані разом в одному залі, вони навчались у своїх старших товаришів письму, рахунку, читанню релігійних книг.

Середню освіту забезпечували церковні школи та класичні гімназії, які в кожній країні мали свої особливості. У гімназіях вивчали стародавні мови й літературу, переважно схваленою церквою. Така школа готувала учнів або до духовної кар'єри, або до чиновницької служби. Серед середніх церковних шкіл найбільше розповсюдження отримали школи єзуїтів, засновані католицьким орденом єзуїтів. Це були заклади закритого типу з жорсткою дисципліною. Їхні навчальні програми передбачали фізичне виховання й розумовий розвиток, а навчальний процес – змагальність, завченість матеріалу. На дещо інших принципах організувалася робота церковних шкіл середнього рівня релігійного товариства янсеністів (Франція), а саме – активності, доступності, глибокого розуміння матеріалу.

Вища освіта просвітництва, як і раніше, зосереджувалася в університетах. Більшість із них стали частково або повністю фінансуватися державою. Майже у всіх цих закладах підготовчі факультети вільних мистецтв трансформувались у самостійні філософські факультети. У цей же період почала втілюватися ідея про всеохоплюючу освіту: в Пруссії в окремих князівствах були видані накази про всезагальну початкову освіту.

Висновки

Як бачимо, зарубіжний досвід навчання й виховання особистості містить цінні теорії та практики, а аналіз педагогічних підходів минулого може суттєво збагатити як надбання філософії освіти загалом, так і сучасний досвід формування світоглядних позицій особистості з превалюванням у них духовних цінностей.

Філософське осмислення навчання й виховання в середньовічну епоху відбувалося в межах теологічних концепцій, де церква визначала і зміст, і форму навчання, і склад учнів, а вчителі-схоласти намагалися узгоджувати канони церкви з учінням.

В епоху Відродження філософсько-освітні проблеми набувають наукоцентристського характеру: представники цієї епохи намагалися створити нову освітньо-виховну систему, котра б базувалася на посібниках з усіма необхідними для учня знаннями та передусім на практичному спрямуванні навчання.

Ціла епоха в розвитку філософії освіти безпосередньо пов'язана з ідеалами Просвітництва: у цей період чітко виокремлюються сутнісні риси виховного процесу, органічно поєднаного з навчальною діяльністю;

конкретизується освітньо-виховний принцип наслідування природи, пропонується новаторське вирішення проблеми методів та засобів навчання й виховання.

Таким чином, розгляд і аналіз освітньо-виховних підходів минулого надає сучасним дослідникам з філософії освіти нові орієнтири для реорганізації системи освіти, артикулює нові ціннісні ідеали й обґрунтовує нові проекти освітніх систем і нові спрямування педагогічної думки.

Список літератури

1. Берегова Г.Д. Взаємоперетин філософії освіти й виховання у теоретичній реконструкції форм і способів спілкування поколінь / Г.Д.Берегова // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». – №1 (37). – 2013. – С. 3-9.
2. Берегова Г.Д. Філософія образования: характер воспитания философией в системе сознательных влияний на личность / Г.Д.Берегова // Научный журнал «Вестник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія». – №1 (144). – 2013. – Гродно (Білорусія): ГрГУ. – С.113-121.
3. Болдырев Н.Ф. Биографические повествования: Бруно, Бэкон, Локк, Лейбниц, Монтескье / Под общ. ред. Болдырева Н.Ф. – Челябинск: Урал, 1996. – 424 с.
4. Ваховський Л.Ц. Філософія виховання західної цивілізації в епоху просвітництва: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 – теорія і методика виховання / Л.Ц. Ваховський. – Харків, 2002. – 40 с.
5. Джурицкий А.Н. История педагогики / А.Н. Джурицкий. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с. – Режим доступа: http://stud.com.ua/72313/pedagogika/istoriya_pedagogiki_ta_osviti.
6. Дьюи Дж. Введение в философию воспитания; Пер.с англ. / [Предисл. С. Шацкого] / Дьюи Джон. – М.: ЦК Всерос. Союза работников просвещения, 1921. – 62 с.
7. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века / Под ред. акад. РАО А.И.Пискунова.– 2-е изд., испр., доп. – М.: ТЦ Сфера, 2001.– 512 с.
8. Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки: Хрестоматія / Є.І.Коваленко, Н.І. Белкіна // Заг. ред. Є.І. Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
9. Коменський Я. А. Материнська школа, або Про дбайливе виховання юнацтва у перші шість років. – 3 кн.: Коменский Я. А. Материнская школа / Под ред. А. А. Красновского. – М.: Учпедгиз, 1947. – С. 33-92.
10. Левківський М.В. Історія педагогіки / М.В. Левківський. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
11. Локк, Джон. Думки про виховання / Історія дошкільної педагогіки: Хрестоматія / Упорядн. З.Борисова, В. Смально – К.: Вища школа, 1974. – с.23-36.
12. Лутай В.С. Синергетическое «универсальное послание» И. Пригожина человечеству и метод его реализации // В.С. Лутай. – К.:ПАРАПАН, 2010. – 256 с.
13. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: [навчальний посібник] / В.С. Лутай. – К.: Центр «Магістр-S» Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.
14. Монтень Мішель-Ейкем де / Тофтун М. Г. Сучасний словник з етики. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.
15. Монтень, Мішель Проби / Мішель Монтень. – К.: Дух і літера, 2007. – 383 с.
16. Новая философская энциклопедия; [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/2251.html>. – 2010.

17. Рабле, Франсуа. Гаргантюа і Пантагрюель; пер. Ірина Сидорова / Франсуа Рабле. – Харків: Фоліо. – 2018. – 256 с.
18. Руссо Ж.-Ж. Еміль, або Про виховання: Хрестоматія з історії педагогіки / У поряд. І. Ф. Сवादковський. – Х., 1936. – Т. 1. – С. 318-349.
19. Татаркевич, Владислав. Історія філософії. Т.2: філософія Нового часу до 1830 року; [пер. з пол. Я. Саноцький, О. Гірний] / Владислав Татаркевич. – Львів: Свічадо, 1999. – 352 с.
20. Татаркевич, Владислав. Історія філософії: Т 1: Антична і середньовічна філософія; [Пер. з пол. А. Шкраб'юка] / Владислав Татаркевич. – Львів: Свічадо, 2006. – 456 с.
21. Утопічний соціалізм: Хрестоматія; [Е. М. Черняк, С. Ф. Видов и др.; общ. ред. А. И. Володина]. – М.: Политиздат, 1982. – 512 с.
22. Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Андрущенко. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 330 с.

Halyna Berehova

INTERCONNECTION OF EDUCATION AND UPBRINGING OF THE PERSONALITY IN THE PHILOSOPHY OF EDUCATION: FROM MIDDLE AGES TO ENLIGHTENMENT

The article contains the review and philosophical-educational analysis of the interconnection of education and upbringing in the Middle Ages, Renaissance and Enlightenment.

It is mentioned in the article that the education and upbringing in the medieval era were limited with theological concepts, when church determined the contents and form of education and canons of upbringing.

A science-centered character of the education and upbringing in the epoch of Renaissance is emphasized; attention is paid to the creation of a new educational system based on educating books with the necessary knowledge and practical orientation for pupils elaborated by the representatives of that period.

It is underlined that in the times of Enlightenment, the essential features of the educational process organically united with educating activity were seen: the educational principle of nature's imitation was made concrete, innovative methods and means of education and upbringing were proposed.

It is underlined that the pedagogical concepts of the past can essentially enrich achievements of philosophy of education and our modern system of education and upbringing.

The analytical review of the educational problems of the past can help researchers to direct the modern system of education into the course of affirmation of general human values and development of critical thinking of the personality.

Philosophy in this context looks like the theoretical foundation of comprehension of the educative inheritance, because it helps comprehend profound connections of pedagogical phenomena in their integrity and interaction with general and cultural processes in the world, understand the role of the past pedagogical experience in the theory and practice of modern education.

Keywords: philosophy of education, education, upbringing, scholasticism, humanism, education.

REFERENCES

1. Berehova, H. D. (2013), "Intersection of philosophy of education and training in the theoretical reconstruction of the forms and ways of generation's communication", *Visnyk natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Seriya «Filosofiya. Psykholohiya. Pedahohika»*, vol.1 (37), Kyiv, Ukraine, pp. 3-9.

2. Berehova, H. D. (2013), "Philosophy of education: the nature of education by philosophy in the system of conscious influences on personality", *Nauchnyi zhurnal «Vesnik Hrodzenskaha dziazrzhaynaha yuniversiteta imia Yanki Kuraby. Seriya I. Istorohiya i arkhealohiya. Filasofiya. Palitalohiya»*, vol. (144), Hrodno, Bilorusiia, pp.113-121.
3. Boldyrev N.F. (1996), "Biographical narratives: Bruno, Bacon, Locke, Leibniz", Ural, Cheliabinsk, 424 p.
4. Vakhovsky L.C. (2002), "Philosophy of education of Western civilization in the era of enlightenment", *avtoreferat dysertatsii doktora pedahohichnykh nauk: spetsialnist 13.00.01 – teoriia i metodyka vykhovannia*, Kharkiv, Ukraine, 40 p.
5. Dzhurinsky A.N. (2000), "History of pedagogy", *Humanytarnyi yzdatelskyi tsentr VLADOS*, Moskva, Russia, 432 p., available at: http://stud.com.ua/72313/pedagogika/istoriya_pedagogiki_ta_osviti.
6. Dewey John (1921), "Introduction to the philosophy of education", *Tsentrálny komitet Vserosyiskoho soiuzu rabotnykov prosveshcheniya*, Moskva, Russia, 62 p.
7. Piskunov A.I. (2001), "History of Pedagogy and Education: From the birth of education in the primitive society to the end of the twentieth century", *2-e yzd., yspr., dop., TTs Sfera*, Moskva, Russia, 512 p.
8. Kovalenko E.I., Belkina N.I. (2006), "History of Foreign Pedagogy: Readings", *Tsentr navch. literatury*, Kyiv, Ukraine, 664 p.
9. Komensky Ya. A. (1947), "Mother school, or About careful education of youth in the first six years", *3 kn., Uchpedhyz*, Moskva, Russia, pp. 33-92.
10. Levkovsky M.V. (2003), "History of pedagogy", *Tsentr navchalnoi literatury*, Kyiv, Ukraine, 360 p.
11. Locke, John. (1974), "Thoughts about upbringing", *Istoriia doshkilnoi pedahohiky: Khrestomatiia, Vyshcha shkola*, Kyiv, Ukraine, pp. 23-36.
12. Lutai V.S. (2010), "The synergistic "universal message" of I. Prigogine to mankind and the method of its realization", *PARAPAN*, Kyiv, Ukraine, 256 p.
13. Lutay V.S. (1996), "The philosophy of modern education", *Tsentr «Mahistr-S» Tvorchoi spilky vchyteliv Ukrainy*, Kyiv, Ukraine, 256 p.
14. Toftul M.H. (2014), "Montaigne Michel Aikem de", *Suchasnyi slovnyk z etyky, Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, Zhytomyr*, Ukraine, 416 p.
15. Montaigne, Michelle (2007), "Essais", *Dukh i litera*, Kyiv, Ukraine, 83 p.
16. New Philosophical Encyclopedia (2010), available at: <http://iph.ras.ru/elib/2251.html> (accessed 7 May 2018).
17. Rabelais, François (2018), "Gargantua and Pantagruel", *Folio*, Kharkiv, 256 p.
18. Russo J.-Ж. (1936), "Emile, or About Upbringing", *Khrestomatiia z istorii pedahohiky, Tom 1*, Kharkiv, Ukraine, pp. 318-349.
19. Tatarkevich, Vladislav (1999), "History of Philosophy", Vol. 2: Philosophy of the New Time until 1830, translated by Y. Sanotsky, O. Gornyi, Svichado, Lviv, 352 p.
20. Tatarkevich, Vladislav (2006), "History of Philosophy", Vol. 1: Ancient and Medieval Philosophy, translated by A. Shkrabyuk, Svichado, Lviv, 456 p.
21. Chernyak E.M., Vidov S.F. (1982), "Utopian Socialism", *Khrestomatiia*, Polytyzdat, Moskva, Russia, 512 p.
22. Andrushchenko V. (2009), "Philosophy of Education", *Navchalnyi posibnyk, Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova*, Kyiv, Ukraine, 330 p.

Стаття надішла до редакції 10.06.2018

УДК 316.772.2

ЛЮДИНА ЯК ТЕКСТ: ЯК ВИГЛЯДАЄ СВІТ БЕЗ СЛІВ

Євген Іванченко, Наталія Бородіна

В роботі досліджується феномен впливу комунікативних і мовних особливостей на людське мислення і сприйняття у контексті зниження важливості тексту і вербальних способів спілкування в сучасному суспільстві. Акцент ставиться насамперед на те, які позитивні і негативні тенденції спостерігаються у ставленні до текстового спілкування і способу передачі інформації, а також лінгвістичні різниці в різних соціальних і етнічних верствах суспільства. Дане дослідження допоможе відповісти на питання про те, у що трансформується текст в епоху інформаційних технологій.

Ключові слова: *текст, свідомість, інтертекстуальність, вербальні техніки.*

Вплив мови на еволюцію соціокультурного аспекту людського життя представляє величезний науковий інтерес. Вербальне і невербальне спілкування є невід'ємною частиною життя середньостатистичної людини. Нас вчать словами і жестами, потім слова ми складаємо в речення та судження - так розвивається мова протягом усього життя людини, від народження і до смерті: «Мова як засіб збереження і передачі знання фактично стала головним предметом вивчення не тільки лінгвістики, а й, зокрема, філософії». [3]

Мова має безліч форм: віна використовується в усній мові, в рукописних і друкованих текстах, навіть в міміці та жестах.

У даній роботі розглянуті безпосередньо тексти, як спосіб вираження думок і почуттів або засіб передачі інформації.

У статті Южанінової Е. Р. дається таке визначення: «Текст - це основний засіб освоєння, зберігання, передачі колективного людського досвіду, його ціннісної складової. А оскільки текст є і основною одиницею спілкування, то цілком логічно, що він виступає однією з основних дидактичних одиниць» [6]. Тут текст розглядається не тільки як згусток інформації, але і як одна з головних складових навчально-виховного процесу. Зазвичай тексти в межах навчального закладу використовують для того, щоб навчити суб'єкта висловлювати свої думки коректно, за правилами. Але їх також можливо використовувати для аналізу особистості того, що складає текст. Засобів написати один і той же текст існує безліч; наприклад, якщо дати в межах однієї аудиторії двадцять студентам одну тему і попросити їх написати, що вони з цього приводу думають, то вийде двадцять творів, що абсолютно відрізняються. За допомогою мовних особливостей, сприйняття та метафор можливо описати один і той же предмет по-різному. «Мова по суті є науковою абстракцією, під якою безліч дослідників мислило таке ж велику безліч думок, і лише приблизно розуміли або приймали загальний зміст цього поняття [1] », - так само і трактування текстів заради вивчення людської особистості будуть відрізнятися в залежності від фахівців, що займаються цими трактуваннями.

Зараз тексти стали основною одиницею передачі інформації не тільки у вигляді звичайних листів або записок. Інтернет - мережевий простір, постійно

поповнюється новими творами, фразами, новинами та т.д. «В процесі віртуальної комунікації акт говоріння замінюється написанням віртуального повідомлення [2]». У сучасному суспільстві письмове спілкування, текстове, набуває більшої ваги, ніж спілкування усне, vis-à-vis. І хоча ці тексти найчастіше короткі, складаються з пари слів, не можна забувати про ті ж записи в блогах або особистих віртуальних щоденниках. Вираз накопичених почуттів за допомогою тексту, довгі листи анонімому користувачу в кінці чату - всі ці симулятори набувають більше широти та чесності, ніж реальне спілкування.

Здавалося б, текст отримав нову форму, став більш затребуваний в зв'язку з появою соціальних мереж та новинних стрічок. Але все не так просто, тому що у сучасному суспільстві продіагностували виникнення такого явища, як Бліп-культура. Під терміном «Бліп-культура» мається на увазі, що людина яскравими, невеликими порціями поглинає багатогранну інформацію; найчастіше мається на увазі перегляд телепередач або youtube- каналів. Однак зараз не тільки телебачення вдає із себе «багато маленьких порцій». Новинні стрічки складаються за таким шаблоном: в заголовку дуже коротко сформульована подія, основна думка, якщо ж читач зацікавиться в подробицях, то натисне на посилання, ні - перегорне далі, віддрукувавши в пам'яті тільки основну думку. Тексти в масовому розумінні втрачають свою актуальність, багато тексту - це складно та незручно, це вимагає часу. Яскравий приклад такого «скорочення» - соціальна мережа Twitter, де користувача обмежують в кількості введених символів. Важливо бути лапідарним, чітко висловлювати свої думки, поезика втрачає свою цінність.

Порівнюючи сьогоденню літературу та літературу минулих століть, легко помітити зміну розмірів творів. Сучасні твори заточені під те, щоб їх можна було встигнути прочитати по дорозі на роботу, в крайньому випадку - за пару днів. Інформація повинна бути швидкою, яскравою. Художні твори перестають бути необхідними, максимум, що привертає інтерес - науково-популярна література. Тут чітко описані формули, відсутні переносні смисли, наукова термінологія зведена до мінімуму. Мова середньостатистичної людини стає біднішою, він не потребує додаткових мовних оборотів.

Інтернет сповнений цитат та висловів відомих особистостей. Крім спеціалізованих сайтів, де ці цитати колекціонуються, вони часто зустрічаються на сторінках користувачів соціальних мереж. Таким чином вони передають свій настрій, або діляться думками що сподобалися, що збігаються з їх думками. У більшості випадків джерело користувачеві відомо, але не вивчено. Немає необхідності читати твір повністю, щоб набратися мудрості та досвіду, переданого автором. Немає необхідності розписувати довгі тексти, бо все одно їх навряд чи дочитаю до кінця. І до цієї думки щодня нас підштовхують не тільки соціальні сервіси, але й онлайн-перекладачі або сервіси, де можна залишати коментарі. Тексти скорочуються, сплющуються, тепер вони повинні вмещувати в собі тільки чітко регламентовану інформацію: точні дати, точні числа, точні визначення, ніяких польотів думки. Тексти безособові та позбавлені смаку, просто черговий спосіб передачі даних.

Сьогодні засоби масової інформації використовують текст далеко не для

розповіді, підкидання «їжі для міркувань». Найчастіше текст містить в собі прихований посил або рекламу. І такі фрагменти спостерігаються не тільки в телевізійних передачах, журналах, газетах або новинах - інформація там перестала бути достовірною досить давно, та вся сформульована та відточена під конкретні цілі для конкретних людей. У книгах все частіше можна побачити точніші назви яких-небудь продуктів, ліків, магазинів чи ресторанів, як би згаданих випадково, для чіткості переданої картинки. Але розглядаючи докладніше, легко звернути увагу на те, як конкретно нам дається адреса закладу, смак напою або дозування ліків. Підтекст більше не потрібен - все повинно прийти до висновку, сформульованому та прописаному в кінці, як в дитячих казках. Якщо раптом набридне читати - можна перескочити на останню сторінку, до синопсису, де прозоро натякнуть на ім'я та посаду вбивці та мотиви його вчинків.

Щодня на вулицях можна побачити безліч слоганів та вказівок до дії на стовпах, парканах чи білбордах. Людство рухається за схемою, прописаною маркетологами та рекламниками. Для ігор знімають проходження, для книг пишуть короткі перекази та рецензії, на кожен фільм що виходить у світ існує хоча б один короткий огляд - текстовий або відео. Сучасній людині не потрібно багато знати, йому потрібно «бути в темі», встигати за прогресом, за подіями, що відбуваються. Почуття все складніше укласти в слова, все тримається в собі до останнього, поки не вирветься назовні у вигляді необдуманих, імпульсивних вчинків або емоційних зривів. Листи не потрібні - короткі повідомлення, щоб «тримати руку на пульсі», іноді дзвінки та листівки, де все написано за нас.

Технології впроваджуються в наше життя з неймовірною швидкістю. Вони значно спростили нашу повсякденність, дозволили отримувати доступ до будь-якої інформації, вирішувати складні математичні завдання. Нейронна мережа в мобільному телефоні розпізнає усне мовлення та почерк - погано, не завжди вірно, але розпізнає. Взаємодія людини з людиною втрачає гостру необхідність, індивід усвідомлює себе подібного навіть рідше, ніж машина. Поки користувач шукає щось, пов'язане з депресією, за ключовими словами відстежується його трафік; в деяких соціальних мережах та локальних пошукових системах пропонується звернення за допомогою. Машина, віртуальність, анонім - вони співчують користувачеві, та все завдяки словам-маячками в тексті. Якщо користувач висловиться про свої проблеми завуальовано, він не буде зрозумілий. Тоді він відкидає всю метафоричність, скорочує текст до сигналу "SOS". Аналіз тексту третьою особою йому не допоможе, тільки ускладнить ситуацію - хто прочитає його до кінця? Як без ключових слів комп'ютер визначить те, що користувач в розпачі?

Коротко, чітко, по суті. Вербальне спілкування зводиться до такої ж структури. Все частіше міркування на якусь тему закінчуються фразою «я не знаю, що ще сказати». Тексти дозволяють мислити ширше, бачити далі, дивитися в корінь. Їх анігіляція перетворює нас з «людей розумних» в «людей коротких/небагатослівних». Уміння бути лаконічним не є недоліком, але воно не повинно заганяти оповідача або письменника в будь-які рамки.

У процесі проведеного дослідження було зроблено висновок про те, що

текст, як одиниця спілкування, втрачає свою актуальність та силу впливу в зв'язку з тим, що людина переходить від довгих текстів до коротким, лаконічним реченням, а то й фразам. Розповіді та есе користуються більшою популярністю, ніж романи чи повісті, так як представнику інформаційного століття не вистачає часу на те, щоб читати історії, що займають більше кількох годин. Промова стає біднішою на метафори та художні звороти, людина уникає переносних значень та недовмвленості, вона намагається висловитися коротко та доступно для кожного. Потреби в великому обсязі інформації, що стосується тільки однієї теми, немає. Проведене дослідження показало, що у цього феномена є як позитивні, так і негативні сторони.

Незважаючи на те, що, наприклад, сучасна художня література набагато бідніше в плані підтексту, а часто і в плані сенсу, вона є прикладом «не згаслого» остаточно тексту. Можливо, в наступні десять-двадцять років письменники знову повернуться до розгляду складних філософських і життєвих проблем, збагатяться неявними питаннями, якими читач зможе поставити собі в процесі прочитання, або просто повернуться до тих гарних описів та образів, що дозволяють передавати не тільки картинку і сухі, короткі емоції, а й зануритися у світи які описуються та відчуті «післямак» від прочитаного твору. Однак механізована, «оцифрована» людина навряд чи потребуватиме подібних текстів надалі, якщо буде потребувати текст як такий взагалі.

Лаконічність як головна цінність робить неможливим довгий послідовний розгляд складних філософських питань – тому у топі обговорення залишаються маленькі «хайпові» проблеми – яскраві та злободенні. Але проведене дослідження дозволяє прогнозувати повернення «елітарної моди» на довгі літературні описи, що спричинить сегрегацію між «елітними» джерелами інформації, та масовими. Модними також стануть сайти «популяризатори», що дозволяють скоротити прірву між тими, хто вмів читати довгі тексти, та тими, у кого не розвинуті когнітивні навички до цього. У якості прикладів можна згадати такі проекти «короткої блип-науки» на сайті журналу «Простір»[5] та «Форшмаг»[4].

Цікаво, що найкращі автори «Форшмагу», наприклад студентка другого курсу ОНПУ А. Стасюк, вміють робити чудові маленькі твіт-статті, які коротко і точно описують філософські питання, але зробити довге класичне філософське дослідження для них важко. Тому наразі ми можемо робити посилення на її роботи у журналі «Форшмаг»[4], але спроба авторки зробити довге дослідження для класичного наукового збірника як «Філософія та гуманізм» виявила, що сучасні молоді люди не розуміють, навіщо такі великі обсяги слів у статтях, та намагаються заповнити їх величезними цитатами, що дуже шкодить якості дослідження. Тому можливо, щоб не остаточно перейти у клас «відірваних від люства еліт», редакторам наукових збірників доведеться робити випуски у двох форматах – повнотекстове дослідження та «твіт-формат» з короткими популярними описами результатів досліджень, з величезною кількістю ілюстрацій та простішою мовою. А для популярного формату залучати до роботи представників інформаційного покоління, які краще розуміються на твітах.

Список літератури

1. Вайтуков А. К. Языковая «реальность» в речи и тексте / Вайтуков А. К. — Вестник Удмуртского университета, 2013 –с. 9-13
2. Джиган О. В. Философские аспекты использования сетевых технологий / Джиган О. В. Режим доступа з: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofskie-aspekty-ispolzovaniya-setevykh-tehnologiy>
3. Какзанова Е. М. Философская картина мира в эпонимических интернационализмах / Какзанова Е. М. — Вестник Пермского университета, 2013. Режим доступа з: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofskaya-kartina-mira-v-eponimicheskikh-internatsionalizmah>
4. Стасюк А. В ногу с терминами: что такое осознанность, и почему она нужна каждому. Режим доступа з: <http://forshmag.me/2018/12/11/v-nogu-s-terminami-chto-takoe-osoznannost-i-pochemu-ona-nuzhna-kazhdomu/>
5. Пространство [Spase] Accessed by: <https://prostranstvo.media/?fbclid=IwAR2b2HIZAO6p-T0EA VieRqJ4uqLTSqsFuiWvpT6R5ZMEmCyzSq52B8ytLo>
6. Южанинова Е. Р. Анализ философских текстов как метод ценностного самоопределения студентов / Южанинова Е. Р. — 2014. Режим доступа з: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-filosofskikh-tekstov-kak-metod-tsennostnogo-samoopredeleniya-studentov>

Eygen Ivanchenko, Natalia Borodina

HUMAN AS TEXT: WHAT THE WORLD LOOKS LIKE WITHOUT WORDS

The relevance of this paper is to consider the phenomenon of the influence of communicative and linguistic features on human thinking and perception. In this research we investigate the problem of reducing the importance of text and verbal communication in modern society. The influence of the spread of blip culture and communication through social networks is analyzed. Cognitive skills that develop in communication using computers and smartphones require brevity and accuracy – text ceases to be a value, because on the contrary – the less text we need to transmit information, or to express our feelings became the better. Laconic as the main value makes it impossible for a long consistent consideration of complex philosophical issues-therefore, in the top of the discussion there are small "hype" problems-bright and topical. We can predictad the return of "elite fashion" to long literary descriptions, which will lead to segregation between "elite" sources of information and mass ones. Sites-popularizers will also become fashionable, which allow to reduce the gap between those who can read long texts, and those who do not have developed cognitive skills to this. As examples we can recall such projects are "short blip-science" on the website Journal «Space» and «Forshmag».

References

1. Vaytukov A. (2013) *Yazykovaya «real'nost'» v rechi i tekste [Language “reality” in speech and text] / Vestnik Udmurtskogo universiteta, Izevsk, pp. 9-13*
2. Dzhigan O. (2015) *Filosofskiye aspekty ispol'zovaniya setevykh tekhnologiy [Philosophical aspects of the use of network technologies]/Accessed by: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofskie-aspekty-ispolzovaniya-setevykh-tehnologiy>*
3. Kakzanova Y. (2013) *Filosofskaya kartina mira v eponimicheskikh internatsionalizmax [Philosophical worldview in eponymous internationalisms] / Kakzanova Ye. M. — Vestnik Permskogo universiteta Accessed by:*

<https://cyberleninka.ru/article/n/filosofskaya-kartina-mira-v-eponimicheskikh-internatsionalizmax>

4. Stasyuk A.(2018) *V nogu s terminami: chto takoye osoznannost', i pochemu ona nuzhna kazhdomu[In keeping with the terms: what is awareness, and why is it necessary for everyone] Accessed by: <http://forshmag.me/2018/12/11/v-nogu-s-terminami-chto-takoe-osoznannost-i-pochemu-ona-nuzhna-kazhdomu/>*
5. Prostranstvo [Spase] Accessed by: <https://prostranstvo.media/?fbclid=IwAR2b2HIZAO6p-T0EA VieRqJ4uqLTSqsFuiWvpT6R5ZMEmCyzSq52B8ytLo>
6. Yuzhaninova Y. (2014) *Analiz filosofskikh tekstov kak metod tsennostnogo samoopredeleniya studentov [Analysis of philosophical texts as a method of value self-determination of students] / Yuzhaninova Ye. R. Accessed by: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-filosofskikh-tekstov-kak-metod-tsennostnogo-samoopredeleniya-studentov>*

Стаття надійшла до редакції 29.11.2018

УДК: 165.74

БЕЗСМЕРТЯ У КОМП'ЮТЕРІ: МАРНІ НАДІЇ ЛЮДСТВА**Кунаков Максим, Рибка Наталія**

У статті розглядаються проблеми сучасного суспільства, пов'язані із високотехнологічним виробництвом та розвинутими комп'ютерними та інформаційними технологіями, які ускладнюють соціальне буття, та породжують загострення екзистенційного страху смерті. Намагаючись подолати їх виникають нові, актуальні способи перемоги над смертю. Одним з варіантів вирішення цієї проблеми є зацифрування людського мозку й перенесення його на небіологічний прилад.

Ключові слова: екзистенційні страхи, екзистенційний страх смерті, безсмертя, свідомість, зацифрування людського мозку.

Протягом всієї історії людина завжди палко бажала стати безсмертною. Можливість думати та мріяти про вічне життя та нескінченність різко дисонує із нашим знанням про реальність смерті, її неминучість. Екзистенційний страх смерті загострюється особливо тоді, коли в індивіда добре розвинутий інтелект, існують духовні потреби, такі як пізнання життя, саморозвиток та самоствердження.

У сучасному суспільстві, з його високотехнологічним виробництвом та розвинутими комп'ютерними та інформаційними технологіями, складним соціальним буттям з'являються нові, актуальні способи перемоги над смертю.

Одним з варіантів вирішення цієї проблеми є зацифрування людського мозку й перенесення його на небіологічний прилад, який зношується у сотні тисяч раз повільніше за наш мозок. Тобто, проблему можна вирішити шляхом переносу всієї інформації, що є у людині, на комп'ютер, який буде оперувати цією інформацією так само, як і мозок. Одним з перших цю тему та її проблеми описав Станіслав Лем [8].

Зараз відповідної технології немає, однак з сьогоднішніми темпами розвитку наукового прогресу, така можливість вже не здається чимось фантастичним. Отже, уявивши, що подібна технологія вже з'явилась, ми одразу зустрічаємо велику кількість абсолютно різноманітних проблем. Чи можна буде створити копію однієї людини будь-яку кількість разів? Що якщо відбудеться програмний збій? Який сенс буде у житті свідомості, що пізнала вічне життя? Та головне, чи існує наша свідомість окремо від нас, чи буде зацифрована людина тією ж самою, що була біологічною особою, або ж це буде лише бездушна машина, алгоритми якої будуть будуватися на алгоритмах роботи мозку до зацифрування?

Над розробкою подібної технології працюють багато компаній, наприклад, компанія IBM разом з Швейцарським Федеральним Технічним Інститутом Лозанни (UNIL), заснували проект по комп'ютерному моделюванню головного мозку Blue Brain Project. Найбільший в історії вивчення людського мозку проект Human Brain Project зібрав під своїм керуванням сотні вчених з більш ніж ста інститутів, та всі вони вивчають можливість комп'ютерного

моделювання людської свідомості.

Тема зацифрування свідомості не нова: одним з перших, подібну можливість, а також її проблеми описав Станіслав Лем в VI главі «Діалогів» [8]. Пізніше, цей самий автор також випустив фундаментальну філософську працю «Сума технології» [9], в якій розглянув це, та багато інших, філософських питань технологічного розвитку суспільства. Але, на той час, технології сильно відставали від польоту фантазії письменників, оскільки ще 100 років тому людство не могло уявити собі електронну обчислювальну техніку.

Зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій ідея перенесення свідомості, для подолання смерті, знов набула актуальності. Але погляди на цю проблему філософів, фахівців сильно розрізняються: наприклад, І. В. Вишев пише: «В умовах зростання апокаліптичних умонастроїв, очікування мало не кінця історії, сучасна наукова думка парадоксальним чином відкриває цілком реалістичні і обґрунтовано оптимістичні перспективи подальшого прогресу людського суспільства» [3]. Автор виступає за можливість подібного процесу, а також вважає, що Homo sapiens може і повинен стати Homo immortals. Це справа його честі, гідності, призначення.

Цієї ж думки дотримується Баєва Л. В. [1], вона провела дослідження про впровадження образу «кіборга», тобто людини-комп'ютера, у масову культуру. Виходячи з якого зробила висновок: «Кіборгізація – вже не настільки віддалений проект соціального розвитку, який починає здійснюватися завдяки науковим розробкам в трансплантології, фармакології, біоінженерії, генетиці, нанотехнологіях й так далі. Формування образу кіборга як вдосконаленої версії людини доповнюється мистецтвом в стилі техно-кіберпанк, що сприяє його легітимізації для масової свідомості. Пошук безсмертя, заміна постарілого організму на новий роблять цей поки ще новий «товар» все більш привабливим, хоча він багато в чому приховує у собі вихід за рамки людського існування у світі, де розмиваються межі індивідуальності, неповторності, унікальності кожного з нас» [1].

Одна з точок зору полягає у тому, що людство хоче й потребує дану технологію, яким би неприродним для нас зараз це не здавалося. Це можна зрозуміти по тому, що суспільній свідомості активно прищеплюють симпатію до людей-комп'ютерів. Футуролог та технічний директор Google Р. Курцвейл [11], наприклад, витратив чимало зусиль, щоб зробити цю ідею популярною – він вважає, що технології завантаження свідомості стануть доступними вже у 2045 році.

Але існують супротивники, що висуюють потужні контраргументи на користь неможливості застосування досліджуваної технології. Наприклад, І. В. Дьомін пише: «З самого моменту свого виникнення й до теперішнього часу трансгуманізм [перенесення свідомості в комп'ютер, прим. ав] піддавався запеклій критиці з різних ідейних позицій. У сучасних дискусіях навколо цієї ідейної течії спостерігається парадоксальна ситуація, про трансгуманізм говорять та пишуть не стільки його прихильники, скільки його противники й критики. Заперечення та критичні зауваження багатопланові й різноманітні, проте, всі вони, у кінці кінців, можуть бути зведені до наступної тези: трансгуманістичний

проект – це антигуманний, антигуманістичний за своєю суттю проект, це проект дегуманізації та деантропологізації людини» [5].

Проблеми трансгуманізму коротко й лаконічно описав В. А. Лекторський:

«...1) «постлюдина» буде позбавлена всіх людських якостей, тому що безсмертній людині якості не потрібні; 2) зникнення смерті призведе до позбавлення життя його сенсу. Перша теза передбачає, що «постлюдина» – це істота, що не має людської сутності, це не людина. Друга теза спирається на дві взаємопов'язані передумови: 1) смерть є те, що робить людину людиною; 2) смерть є те, що надає життю сенс, тобто смертність людської істоти є стимулом для творчості і оновлення життя» [7].

Отже, метою даного дослідження є з'ясувати, чи можливе досягнення безсмертя шляхом перенесення людської свідомості на цифровий носій.

Складність полягає не тільки у тому, що у свідомості суспільства немає чіткого уявлення про можливі ризики, користь, але й навіть однозначної позиції відносно проблеми перенесення свідомості у комп'ютер із метою подолання смертності, а також у тому, що існує багато проблем (філософських, екзистенційних, соціальних, фізичних, технологічних та багато інших) перенесення людської свідомості у комп'ютер:

1) Філософські проблеми – чи є вічне життя необхідним людині; чи не втратить людина свою сутність, знайшовши безсмертя; чи можна називати людиною лише її свідомість, окремо від тіла [7]. Як відомо, філософські питання вічні, тому відповіді на ці питання будуть змінюватись із плином часу, але сучасне суспільство, судячи із його стану та рівня усвідомлення проблеми, не готове до подібних кроків.

2) Гуманістичні проблеми – можливість створення цифрової копії породжує величезну кількість парадоксів. Наприклад, якщо можна створити одну копію людини, то можна створити і декілька. Також виникає проблема, якщо людина скопіює свою свідомість на комп'ютер і відмовиться від знищення свого біологічного тіла, то дві людських свідомості – біологічна і цифрова будуть жити і розвиватися одночасно незалежно одна від одної [9].

3) Психологічні проблеми – навіть у випадку коректного відтворення алгоритмів роботи людської свідомості на комп'ютері ми не можемо стверджувати, що ця свідомість буде «працювати» як природна, тому що не знаємо яким чином формується наше мислення, шляхом екстерналізму чи шляхом інтерналізму. Тобто невідомо, мислимо ми виключно на наших внутрішніх засадах, або ж наша свідомість формується під впливом зовнішніх факторів.[4,5]

4) Фізіологічні проблеми – вся теорія про можливість перенесення свідомості на комп'ютер побудована на тому, що людина-особистість і людина – «біологічний індивід», можуть існувати окремо один від одного. Що якщо вся можливість існування у людей душі побудована виключно на біологічній природі нашого тіла. Що якщо у тіла є свідомість, а не у свідомості є тіло [6]. В такому разі за допомоги подібної технології ми отримуємо новий вид, «техносуб'єкт», який зможе стати повноцінною ланкою людського суспільства у разі проходження ним усіх стадій онтогенезу, тобто цей техносуб'єкт потрібно

буде виховувати, як дитину [2]. Але й даному випадку ми не досягасмо нашої мети — досягнення людського безсмертя, а лише знову повертаємося до створення нового, окремого індивіда.

Підкреслимо, що фізична частина проблеми є теоретичною та невизначеною. Існує тільки два варіанти: що теорія про неподільність людської свідомості та тіла вірна, й те, що вона є хибною. У першому випадку науці доведеться шукати можливість копіювання не тільки свідомість, а й все людське тіло. Але у цьому випадку проблема парадоксів трансгуманізму не зникає, а тільки видозмінюється. У іншому ж випадку ця категорія труднощів відпадає зовсім.

5) Фізичні проблеми – теорема квантової фізики про заборону клонування говорить про неможливість створення ідеальної копії стану, яке є довільним і не є відомим на 100%. Це означає, що створити ідеальну, повністю відповідну копію чогось неможливо. Якщо скопіювавши людську свідомість, одна дрібна частка буде не у такому стані, як в оригіналі, так через це копію вже не можна буде назвати тією ж свідомістю, що й у людини? [11]

Парадокс Парфіта [10 с. 199] – чи є перенесена свідомість тією ж свідомістю? Навіть у разі смерті біологічного тіла не можна сказати на сто відсотків, що людина, що закрила очі перед процедурою знищення оригіналу мозку, та людина, що відкрила очі у тілі, що керується вже цифровою свідомістю, будуть однією й тією ж людиною. Адже у разі збереження оригіналу це будуть два абсолютно різні індивіди. З чого можна зробити висновок, що вічне життя для свідомості людини може й можливе, але буде зберігатися не саму свідомість, а лише ті алгоритми, за якими воно працювало, та дані, які воно зберегло. Сама ж людина буде вмирати.

Проблема можливого одночасного існування різних копій однієї людини також теоретично вирішується вкрай уважним контролем над цією технологією, а також методами шифрування інформації, записаної на аналог людського мозку, щоб не було ніякої можливості її повторно скопіювати. Та й зрештою, існування копій не можна назвати справжньою проблемою, вони будуть копіями лише у мить їх одночасного створення, далі кожна свідомість розвиватиметься у залежності від своїх життєвих обставин, як близнюки, що мають однаковий набір початкових даних, але виростають при цьому в абсолютно різних особин.

У будь-якому з варіантів розвитку, копія чинної людини буде лише ще однією людиною з ідентичним оригіналу способом мислення та досвідом, але лише у мить копіювання.

Щоб зрозуміти глибину цієї проблеми ми розробили уявний експеримент. Припустимо, людина погоджується перенести свою свідомість на комп'ютер, без знищення тіла, тобто оригіналу. Для цього її занурюють у сон. Після здійснення операції, у мить пробудження, вона бачить робота, який є тілом для її ж скопійованої свідомості. Чи може вона у цей час керувати своїм тілом за допомогою своєї свідомості й тілом робота, за допомогою скопійованої свідомості? З точки зору науки, це неможливо. Виходить, що у результаті операції ми отримали дві різні особи, з ідентичними, але розділеними

свідомостями. Та у разі знищення оригіналу, людина-носії оригінальної свідомості просто вмирає, залишаючи лише частину своєї свідомості абсолютно новій істоті, яка не є цією людиною .

Оскільки головною метою технології перенесення свідомості на комп'ютер є створення вічного життя для конкретного індивідуума, то у результаті проведеної роботи, можна зробити висновок, що із застосуванням цієї, та й будь-якої іншої технології копіювання людського тіла, досягти вічного життя неможливо. Цей висновок зроблено на аналізі фундаментальних парадоксів людського буття та уявних експериментів.

Як підсумок даного дослідження, можна сказати, що тим вченим, що працюють над можливістю досягнення вічного життя, варто приділяти більше уваги іншим способам досягнення даної мети, наприклад боротьбі зі старістю. А про можливість перенесення людської свідомості на комп'ютер як про спосіб досягнення вічного життя, на нашу думку, можна забути.

Список літератури

1. Баева Л.В. Образ киберчеловека в современной науке и культуре/ Л.В. Баева // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. –№ 1 (9), июнь 2015. – С.56-69. http://cyberspace.pglu.ru/upload/iblock/36e/4_baeva.pdf. DOI: 10.17726/phiIT.2015.9.1.17.
2. Бескаравайный С. С. Значение биогенетического закона в процессе становления искусственного субъекта / С. С. Бескаравайный // Філософія. Культура. Життя. – 2016. – Вип. 43. - С. 48-62. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2016_43_7.
3. Вишев И.В. Здоровье, молодость, бессмертие человека как триединая глобальная проблема // Вестник Российского философского общества. – 2001. №4. – С. 58-61. – Режим доступа к журн.:<http://wwwimmortology.susu.m/?page=works>.
4. Винник, Д. В. (2010). Сознание за пределами мозга истоки аргументации радикального экстернализма. Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология, (2 (10)), 125-136. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/soznanie-za-predelami-mozga-istoki-argumentatsii-radikalnogo-eksternalizma>.
5. Демин И. В. «Кибернетическое бессмертие» и трансформация природы человека: дебиологизация или деантропологизация? // Международный журнал исследований культуры. 2014. №2 (15). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberneticheskoe-bessmertie-i-transformatsiya-prirody-cheloveka-debiologizatsiya-ili-deantropologizatsiya> (дата обращения: 20.10.2018).
6. Ламонт, К. Иллюзия бессмертия / К. Ламонт. – М.: Политиздат, 1984. – 288 с.
7. Лекторский В.А. Возможно ли постчеловеческое будущее? / Человек и его будущее: Новые технологии и возможности человека / Отв. ред. Г.Л. Белкина. М.: ЛЕНАНД, 2012. - С. 29-35.
8. Станислав Лем. Диалоги. Пер. О. А. Салнит. – М.: АСТ, Транзиткнига, 2007. –Гл. 6. – 528 с.
9. Lem, Stanisław. Summa Technologiae: [польск.]. –Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1964. –501 s.
10. Parfit D. Reasons and Persons / Derek Parfit. – United Kingdom: Oxford University Press, 1984. – 560 с.
11. Wootters W., Zurek W. H. A Single Quantum Cannot be Cloned // Nature / P. Campbell — Nature Publishing Group, 1982.–Vol. 299. – P. 802-803.
12. Kurzweil R. The Singularity Is Near. N. Y.: Viking, 2005.

Nataliia Rybka, Maxim Kunakov

IMMORTALITY ON THE COMPUTER: THE FAILED HUMAN HOPE

The article discusses the problems of modern society associated with high-tech production and advanced computer and information technologies that impede social existence, and give rise to exacerbations of the existential fear of death. Trying to overcome them there are new, relevant ways to win over death. One solution to this problem is the digitization of the human brain and transfer it to the non-biological device.

The article discusses problems (philosophical, existential, social, physical, technological, etc.) of the transfer of consciousness to a computer.

The conclusion is made of the impossibility of implementing the idea of "eternal life" by applying the technology of copying the human body. This conclusion is made on the analysis of the fundamental paradoxes of human existence and mental experiments, and also taking into account the main purpose of such technologies - the creation of eternal life for a particular individual.

Key words: existential fears, existential fear of death, immortality, consciousness, digitization of the human brain.

Referenses

1. Bayeva L. V. (2015) Obraz kibercheloveka v sovremennoy nauke i kulture (The image of a cyberman in modern science and culture). Filosofskiye problemy informatsionnykh tekhnologiy i kiberprostranstva. № 1 (9). P.56-69. URL: http://cyberspace.pglu.ru/upload/iblock/36e/4_baeva.pdf. DOI: 10.17726/phiIT.2015.9.1.17.
2. Beskaravaynyy S. S. (2016) Znachenie biogeneticheskogo zakona v protsesse stanovleniya iskusstvennogo subyekt (The value of biogenetic law in the process of formation of an artificial subject). Filosofiya. Kultura. Zhittya. Vip. 43. P. 48-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2016_43_7.
3. Vishev I. V. (2001) Zdorovye. molodost. bessmertie cheloveka kak triyedinaya globalnaya problema (Health, youth, immortality of man as a triune global problem) Vestnik Rossiyskogo filosofskogo obshchestva. №4. P. 58-61. URL: <http://wwwimmortology.susu.m/?page=works>
4. Vinnik. D. V. (2010). Soznaniye za predelami mozga istoki argumentatsii radikalnogo eksternalizma (Consciousness outside the brain, the origins of the argument of radical externalism). Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya. (2 (10)). 125-136. KiberLeninka: <https://cyberleninka.ru/article/n/soznanie-za-predelami-mozga-istoki-argumentatsii-radikalnogo-eksternalizma>.
5. Demin I. V. (2014) «Kiberneticheskoye bessmertie» i transformatsiya prirody cheloveka: debiologizatsiya ili deantropologizatsiya? ("Cybernetic immortality" and the transformation of human nature: debiologization or deantropologization?). Mezhdunarodnyy zhurnal issledovaniy kultury. №2 (15). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberneticheskoe-bessmertie-i-transformatsiya-prirody-cheloveka-debiologizatsiya-ili-deantropologizatsiya> (data obrashcheniya: 20.10.2018).
6. Lamont. K. (1984) Illuziya bessmertiya (Illusion of immortality). M.: Politizdat. 288 p.
7. Lektorskiy V. A. (2012) Vozmozhno li postchelovecheskoye budushcheye? / Chelovek i ego budushcheye: Novyye tekhnologii i vozmozhnosti cheloveka / Отв. ред. G.L. Belkina. M.: LEND. P. 29-35.
8. Stanislav Lem. (2007) Dialogi. Per. O. A. Salnit. M.: AST. Tranzitkniga. Gl. 6. 528 p.
9. Lem, Stanisław. (1964) Summa Technologiae. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 501 p.
10. Parfit D. (1984) Reasons and Persons United Kingdom: Oxford University Press, 560 p.
11. Wootters W., Zurek W. H. (1982) A Single Quantum Cannot be Cloned // Nature / P. Campbell — Nature Publishing Group, Vol. 299. P. 802-803.
12. Kurzweil R. (2005) The Singularity Is Near. N. Y.: Viking.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2018

УДК 130.2

ВТРАТА ІДЕНТИЧНОСТІ - МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?*Носова Ганна*

У спробах з'ясувати природу ідентичності автор доходить висновку про «вбудованість» ідентичності в реальність з якої вона виливає. Ідентичність залежна від контексту, а тому невизначена. В умовах глобалізаційних перетворень, в першу чергу всебічної віртуалізації суспільства, коли постмодерне суспільство перетворює місце в позицію, значення в пустий знак, знищує суб'єктність як таку, насаджує безмежну варіативність цінностей і таким чином заперечує нормативність, вимогу слідувати зразкам, вибирати як такі, ідентичність взагалі стає проблематичною. За таких умов все частіше звучить питання «кризи», дрейфу чи втрати ідентичності, що в соціально-практичному плані проявляється в нездатності індивідом адекватно співвідносити власний образ чи розповідь про себе з реальними подіями життя, коли індивід стає не спроможний не лише до чіткої само ідентифікації, а в решті решт, до дії.

Ключові слова Ідентичність, криза ідентичності, дрейф ідентичності, само ідентифікація, культурна гомогенність, цінності, нормативи.

Сьогодні в умовах глобалізаційних трансформацій, що характеризується розчиненням безпосередніх зв'язків, втратою внаслідок цього прив'язки до матеріальних, «фізичних» підстав, коли реальність, так би мовити, вислизає з під ніг, в умовах віртуалізації світу все гостріше постає проблема щодо ідентичності як такої. Що таке ідентичність в сучасних умовах, чи потрібна вона як така, що, які реальності чи нереальності відображає цей термін в умовах швидкоплинності світу -- такі питання сьогодні виходять на порядок денний. Ідентичність все більше ставиться під питання в умовах наступу парадигми релевантності будь-яких суспільних цінностей, норм та ідеалів, в умовах заперечення однозначної дихотомії чорного та білого та проголошення будь-якої варіативності на кшталт «50 відтінків сірого».

Навіщо ідентичність? Термін «ідентичність» виник після того, як була «втрачена» довіра до таких понять як «свідомість» та «свідоме», після того, як рефлексивна суб'єктивність була піддана нищівній критиці М. Фуко та пост структуралістами. Використання поняття «ідентичність» дозволило уникнути небажаних асоціацій із «філософією свідомості» та «відмежуватись» від її «суб'єктивності». Що відображає «ідентичність» та «ідентифікація»? За визначенням А. Турена, наприклад, [5, р.306] ідентифікація є процесом ототожнення індивіда, соціальної групи з іншою людиною, групою чи взірцем. Ототожнення полягає в інтеріоризації соціальних статусів, освоєнні значущих соціальних ролей, де ідентифікація поєднується із сигніфікацією – набуттям індивідом чи групою певних значень суспільної практики. На думку Еріксона [20, с. 203–204] ідентичність виникає як самість «узагальненого іншого», тобто як привласнення, уособлення певного правила, типу, образу. А Дж. Мід розрізняє усвідомлену ідентичність, коли людина «свідомо» ототожнює себе з якимось взірцем, типом, та несвідому, коли людина приймає норми поведінки, звички,

ритуали поза рефлексією, як свої з самого початку [14].

Для М. Кастельса ідентифікація в умовах інформаційної глобалізації становить проблему, так як сенс ідентифікації полягає в розпізнаванні актором себе та конструюванні власної свідомості на основі «культурного атрибуту або сітки атрибутів». Люди організують свої смисли на підставі того, як вони представляють ким вони є, тобто на підставі власної ідентичності [11, с. 27]. Таким чином протиріччя глобалізації, на думку С. Кастельса є не протиріччя між глобальним та локальним, а протиріччя між ідентичністю та світом, що змінився, тобто «Я» та сіткою атрибутів. Це означає, що будь-який актор вже самою своїм існуванням знаходиться в ситуації, яка продукує невизначеність його ідентичностей, в процесі постійного становлення. В безкінечних процесах ідентифікації актор має можливість зберігати (відстоювати) свою ідентичність, остання може трансформуватися, або перед актором постає завдання пошуку, вибору або формування нових ідентичностей.

С. Хантінгтон відзначає неоднозначність ідентичності, пишучи, що, ідентичність «настільки ж обов'язкова, настільки й невиразна», оскільки представляє собою «множинність, що не піддається суворому визначенню і звичайним вимірковальним методам» [17, с. 12–13]. А основний мотив роздумів Бергера щодо ідентичності є констатація її залежності від «усталеної реальності», від її визначення, тому що «ідентичність залишається незрозумілою до тих пір, поки не знаходить свого місця в світі» [16, с. 28].

За умов існування різноманітних тлумачень ідентичності, перелік яких не входить до проблематики цієї статті вималюється однозначність парадоксальності ідентичності. Ідентичність різна, плинна та не визначена. Вона правильна та адекватна настільки, наскільки відображає власну, «свою» реальність, в даному контексті, в даній ситуації і в цьому її відносінь та парадоксальність. Українець створює «власний» тип «українськості» відповідно загальноприйнятому поняттю «українського». І тут не має нічого спільного з масовим психозом чи істерією, ще менше - з симуляцією, а є власне процесом відображення певного типу соціальної ідентичності на індивідуальну суб'єктивну реальність звичайних людей.

Те, що ідентичність та ідентифікація залежать від усталених (прийнятих) визначень реальності можна проілюструвати за допомогою такого психіатричного феномену який називається «орієнтованістю на реальність». Психіатр, щоб визначити ступінь «орієнтованості пацієнта на реальність» запитує його про день, час та інші часові та просторові параметри. Логічно (з психіатричної точки зору) вважати індивіда, який не знає який сьогодні день, неадекватним. Однак індивід, який не орієнтується в часі, може, наприклад, прилетіти з іншого континенту або перебувати в іншому часовому поясі. Психіатр буде вважати нормальним індивіда, який розкаже про спілкування з померлими, якщо той проживає на Гаїті, наприклад і повинен поставити діагноз індивіду з такими же розповідями, якщо він із Києва. Бо пацієнт із Гаїті перебуває в «інакшій» для нас реальності у тому самому соціально об'єктивному сенсі, в якому він перебуває «в інакшому часі», попри цього він все ж таки «правильно» ідентифікує себе та інших.

Психоаналіз навряд чи адекватно проінтерпретує ідентичності у селас Гаїті, тоді як вудуїстська психологія буде тут більш доречною й емпірично точною. Тому те, що буде нормальним з точки зору індійського етнолога при визначенні ідентичності індійця матиме інший вигляд, наприклад, для європейського етнолога. Одна й та сама ідентичність буде по-різному ідентифікуватись психологом чи психоаналітиком, чи соціологом, оскільки кожний із них виходить із власного смислового-символічного порядку та використовує власні схеми інтерпретації.

Згадані приклади якраз пояснюють «залежність» ідентичності від контексту, доводять, що ідентичності «правильні» в певному контексті, в певному смисловому порядку і лише в ньому вони доступні для верифікації та перевірки.

Окрім того, що ідентичність як елемент реальності виявляється залежною від визначення реальності в якій вона перебуває, її відносність та «перетвореність» за умов глобалізації посилюється знаковістю та віртуальністю постмодерної культури.

Що означає віртуальність для ідентичності? Коли культурний знак втрачає зв'язок із значенням та набуває характеру випадкового, плинного представника означуваного, інформація перетворюється у «функцію вірогідності в якій немає розмірів, матеріальності й обов'язкового зв'язку зі значенням.» [18, с. с.41]. Реальність стає знаковою без «значення» знаку, тому беззмисловою, а «людина сприймає себе як таку, що перебуває в даній реальності і діє так, нібито ця реальність володіє характеристиками звичайної емпіричної реальності, хоча вона і позбавлена частини її основних властивостей» [19, с. 54].

В межах такої парадигми будь-яким чином визначена реальність виявляється завжди обґрунтованою, такою, що має сенс, реальністю поза контрверзи «істини чи хибності. Вона базується на «інформативності», яка перетворює все, в тому числі і знання в повідомлення, в знак, який ніяким чином вже не пов'язаний із змістом. За обставин коли знаки культури втрачають функції представлення істини, коли стираються межі між істиною та фікцією, між реальністю та нереальністю та відкидається самий принцип первинності того чи іншого, індивід виявляється повністю дезорієнтованим. Більше того, втрачається сама суб'єктність індивіда -- створюється феномен такого собі небуття, як колективного так і індивідуального, де зливається (у безпідставності та беззмисловості) не лише реальне з нереальним, але і колективне з індивідуальним, формальне з суттєвим, суб'єкт з об'єктом.

Ідентифікація підміняється процесом позиціонування, а безособове тиражується і навіть клонується Ж. Бодрийяр. Там де індивід розраховував на зустріч з суб'єктом, виявляється пусте місце. [7] Замість особистості виявляється всього лише знак тексту, пусте місце. Що можна ідентифікувати сьогодні? Пусте місце? В ситуації розщеплення суб'єкта та об'єкта, соціального та індивідуального, зовнішнього та внутрішнього чи варто вести ідентифікаційний дискурс? Дійсний процес ідентифікації припускає, на думку Нансі, процес постійного місцезнаходження самого себе, як процес само приписування, де

означає співпадає з означеним, а оскільки в постмодерні мова йде про викреслювання місця, про ім'я місця, ми повинні розглядати цей процес як викреслювання тіла суб'єкта («тіло дає місце існуванню») [10]

Отже, внаслідок гомогенізації культурного простору, релятивізації цінностей, деідеологізації й деполітизації раціональна рефлексія замінюється емоційною, ситуативною причетністю, а індивід позбавляється цілісності – це вже фрагментована, розірвана людина, яка перестає сприйматися як тотожна сама собі, своєї свідомості, ідентифікація якої набуває не універсального, а контекстуального характеру. Реальний суб'єкт не помічає того моменту, коли він витісняється віртуальним, так як після витіснення цього вже нікому помічати – витіснений суб'єкт є вже нереальним. Втрачається характерний для традиційної культури принцип лінійності. А радикально відмінні та рівноправні парадигми не дають можливості створювати навіть тимчасовий консенсус, тим більше виробити деякі універсальні мета-положення та цінності.

За цих обставин все частіше звучить питання кризи, «дрейфу» або «втрати ідентичності», «кризи ідентифікації». Авторство цього терміну традиційно приписують Дж. Уарду. «Криза ідентифікації», на думку П.С. Гуревича, виникає тоді, коли у індивіда не має умов для адекватного сприйняття самого себе, коли там, де індивід «розраховує знайти деякий людський зміст, виявляється пустота» [8, с. 38]. В такому випадку ідентифікація, співвіднесеність себе із іншим, з деяким образом та визначенням підминяється позиціонуванням. Там де індивід розраховує зустрітись із суб'єктом, він знаходить лише знак, пусте ім'я, що виливається в механістичне співставлення різноманітних дискурсів. А історія життя індивіда не відтворюється, а конструюється, що супроводжується феноменом, які постмодерністи назвали «кризою долі» - коли індивідуальна біографія перетворюється із «долі» як цілісної визначеності лише у відносну та варіативну розповідь.

Вихід із цієї ситуації, який пропонує постмодернізм, якраз і полягає в «створенні» для кожної ситуації «своєї» соціальної структури та власної, локальної, «місцевої» ідентичності. Так на думку Мішеля Маффесолі постмодерна соціальність є виключно локальним чи ситуативним явищем, тому що індивіди пов'язані та ідентифікують себе з локальними місцями свого перебування -- зі своїми кварталами, вулицями, місцями тусовок ситуативно приєднуючись до почуттів їх мешканців. [3, р.46].

Проте така ситуативна ідентичність не рятує від кризи. Як зазначає Ж-Ф Ліотар, в умовах, коли усі «попередні центри тяжіння, утворені національними державами, партіями, професіями, інституціями та історичними традиціями втрачають свою силу» [12, с. 144-145] зникає аксіологічна ієрархія культурного середовища. Для індивіда це означає, що зрозумілого та звиклого аксіологічного (як то в сенсі ціннісних переваг та домінувань) так і ідеологічного (в першу як нормативного) центрів в культурі вже не має. І серед усіх суспільних стратегій «ні одна із них вже ...не володіє привілеями перед іншими в сенсі кращого зображення людської природи. Ні одна із цих стратегій не є гуманнішою за іншу»,- вони просто плюральні та варіативні [4; р. 37-38]. Зникає поділ на

істинне та хибне, втрачає сенс поняття «ідеології як хибної свідомості» [9, р.126].

Як наслідок породжена постмодерном ціннісна гомогенність культурного середовища призводить у соціально-психологічному плані до руйнації сприйняття суб'єктом себе як ідентичної, само тотожної особистості: Не в змозі чітко зафіксувати власну позицію щодо нечітких цінностей, індивід виявляється і не здатним сформувати власні матриці ідентифікації. Як наслідок семантичні та аксіологічні аспекти біографії моделюються індивідом довільно; він втрачає здатність адекватно співвідносити власний образ чи розповідь про себе з реальними подіями життя, стає не здатним до чіткої само ідентифікації, в решті решт, до дії.

Таким чином позбавлений будь-яких сталих моральних орієнтирів та ціннісних систем, в умовах загальної руйнації базових культурних механізмів соціалізації, індивід епохи постмодерну виявляється нездатним ідентифікувати свою особистість, усвідомити себе як цілісність.

Безперечно психологи не можуть пройти повз зазначеної кризи ідентифікації. Процес самоідентифікації особистості часто-густо сприймається вже не як безперечна даність через те, що багато хто із людей, особливо молодих, виявляються не спроможними чітко зафіксувати само тотожність власної свідомості та власне себе як особистості. (А. Джироукс, С. Ланкшир, П. Мак-Ларен, М. Петере та ін.). [1].

Неможливість для індивіда співвідносити реальні події свого життя з певними семантичними та аксіологічними аспектами проявляється рано чи пізно у вигляді паталогічних симптомів, про які все частіше і говорять психологи. В соціально-психологічному плані це породжує аналог бурдіанового віслюка, коли індивід виявляється нездатним здійснити вибір між плюральними рівно можливим аксіологіями і, значить, здійснити рефлексивну само ідентифікацію та реалізувати персональну само тотожність

Для порятунку особистості психологи пропонують використовувати будь-яку конкретну матрицю, шкалу оцінок, будь-яку чітко сформовану моральну, релігійну чи світську системи. Засвоєння такої системи, з точки зору сучасних психіатрів, і дозволяє уникнути паталогій, пов'язаних з «кризою ідентифікації». Бо, як показує досвід, наслідування будь-якому взірцю, ідентифікація з будь-якою аксіологічною системою виявляється єдиним шляхом збереження особистості за умов аксіологічної рівнозначності всіх стратегій поведінки, які і припускає культура постмодерну. Відсутність усвідомлених ціннісних орієнтирів формує вседозволеність (що ставить під сумнів можливість людського співіснування як такого) та дезорієнтацію індивіда, коли останній не може слідувати певній стратегії поведінки, взагалі не може діяти, бо не має для цього ціннісних чи моральних підстав. Тому то психіатри і вважають, що слідування чомусь конкретному краще, ніж нічому.

Отже, потреба в метафізиці, потреба в аксіологічних, нормативних системах є не просто забаганкою філософії, а життєвою потребою індивіда як для власної само ідентифікації, так і в якості практичного регулятора поведінки. Як відзначав А. Маслоу, «без трансцендентного та транс персонального ми стаємо

хворими, нігілістами, відчуваємо безнадію та апатію. Ми потребуємо щось більше....». Тому, як вважає автор, правильна терапія для втраченої ідентичності полягає в пошуку цінностей, а « пошук ідентичності, по суті, означає пошук власних аутентичних цінностей. Це особливо зрозуміло, коли ми згадуємо, що покращення самосвідомості (та ясність в розумінні власних цінностей) співпадає з кращим розуміння інших та реальності в цілому (та ясного розуміння цінностей)» [13. с. 145–146].

Оцінюючи ризики «кризи ідентифікації» б'є на сполох і соціальна педагогіка. У спробах ввести хоча які-небудь механізми соціалізації індивіда, необхідні для відтворення культури як такої, соціальна педагогіка постулює необхідність для «воскресіння» суб'єкту залучення його до соціального взірця та соціальної норми.

Оскільки причини кризи ідентифікації суб'єкту лежать в руйнації мовної референції знаку, щодо конструктивними є програми «воскресіння суб'єкту», що пропонують стратегії її переборення саме в цій області. Програма неокласицизму спирається на ідею спричинення кризи ідентифікації кризою значень, саме криза значень породжує проблематичність ідентифікації суб'єкту в умовах, коли «дзеркало світу», в якому він себе бачить, розбито «вщент». Тому, на думку Дж. Уарда, подолати «кризу ідентифікації» викликану кризою об'єктивності власне мовних значень можливо шляхом відмови від основної для постмодернізму ідеї «пустого знаку» та шляхом «реанімації» та повернення знакам втрачених значень»[6]. В зв'язку з цим М Готдінер зазначає необхідність формування певного «культурного класицизму», який припускає реабілітацію та реанімацію зруйнованої стабільності аксіологічних систем[2].

Для відтворення ідентичності пропонується і комунікативна програма, що зміщує акцент на комунікативну реальність, зацентовану на феномен Іншого. В основі цієї програми лежить ідея про те, що Я може набути єдності лише в контексті суб'єктно-об'єктних відносин – за допомогою Іншого.[15]

Список літератури

- 1.Giroux A.A., Lankshear C., McLaren P., Peters M. Conternarratives. Cultural Studies of Culture Pedagogues in Postmodern Space. – L.; N. Y., 1996
- 2.Gotdiener M. Postmodern Sensioties. Material Culture & the Form of postmodern life. — Oxford, 1998. — 262 p
- 3.Maffesol M. La transfiguration du politique: La tribalisation du monde. Paris: Grasset & Fasquelle, 1992. 242 p; c.46]..
- 4.Rorty R. The Introduction // R.Rorty. Contingency, Irony & Solidarity. — Cambridge, 1989.
- 5.Touraine A. Production de la societe. Paris,1973. 542 p. Турен А., наприклад, [60, p. 306]
- 6.Ward G (1997). Postmodernism. Chicago, IL: NTC/Contemporary Publishing .
- 7.Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Бодрийяр Ж. ; пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской. –М. : Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.
- 8.Гуревич П.С. Идентичность – привилегия человека// Гумманитарные науки. Вест финанс. Ун-та, 2011, N2, с.36-47
- 9.Джеймисон Ф. Постмодернизм, или Логика культуры позднего капитализма //Философия эпохи постмодерна. — Мн.: Красико-принт, 1996. — С. 118-137
- 10.Жан-Люк Нанси Бытие единичное множественное. — Минск: И. Логвинов, 2004. — 272

с

11. Кастельс М. Информационная эпоха // Экономика, общество, культура. М.: ГУ-ВШЭ, 2000.-606 с.
12. Лиотар Ж.-Ф. Постмодернистское состояние: доклад о знании // Философия эпохи постмодерна. — Мн.: Красико-принт, 1996. — С. 140-158.
13. Маслоу А. По направлению к психологии бытия. М.: СКСМО-Пресс.- 2002.
14. Мид Дж. Г. Интернализированные другие и самость / Мид Дж. Г // Американская социологическая мысль. – М. : Изд-во МГУ., 1994. –263 с.
15. МОЖЕЙКО М.А. От Постмодерна к Пост-Постмодерну: Современные Социокультурные Трансформации и Новейшие Тенденции Философия Языка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.researchgate.net/publication/271024806_Ot_Postmoderna_K_Post-Postmoderna_Sovremennye_Sociokulturnye_Transformacii_I_Novejsie_Tendencii_Filosofia_Az_yka
16. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Бергер П., Лукман Т. ; Перевод с английского: Е. Руткевич– М. : Московский философский фонд. «Academia – Центр», «МЕДИУМ», 1995. – 322 с.
17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С.;- М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
18. Хейлз Кетрин. Як ми стали постлюдством, -- Київ: Ніка – Центр, 2002. 430 с.
19. Хорунжий С.С. “Род или недород? Заметки к онтологии виртуальности \ \ Вопросы философии, 1997, №6, с. 53-68
20. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. — 2-е изд. — М.: Флинта, МПСИ, Прогресс, 2006, -344 с.

Nosova Ganna

LOSS OF IDENTITY - MYTH OR REALITY?

In an attempt to understand the nature of identity, the author comes to the conclusion about the "integrity" of identity to the reality from which it follows. Identity depends from its context and therefore it is uncertain. In the context of globalization transformations, first of all, the comprehensive virtualization of society, when postmodern society transforms the place into a position, converts a value to a blank character, destroys the subjectivity, implants boundless variability of values, and thus denies normativity, denies the requirement to follow the patterns and to choose their, identity generally becomes problematic. In these conditions the question of "crisis", drift or loss of identity is increasingly heard, that in social and practical terms manifests itself as the inability of individuality to adequately correlate his own image or story about himself with real life events, when an individual becomes incapable not only to clearly identify himself but to act too. To save personality, psychologists propose to use any particular matrix, a scale of assessments, any well-formed moral, religious or secular systems. The assimilation of such system, from the point of view of modern psychiatrists, makes it possible to avoid pathologies related to the "identification crisis". The need for metaphysics, the need for axiological, normative systems is not just a pretense of philosophy, but a vital need of the individual, both for his own identification, and as a practical regulator of behavior.

Key words: Identity, the crisis of identity, the drift of identity, self-identification, cultural homogeneity, values, norms.

References:

1. Giroux A.A., Lankshear C., McLaren P., Peters M. (1996) Conternarratives. Cultural Studies of Culture Pedagogues in Postmodern Space. – L.; N. Y.
2. Gotdiener M. (1998) Postmodern Sensitivities. Material Culture & the Form of postmodern life.

- Oxford, 262 p.
3. Maffesoli M. (1992) La transfiguration du politique: La tribalisation du monde. Paris: Grasset & Fasquelle, 242 p.
 4. Rorty R. (1989) The Introduction // R. Rorty. Contingency, Irony & Solidarity. — Cambridge.
 5. Tourain A. (1973) Production de la societe. Paris, 542 p.
 6. Ward G. (1997). Postmodernism. Chicago, IL: NTC/Contemporary Publishing .
 7. Baudrillard J. (2006) Consumer Society. His myths and structures / Baudrillard J.; trans. with fr., after. and note. E. A. Samarskoy. -M.: Republic; Cultural Revolution, 269 p
 8. Gurevich P.S. Identity - the privilege of person// Humanities. West Finance. Un-ta, 2011, N2, p.36-47
 9. F. Jamison (1996) Postmodernism, or the Logic of Culture of Late Capitalism // Philosophy of the Postmodern Age. - Mn. : Krasiko-print, P. 118-137.
 10. Jean-Luc Nancy (2004) Being single plural. - Minsk: I. Logvinov, 272 p.
 11. Castells M. (2000) Information age // Economics, society, culture. М.: GU-VSH.- 2000.-606 p
 12. Lyotard J.-F. (1996) Postmodern state: a report on knowledge // The philosophy of the postmodern era. - Mn. : Krasiko-print, P. 140-158.
 13. Maslow A. (2002) Towards a psychology of being. М.: ССМО-Пресс.- 2002
 14. Mead JG. (1994) Internalized others and self / Mead J. G // American sociological thought. - Moscow: Izd-vo MGU -263 p.
 15. Mozheiko, From Post-Modern to Post-Modern: Contemporary Sociocultural Transformations and New Trends and Philosophy of Language. [Electronic resource]. - Access mode: https://www.researchgate.net/publication/271024806_Ot_Postmoderna_K_Post-Postmoderna_Sovremennye_Sociokulturnye_Transformacii_I_Novejsie_Tendencii_Filosofia_Az_yka
 16. Berger P., Lukman T. (1995) Social construction of reality. A Treatise on the Sociology of Knowledge / Translation from English: E. Rutkevich-M.: Moscow Philosophical Foundation. Academia - Center, MEDIUM. - 322 p.
 17. Huntington S. (2003) The clash of civilizations / Huntington S., - М. : ООО "Publishing house ACT, - 603 p ..
 18. Hales Ketrin. (2002) Yak mi became postlyudstvo, - Kiev: NIKA - Center, 430 с.
 19. Khorunzhiy S.S. (1997) "The genus or the nedorod? Notes on the ontology of virtuality \ \ Questions of Philosophy, №6, p. 53-68,
 20. Erickson E. (2006) Identity: youth and crisis: Per. with English. / General. Ed. and pre. A. V. Tolstykh. - 2 nd ed. - Moscow: Flint, IPSI, Progress, -344 p

Стаття надійшла до редакції 04.06.2018

УДК 165.23

РЕАЛЬНІСТЬ ЯК UMWELT В ТЕЛЕСЕРІАЛІ «ЛЕГІОН»

Костянтин Райхерт

Автори телесеріалу «Легіон», використовуючи в другій серії другого сезону телесеріалу визначення поняття «реальність», запропоноване письменником Філіпом К. Діком, і концепцію *Umwelt*, запропоновану біологом і філософом Якобом фон Ікскюлем, і поєднуючи їх, нашоуюють на низку міркувань. Результатом комбінації визначення Філіпа К. Діка та концепції Якоба фон Ікскюля є визнання того, що суттєвою ознакою *Umwelt* людини є віра людини в справжність реальності, в якій ця людина існує. Сам *Umwelt* людини є поєднанням першої, фізичної, природи та другої природи (тобто культури), причому остання існує як фізично (в фізичних артефактах культури), так і віртуально (в людських головах). Саме ці дві природи визначають людський *Umwelt*, проте, якщо довіритися визначенню поняття «реальність», даному Філіпом К. Діком, справжнім реальним компонентом людського *Umwelt* буде лише те, що дійсно фізично існує, тому що саме це дійсно фізично нікуди не щезає, якщо припинити в це вірити. Однак завжди залишається загроза того, що реальність може бути підробленою.

Ключові слова: культура, людина, природа, реальність, телесеріал, *Umwelt*.

Деякі гарні телевізійні програми (телешоу та телесеріали) схильні займатися «контрабандою» філософських ідей або прямим їх запозиченням. Наприклад, американський науково-фантастичний анімаційний серіал «Рік і Морти» (*Rick and Morty*, 2013 –), який був створений Деном Гарманом і Джастином Ройлендом, в основному має справу з нігілізмом, абсурдизмом і екзистенціалізмом, тому що пригоди титульних героїв мають місце в абсурдному та хаотичному за своєю природою всесвіті. При цьому анімаційний серіал примудряється ставити несподівані етичні дилеми, як, наприклад, у восьмій серії другого сезону, «Міжмережевий кабель 2: приваблива доля» (*Interdimensional Cable 2: Tempting Fate*), де перед одним із другорядних персонажів ставиться етична дилема – зміг би він пожертвувати свій статевий орган (пеніс) заради спасіння чужого життя (щодо саме цієї дилеми детальніше див.: [6]). Є також такий комедійний телесеріал як «У кращому світі» (*The Good Place*, 2015 –), який взагалі побудований на етиці [8], причому творця телесеріалу (Майкла Шура) консультує професіональний філософ Тодд Мей. [2].

Ще один телесеріал, «Американські боги» (*American Gods*, 2018 –), створений Браяном Фуллером і Майклом Грінном на базі роману Ніла Геймана, ґрунтується на ідеї залежності існування богів від віри в них [4]. Інший приклад: телесеріал «Зінакшений вуглець» (*Altered Carbon*, 2018 –), створений Лаетою Калогрідіс на базі роману Річарда К. Моргана, робить розумовий експеримент: що сталося би, якби можливо було записувати людську свідомість на електронний диск. Тут психофізіологічна проблема заграла новими кольорами, зрештою як в іншому популярному телесеріалі «Чорне дзеркало» (*Black Mirror*, 2011 –) Чарлі Брукера. В четвертому сезоні «Чорного дзеркала» найбільш вражаючими виявилися перша серія «Космічний човен Калістер» (*USS Callister*) і

шоста серія «Чорний музей» (*Black Museum*), у якій буквально реалізований «Картезіанський театр» філософа Деніела Деннета.

Однак найбільш популярним телесеріалом у контексті обговорення його філософських ідей і припушень серед сучасних телевізійних серіалів є «Край “Дикий Захід”» (*Westworld*, 2016 –), створений Джонатаном Ноланом і Лізою Джой на основі кінофільму Майкла Крайтона. Цей телесеріал демонструє, що буде, якщо концепцію людської свідомості, запроповану психологом Джуліаном Джейнсом, застосувати в когнітивній робототехніці, відтворивши людську свідомість у тому сенсі, в якому її розумів звичайно же Дж. Джейнс, у роботі, який наділений штучним інтелектом (див., наприклад: [7; 10]).

Телесеріал «Легіон» (*Legion*, 2018 –), створений Ноа Гоулі на базі коміксів Кріса Клермонта та Білла Сенкевича, не є винятком. «Легіон» – це розповідь про мутанта Девіда Геллера (*David Haller*), який має такі здібності, як деформація реальності, проектування енергії, маніпуляція матерією й енергією, телепатія, телекінез, телепортація, пірокінез і мандрівки в часі. Девід Геллер, якого грає Ден Стівенс (*Dan Stevens*), вступає в конфлікт з іншими мутантами, особливо з паразитом-мутантом Тіньовим Королем (*Shadow King*; його грає Навід Негабан), який намагається взяти під свій контроль розум і здібності Девіда, та таємними спецслужбами на кшталт Секції 3 (*Division 3*). Через те, що майже все в телесеріалі побудовано на маніпуляціях із свідомістю та реальністю, багато філософських ідей і розумових експериментів відтворюються в телесеріалі «Легіон». Наприклад, в дев'ятій серії другого сезону телесеріалу відтворюється Міф про печеру, вигаданий Платоном.

Між тим, незважаючи на свої «загравання» з філософією та на відміну від, наприклад, телесеріалу «Край “Дикий Захід”», телесеріал «Легіон» не викликав хоча б найменший інтерес до себе з боку професійних філософів, навіть серед видавців таких книжкових серій як *Open Court's Popular Culture and Philosophy* та *The Blackwell Philosophy and Pop Culture*, які спеціалізуються на філософському аналізі феноменів популярної культури (таких, наприклад, як кінофільми, комікси, телесеріали тощо). Звичайно серед прихильників телесеріалу «Легіон» є ті, хто намагаються розкрити філософське підґрунтя, наприклад, Келлі Канаєма [2] та Нік Менджіоун [3], але їх не так вже багато.

Метою цього дослідження є розкриття концептуалізації реальності як *Umwelt*, що ґрунтується на комбінації двох філософських ідей у другій серії другого сезону телесеріалу «Легіон»: перша ідея належить відомому американському письменнику-фантасту Філіпу Кіндреду Діку (1928 – 1982), прозваного «філософ, що белетризує» (*fictionalizing philosopher*), друга – німецькому біологу та філософу Якобу фон Ікскюлю (1864 – 1944).

Друга серія другого сезону телесеріалу «Легіон», написана Ноа Гоулі (*Noah Hawley*) та Натанієлом Галперном (*Nathaniel Halpern*) і поставлена Аной Лілі Амірпур (*Ana Lily Amirpour*), містить міркування щодо того, що є реальність. Приблизно на 23-й хвилині серії Актор, який читає текст за автора (*Narrator*), (голос Джона Гемма) повідомляє: «Реальність – це те, що нікуди не щезає, коли ти припиняєш вірити в це». Це – пряме цитування Філіпа К. Діка.

В своєму есе «Як побудувати всесвіт, який би не розвалився через два

дні» (*How to Build a Universe That Doesn't Fall Apart Two Days Later*), написаному в 1978 році, проте опублікованому в 1985 році, Філіп К. Дік пише про дві найбільш значущі для нього філософські ідеї: «Що таке реальність?» (*What is reality?*) і «Що являє собою справжнє людське істота?» (*What constitutes the authentic human being?*) Ось про що, між іншим, там пише Філіп К. Дік: «Протягом більше ніж двадцяти семи років публікації романів і оповідань я досліджував ці дві взаємопов'язані теми знову та знову. Я вважаю їх дуже важливими темами. Що ми таке? Що таке оточує нас, що ми називаємо “не-Я” чи емпіричним або феноменальним світом» [1, р. 182]. «Я написав більше ніж тридцять романів і більше ніж сто оповідань, але я досі не можу зрозуміти, що реальне» [1, р. 183]. Щоб зовсім не заплутатися, де реальне, а де – нереальне, тобто на щось опертися в своїй орієнтації в світі, Філіп К. Дік пропонує попередню відповідь на питання «Що таке реальність?»: «Реальність – це те, що нікуди не щезає, коли ти припиняєш вірити в це» [1, р. 183]. Такою відповіддю Філіп К. Дік виробляє свій критерій виявлення справжньої реальності на зразок критерію Рене Декарта *cogito ergo sum*: різниця тут полягає в тому, що Рене Декарт шукає критерій визначення існування своєї власної реальності, тобто існування самого себе, а Філіп К. Дік – критерій визначення існування зовнішньої щодо нього самого реальності, тобто існування зовнішнього світу, об'єктивної реальності. Іншою мовою: Філіп К. Дік намагається віднайти критерій боротьби з соліпсизмом, а Рене Декарт, навпаки, б'ється з чимось протилежним соліпсизму («анти-соліпсизмом»), тому що Рене Декарт не сумнівається в існуванні світу, бо не сумнівається в існуванні того, хто цей світ створив, тобто Бога. Для Філіпа К. Діка мислення, на відміну від Рене Декарта, не є необхідною умовою для визначення існування; навпаки, мислення може зіграти злий жарт з самою людиною, тому що саме мислення бере під сумнів існування та реальність. А ось об'єктивна реальність, навіть якщо уявити, помислити, що її немає, нікуди не щезає. Так, наприклад, людина може зайти в сліпу вулицю та уявити собі, що на його шляху немає стіни, але людина все одно зіштовхнеться зі стіною – це і є реальність за визначенням Філіпа К. Діка.

Однак Філіп К. Дік схильний навіть свій критерій брати під сумнів – і ось чому: «Сьогодні ми живемо в суспільстві, в якому фальшиві реальності (*spurious realities*) виготовляються медіа, урядом, великими корпораціями, релігійними групами, політичними групами та в якому існує електронне технічне забезпечення, за допомоги якого ці псевдосвіти поставляються прямісінько в голови читачів, глядачів, слухачів. Іноді коли я дивлюся телевізійні програми моєї одинадцятирічної доньки, я дивуюся, чому її навчають. Проблема неправильного розуміння, поміркуйте над цим. Телепрограми, які створені дорослими, але які дивляться маленькі діти. Половину того, що говориться та відбувається в телевізійній виставі, дитина мабуть не розуміє. Можливо, що все не розуміє. А справа ось в чому: “Наскільки достовірною є інформація в будь-якому разі, навіть якщо дитина правильно зрозуміла її?” “Яке має відношення рядова комедійна телевізійна ситуація до реальності?” “А яке шоу про поліцейських?” Автомобілі постійно виходять із-під контролю, розбиваються та займаються. Проте поліція завжди краща та завжди перемагає. Неможна

ігнорувати цей посил: “Поліція завжди перемагає”. Який урок із цього можна винести? Ви не повинні боротися з владою, навіть, якщо ви і будете, то ви програєте. Тут послання таке: “Будь пасивним. І – співпрацюй. Якщо офіцер Баретта вимагає в тебе інформацію, дайте її йому, тому що офіцер Баретта – гарна людина, якій можна довіряти. Він любить вас і ви маєте його любити”» [1, р. 183–184]. Як можна бачити, сам Філіп К. Дік сумнівається в своєму визначенні «реальності», остільки, оскільки завжди є така можливість, що реальна реальність підроблена: «Нас постійно бомбардують псевдореальностями, виготовленими дуже витонченими людьми за допомоги дуже витончених електронних механізмів. Я не довіряю їхнім мотивам; я не довіряю їхній владі. Вони мають забагато її. І це – дивовижна влада: створювати цілі всесвіти, світи думок» [1, р. 184]. Слова Філіпа К. Діка читаються як слова параноїка: він сумнівається в реальності через те, що підозрює, що її міг хтось, хто має владу, підробити. Мабуть, для Філіпа К. Діка той, хто має владу, явно небезпечний; у такий спосіб Філіп К. Дік ніби говорить про те, що люди насправді не дуже добрі істоти.

Треба відзначити, що Філіп К. Дік зважає лише на те, що реальність одних людей можуть підробляти інші люди. Проте можливі інші варіанти. Взяти, наприклад, кінофільм «Матриця» (*The Matrix*, 1999) режисерів (тоді ще) братів Вачовських, який малює ситуацію, в якій люди живуть у віртуальній реальності, не знаючи про існування об'єктивної реальності: для цих людей ця псевдореальність саме така, як її визначає Філіп К. Дік – вони можуть припинити вірити в цю псевдореальність, але вона нікуди не щезне, бо щоб вона щезла, треба, щоб хтось ззовні вас відключив від Матриці (це можливо лише за умови, якщо хтось дійсно є поза Матрицею; в фільмі такі люди є, а що було б, якби їх не було?).

Інший варіант: психічно нездорова людина має галюцинаторні видіння – вона бачить людей, які насправді не існують (як персонаж Рассела Кроу в кінофільмі «Ігри розуму» (*A Beautiful Mind*, 2001) режисера Рона Говарда), але лікування не дозволяє усунути людей, що не існують; отже, видіння людей, що не існують, за визначенням Філіпа К. Діка є тією реальністю, припинення віри в яку не припиняє її існування.

Таким чином, усе сказане вище показує, що визначенню поняття «реальність», яке запропонував Філіп К. Дік, насправді неможна довіряти, навіть якщо це визначення видається дуже переконливим.

Далі, відразу після цитування Філіпа К. Діка Актор, який читає текст за автора, говорить дещо несподіване: «Для кліща реальність – це продукт температури та масляної кислоти. Його сприйняття світу – це його реальність. Шукач (*bloodhound*) має 200 мільйонів рецепторів нюху. Його сприйняття світу ґрунтується по суті на нюханні. Собака не мислить. Кліщ ніколи не замислюється про всесвіт, хоча він біологічно взаємодіє з всесвітом». Розмова про кліща та його власну реальність – це відсилка до Якоба фон Ікскюля.

В своїй монографії «Прогулянка по світах тварин і людей» (*A Stroll through the Worlds of Animal and Men*, 1934) Якоб фон Ікскюль показує специфіку живого світу звичайного кліща (далі буде велика цитата): «З яйця вилуплюється

невелика тварина, ще повністю не розвинута, тому що їй бракує пари ніг і статевих органів. У такому стані вона вже здатна нападати на холонокровних тварин, такі, наприклад, як яйцірки, яких він підстерігає, сидючи на кінчику травинки. Після линяння декілька разів вона отримує забраклі органи, спаровується та розпочинає полювання на теплокровних тварин. Після спарювання самка вибирається на кінчик гілки якогось куща. Там вона тримається на такій висоті, з якій вона може впасти на невеликих ссавців, що можуть пробігти під нею, чи на якій вона може бути зчищена великою твариною. Безокий кліщ скеровується на цю сторожову вежу загальною фоточувливістю своєї шкіри. Здобич, що наближується, відкривається сліпий і глухий жінці з великої дороги через відчуття запаху. Запах масляної кислоти, який виходить із шкірних залоз усіх ссавців, діє на кліща як сигнал покинути свою сторожову вежу та кинутися вниз. Якщо, таким чином, вона опускається на щось тепле – точне відчуття температури спокушає її, вона досягає своєї здобичі, теплокровної істоти. Їй тільки залишається знайти пляму без волосся. Там вона занурюється в шкіру своєї здобичі та повільно накачує себе теплою кров'ю. Експерименти з штучними мембранами та рідинами, крім крові, довели, що кліщу бракує відчуття смаку. Після того, як мембрана продірявлена, вона може випити будь-яку рідину потрібної температури. Якщо після того, як подразник на масляну кислоту спрацьовує, самка кліща падає на щось холодне, вона покидає свою здобич і повинна знову вибиратися на сторожову вежу. Їжа, насичена достатньою кількістю крові, є також останньою її трапезою. Тепер їй нічого не залишається, як кинутися на землю, відкласти свої яйця та померти» [9, р. 6–7]. Приклад кліща, чиє життя засноване фактично на температурі та масляній кислоті, дозволяє Якобу фон Ікскюлю наголосити на тому, що світ кожної тварини залежить від речі, яку сам Якоб фон Ікскюль називає *Umwelt*, тобто навколишнім світом, навколишнім середовищем: «Усі тварини, від простіших до складніших, вписані в їхні унікальні світи з однаковою повнотою. Простий світ відповідає простим тваринам, добре зчленований – із складною твариною» [9, р. 11].

А тепер, комбінація ідеї *Umwelt*, яку запропонував Якоб фон Ікскюль, і визначення поняття «реальність», запропонованого Філіпом К. Діком, може дати цікавий результат: реальність, в яку тварина припиняє, якщо можна так висловитися, «вірити» та яка через це нікуди не щезає, – це *Umwelt*. Уявіть собі, що кліщ припинив «вірити» у власну реальність. Чи здатен кліщ у такому випадку позбутися своєї біології? Його біологія – це його *Umwelt*, унікальний світ, який не залежить від того, у що вірить кліщ.

Як би то не було, Якоб фон Ікскюль раніше продемонстрував, що кліщ може бути обдурений дослідниками, які мають змогу відтворити для самого кліща *Umwelt*, але на зовсім інших матеріалах. Таким чином, *Umwelt* кліща можна підробити в самій своїй основі таким чином, що сам кліщ не зможе відрізнити справжній *Umwelt* від несправжнього. Іншою мовою, реальність кліща можна підробити: псевдореальність можна виготовити для кліща та кліщ сприйме її як справжню реальність.

Umwelt людини складніше ніж *Umwelt* кліща – і певною мірою це розуміють автори телесеріалу «Легіон», хоча вони жодного разу не згадують

саме слово *Umwelt*: Актор, який читає текст за автора, на довершення говорить: «Людські істоти – це єдині тварини, які формують ідеї про світ. Ми сприймаємо його не завдяки нашим тілам, а завдяки нашим умам. Ми повинні узгоджувати, що таке реальне». Але чому люди мають узгоджувати своє розуміння реальності? Телесеріал «Легіон» унаочнює відповідь на це питання: показується хлопець, якого з дитинства навчали, що червоний – це зелений, а зелений – це червоний; врешті це неправильне знання обертається проти хлопчика – він переходить через дорогу не на той колір світлофору та його збиває автомобіль. Це унаочнення демонструє, що люди залежні передусім від мови: «червоний» і «зелений» тут – це слова, знаки, за допомоги яких позначаються фізичні об'єкти, явища, процеси або їхні ознаки. Мова – це знакова система – і це свідчить про те, що люди заглиблені в семіосферу, створену самими людьми царину знаків. Ця семіосфера є частиною тієї природи, що створюють люди, другої природи, культури. *Umwelt* людини, по суті, є поєднанням першої, фізичної, природи та другої природи (тобто культури), причому остання існує як фізично (в фізичних артефактах культури), так і віртуально (в людських головах). Людина залежна від культури, особливо від її віртуальної частини, бо саме ця частина несе найбільшу відповідальність за нашу мову, наші системи знаків, наші цінності та, певною мірою, за нашу свідомість і наш розум, а отже, за нашу взаємодію із зовнішнім, тобто за нашу взаємодію (наші відношення) з реальністю. В такому випадку для людини є найбільш суттєвим попереднє розуміння того, що є реальним, а що ні, бо від цього залежить її функціонування як частини природи, так і частини культури, особливо суспільства. Іншою мовою: людині потрібна впевненість в реальності для виживання. Сама же впевненість в реальності – це лише віра в справжність реальності, в якій людина існує: справжність реальності, в якій існує людина, – це гарантія того, що існування самої людини справжнє. Звідси: суттєвою ознакою *Umwelt* людини є її віра в справжність реальності. Такий висновок, між тим, може свідчити, що визначення поняття «реальність», дане Філіпом К. Діком, може мати значення лише в контексті розмови про *Umwelt* людини та лише людини, тому що для інших живих створінь віра неважлива, а значить, неважлива також віра в справжність реальності свого існування та існування навколишнього світу.

Висновки. Автори телесеріалу «Легіон», використовуючи в другій серії другого сезону телесеріалу визначення поняття «реальність», запропоноване письменником Філіпом К. Діком, і концепцію *Umwelt*, запропоновану біологом і філософом Якобом фон Ікскюлем, і поєднуючи їх, наштавхують на низку міркувань. Результатом комбінації визначення Філіпа К. Діка та концепції Якоба фон Ікскюля є визнання того, що суттєвою ознакою *Umwelt* людини є віра людини в справжність реальності, в якій ця людина існує. Сам *Umwelt* людини є поєднанням першої, фізичної, природи та другої природи (тобто культури), причому остання існує як фізично (в фізичних артефактах культури), так і віртуально (в людських головах). Саме ці дві природи визначають людський *Umwelt*, проте, якщо довіритися визначенню поняття «реальність», даному Філіпом К. Діком, справжнім реальним компонентом людського *Umwelt* буде лише те, що дійсно фізично існує, тому що саме це дійсне фізичне нікуди не

це зає, якщо припинити в це вірити. Однак завжди залишається загроза того, що реальність може бути підробленою.

Список літератури

1. Dick, P. K. How to Build a Universe That Doesn't Fall Apart Two Days Later / Philip Kindred Dick // Dick, P. K. The Shifting Realities of Philip K. Dick: Selected Literary and Philosophical Writings / Philip K. Dick; ed. Lawrence Sutin. – New York: Vintage, 1996. – Pp. 181–196.
2. Goldhill O. Meet the philosopher behind “The Good Place” / Olivia Goldhill // Quartz. – URL: https://qz.com/quartz/1421632/the-philosophy-in-the-good-place-is-vetted-by-a-real-philosopher/amp/?fbclid=IwAR37-vDLr7NdStlMyaq--dkHd7ee7CtmwCI4I2Nfii3_ILqIS6SRfRcnzBw (accessed 29.11.2018).
3. Kanayama K. Legion Season Two isn't Realistic at All, That's What Makes It Great / Kelly Kanayama. - URL: <https://nerdist.com/legion-season-two-premiere-chapter-nine-surrealism-x-men/> (accessed 29.11.2018).
4. Li L. The Casting Philosophy of “American Gods” / Lanca Li. – URL: <http://www.fullerverse.com/2018/04/the-casting-philosophy-of-american-gods/> (accessed 29.11.2018).
5. Mangione N. The Shadow King is Still the Bad Guy on Legion / Nick Mangione. - URL: <https://www.geek.com/television/the-shadow-king-is-still-the-bad-guy-on-legion-1738797/> (accessed 29.11.2018).
6. Plante C. 'Rick and Morty's Raunchiest Episode Still Raises a Deep Moral Question / Corey Plante. – URL: https://www.inverse.com/amp/article/51840-rick-and-morty-interdimensional-cable-2-review?fbclid=IwAR3zFSRF_4yyrqDcL4pC3Pmviyx2TQT58120EpeoweJ8cX1FwYpemM4sEa (accessed 29.11.2018).
7. Rayher K. W. The Philosophy of Artificial Consciousness in the First Season of TV series “Westworld” // Схід. – 2018. – № 5 (151). – С. 88–92
8. Street A. P. The Good Place: how a sitcom made philosophy seem cool / Andrew P. Street // The Guardian. – URL: https://amp.theguardian.com/tv-and-radio/2018/jan/30/the-good-place-how-a-sitcom-made-philosophy-seem-cool?CMP=share_btn_tw&__twitter_impression=true&fbclid=IwAR1amSkfHh17oGyz-cncwzCjRP_3hWazYnpkG4BWB1I-4as2qXuGBnPPTY (accessed 29.11.2018).
9. Von Uexküll, J. A Stroll through the Worlds of Animals and Men: A Picture Book of Invisible Worlds / Jakob von Uexküll // Instinctive Behavior: The Development of a Modern Concept / ed. & trans. Claire H. Schiller. – New York: International Universities Press, 1957. – Pp 5–80.
10. Westworld and Philosophy / ed. J. B. South, K. S. Engels. – Hoboken: Wiley, 2018. – 280 p. – (The Blackwell Philosophy and Pop Culture Series).

Konstantin Rayher

REALITY AS AN UMWELT IN THE TV SERIES “LEGION”

The study deals with the conceptualization of Reality as an Umwelt that is based on the combination of the Philip Kindred Dick's concept definition of reality and the Jakob von Uexküll's conception of Umwelt in the 2nd episode of the 2nd season of TV series “Legion”. The authors of TV series “Legion” join the Philip Kindred Dick's concept definition of reality and the Jakob von Uexküll's conception of Umwelt and in that way give us some reasoning. As a result of the combination, it's showed that the essential sign of the human Umwelt is a belief of the human in the authenticity of the reality within which the human exists. The very human Umwelt is union of the first Nature (the physical one) and second Nature (i.e. culture), and the second Nature consists of physical (in the physical artefacts of culture) and virtual (in human heads) dimensions. Those two Natures determine the human Umwelt, but if the Philip Kindred Dick's concept definition of reality is trusted, the authentic reality component part of the human Umwelt

is only the physically existed ones because only the physically existed ones don't go away if someone stops believing in them. However, there is always the fraught with danger of the falsified reality.

Key words: culture, human being, nature, reality, TV series, Umwelt.

References

1. Dick, P. K. (1996). “How to Build a Universe That Doesn't Fall Apart Two Days Later”, The Shifting Realities of Philip K. Dick: Selected Literary and Philosophical Writings. New York: Vintage, pp. 181–196.
2. Goldhill, O. (2018). Meet the philosopher behind “The Good Place”, available at: https://qz.com/quartz/1421632/the-philosophy-in-the-good-place-is-vetted-by-a-real-philosopher/amp/?fbclid=IwAR37-vDLr7NdStlMyaq--dkHd7ee7CtmwCI4I2Nfii3_ILqIS6SRfRcnzBw.
3. Kanayama, K. (2018). Legion Season Two isn't Realistic at All, That's What Makes It Great, available at: <https://nerdist.com/legion-season-two-premiere-chapter-nine-surrealism-x-men/>.
4. Li, L. (2018). The Casting Philosophy of “American Gods”, available at: <http://www.fullerverse.com/2018/04/the-casting-philosophy-of-american-gods/>.
5. Mangione, N. (2018). The Shadow King is Still the Bad Guy on Legion, available at: <https://www.geek.com/television/the-shadow-king-is-still-the-bad-guy-on-legion-1738797/>.
6. Plante, C. (2018). 'Rick and Morty's Raunchiest Episode Still Raises a Deep Moral Question, available at: https://www.inverse.com/amp/article/51840-rick-and-morty-interdimensional-cable-2-review?fbclid=IwAR3zFSRF_4yyrqDcL4pC3Pmviyx2TQT58120EpeoweJ8cX1FwYpemM4sEa g.
7. Rayher, K. W. (2018). “The Philosophy of Artificial Consciousness in the First Season of TV series ‘Westworld’”. Skhid [East], No 5 (151), pp. 88–92.
8. Street, A. P. (2018). “The Good Place: how a sitcom made philosophy seem cool”. The Guardian, available at: https://amp.theguardian.com/tv-and-radio/2018/jan/30/the-good-place-how-a-sitcom-made-philosophy-seem-cool?CMP=share_btn_tw&__twitter_impression=true&fbclid=IwAR1amSkfHh17oGyz-cncwzCjRP_3hWazYnpkG4BWB1I-4as2qXuGBnPPTY.
9. Von Uexküll, J. (1957). “A Stroll through the Worlds of Animals and Men: A Picture Book of Invisible Worlds”. Schiller, C. H. (ed.) (1957). Instinctive Behavior: The Development of a Modern Concept. New York: International Universities Press, pp 5–80.
10. South, J. B. (ed.) (2018). Westworld and Philosophy. Hoboken: Wiley.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2018

УДК 101.1:316.32:378

СЬОГОЧАСНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ В УКРАЇНІ

Наталія Рибка

Лише після того, як почали
перейматися про
задоволення життєвих
потреб, почали
філософствувати...
Аристотель (Metaph., I, 2)

У статті розглядаються сьогочасні соціально-економічні умови філософствування в Україні. Зазначається, що філософствування, як різновид діяльності, стає все більш популярним та розповсюдженим. Визначається, що основним фактором, що впливає на формати філософствування у всьому світі, є поглинання системи освіти економічною галуззю. Завдяки цьому такі значні світові освітні концепції як економіка знань, комерціалізація освіти, академічний капіталізм, підприємницький університет вже стали фундаментом освітньої політики, визначаючи та формуючи актуального суб'єкта філософствування.

Ключові слова: економіка знань, комерціалізація освіти, академічний капіталізм, підприємницький університет, філософствування, суб'єкт філософствування.

Філософствування, як різновид діяльності, стає все більш популярною та розповсюдженою діяльністю, внаслідок високого інтелектуального статусу та авторитету філософського знання у суспільстві. Постмодерна культура створила моду на філософію, перетворила філософствування на тренд, таким чином з'явилися філософія взуття, автомобіля, шопінгу, їжі і багато чого іншого.

Ця упевненість виникла ще за античних часів, наприклад, Платон у «Республіці» філософ стверджує, що філософи більш схильні до «холодних», незалежних міркувань, ніж звичайна людина, тому філософське знання більш достовірне. Проте, досвід цивілізацій показує, що філософи жодним чином не захищені від забобонів, упереджень, стереотипів тощо, які призводять до прийняття помилкових рішень.

З цього приводу питання про сучасного суб'єкта філософствування та визначення впливу на нього зовнішніх умов, хоча виявляється складним та вимагає додаткового обговорення [3,7,11,21,22], набуває неабиякої актуальності та стає стратегічно важливим, оскільки позначка «філософське» зараз аналогічне знаку «вищої якості» від «останньої інстанції».

Отже, чи дійсно суб'єкт філософствування вільний від ситуації у суспільстві, у світі? Чи дійсно суб'єкт філософствування більш вільний від стереотипів, кліше тощо? Чи дійсно продукція суб'єкту філософствування має вищу чистоту від упереджень та неправди у порівнянні із іншими сучасними інформаційними джерелами?

Підкреслимо, що у цьому дослідженні ми, по-перше, розглянемо

філософствування як різновид діяльності, як реалізацію процесу мислення – у вигляді лобної активності/та/або осмисленої бездіяльності, любого привселюдного виступу, лекції, дебатів, публікація, інтерв'ю, акцій, перфомансів – будь-що подібне, що проявляє філософічність мислення суб'єкта.

По-друге, вихідною тезою приймемо допущення, що філософствування як діяльність, притаманно, здебільшого, професіоналам (представникам академічної філософії, науковцям різних галузей [21]), які, у свою чергу, є часткою освітнього соціального інституту. Але також, ми цілком розуміємо, що диплом кандидата або доктора філософських наук не гарантує фаховості, адже історії філософії відомі приклади софістів, філодоксів, та сучасних їх варіації – «медійних інтелектуалів». При цьому, зовсім неважливо, що факт філософствування може відбуватися не у межах традиційних університетів, а, наприклад, у мас-медіа, або у коворкінгах тощо, оскільки суб'єкти філософствування залишаються залежними від академічного середовища [5,14,16].

Додержуючись гегелівського «філософія – це епоха, схоплена в думці» [4], ми стверджуємо, що факт домінування економічної діяльності у сучасному світі суттєво позначається на форматах філософствування, а тягар матеріального світу тяжіє над суб'єктом філософствування, вимагаючи відповідності.

Через те, що економіка, як сфера господарської діяльності людини, у якій створюються, розподіляються й споживаються життєві блага, та освіта, як суспільна інституція, органічно пов'язані, а процеси економічної глобалізації, трансформація та інтеграція світового ринку, інші процеси у сфері виробництва та послуг, не можуть не відбиватись, не впливати на освітню галузь.

Аналізуючи природу й характер економічних відносин, що виникають із приводу виробництва продукту у сфері освіти, освіту можна характеризувати як амбівалентну галузь: з одного боку, як складову частину національного господарства (народногосподарського комплексу), що функціонує за загальними економічними законами, які панують на даному етапі соціально-економічного розвитку суспільства; а з іншого боку, як системовідтворюючу основу всього соціально-економічного розвитку, що формує нові загальні економічні закони та закономірності. У цієї амбівалентності і полягає головна проблема та складність.

Фахівці [15] відзначають, що економічні функції освіти полягають у забезпеченні виконання декількох функцій у відношенні системи суспільного виробництва й економічної системи в цілому, а саме: у формуванні професійно-кваліфікаційного складу населення; у внутрішньому розподілі економічних та інших ресурсів відповідно до основних напрямків діяльності; у формуванні споживчих стандартів населення; у залученні економічних ресурсів для безпосередніх цілей своєї діяльності та для поліпшення соціальних умов учнів і працівників освіти. Функція залучення ресурсів з неминучістю відбивається на змісті й формах освіти, у цьому виявляється взаємозв'язок функцій та цілісність системи освіти у суспільстві. Причому, функція залучення ресурсів нерозривно пов'язана з освітньою державною політикою, що впроваджується у тій чи іншій країні.

Елвін Тоффлер, описує суспільство Третньої Хвилі та наголошує, що нові

принципи освіти покликані виховувати новий тип особистості, внаслідок нових потреб ринку, виробництва. Отже футуролог зазначає, що зміни в освітньому ідеалі викликані латентними економічними факторами [20, с.340].

Відзначимо, що до традиції вітчизняної освіти можемо віднести таку, що курс «Філософії» викладають у вищій школі, а отже, професіонали-філософи зосереджені у закладах вищої освіти та академіях наук, а це значить, що вони напряму піддаються усім суспільним впливам, яким піддається система освіти в цілому.

Розглядаючи проблему зв'язку й взаємозумовленості культури та система освіти, Д. К. Бурлака [3], на прикладі ситуації із викладанням філософії на непрофільних факультетах, доводить, що діалектико-матеріалістична міфологія як і раніше живе по інерції, хоч і втратила ідеологічно агресивність, та це відбиває загальну ситуацію, характерну для нинішнього пострадянського суспільства [3]. С. В. Пролеєв говорить про «драму лояльного розуму»: «...Не можна відмовитися від того, що процес мислення (а, значить, і його результати), тісно пов'язані з ситуацією того, хто мислить» [16].

Проте, як зазначає Г. Л. Тульчинський [21], філософія передбачає установку на індивідуальне неповторне осмислення дійсності, власну неповторну позицію, тому образ філософа-мученика, що своїм життям, або смертю, відстоює власну позицію стала архитипом (наприклад, Сократ, Боецій, Чаадаєв, пасажири «Філософського пароплаву» – 195 осіб в списках на видворення з СРСР у 1922 році).

Отже, способи протистояння тоталітаризму можуть бути дуже різними, наприклад, Довгополова окреслює специфічний спосіб опору – «інтелектуальну контрабанду». Вона відзначає технологію супротиву існуючої ідеологічної систем, як полягає у незаконному транспортуванні через кордон певних цінностей це цінності, заборонених на даній території. [5]. Отже, тиск на суб'єкта філософствування існує завжди, а в історії окремих держав цей тиск такий потужний, що мислителі вдаються до хитромудрих засобів збереження особистого статусу.

Далі ми наведемо аргументи на захист того, що головною рисою сучасності, є те, що ринок максимально підпорядкував усі інші сфери життєдіяльності людини, унаслідок, через суб'єктів філософствування, ця характеристика впливає на формати філософствування: буде філософствування відкритим та прямим, або ж утаємниченим та опосередкованим, складним або спрощеним.

Таким чином, нові теорії праці, нові погляди та реалії на зміст праці у третьому тисячолітті, без сумніву, впливатимуть на становлення освіти, яка визначить особливості філософствування.

1. Науково-технічний прогрес та інститут освіти

Виникнення великої промисловості у другій половині XVIII ст. викликало до життя нові елементи суспільної освіти – масове професійне навчання і трудове виховання. І сьогодні кожен новий вид виробництва породжує нові професії і, відповідно, нові напрямки освітньої підготовки людей.

Науково-технічний прогрес у середині ХХ століття набуває революційного й перманентного характеру, і це зовсім по-новому визначило відносини між системою освіти, наукою та виробництвом. впливові тенденції, такі як інтенсифікація виробництва та глобалізація економіки, привели до суттєвих трансформацій ринку праці. Це, у свою чергу, призвело до невідповідності спочатку системи вищої професійної освіти, а потім і всієї освітньої сфери, потребам ринку праці та спровокувало кризовий стан освіти взагалі. Вирішенням проблем освіти, на світовому рівні, стало втілення в освітню сферу ідеї безперервності, та що, в подальшому розвитку, викликало необхідність створення принципово нової структури, суттєвого інституційного перебудовування системи освіти.

Сучасний рівень розвитку суспільства характеризується посиленням багатьох зв'язків у ньому, а система освіти стає в інформаційному суспільстві виробником засобів виробництва, виробником людського інтелекту і з цієї причини у неї підсилюються елементи, властиві економічному інституту. Це цілком збігається із тими факторами (глобалізація ринків, НТП, інтенсифікація виробництва, зміна ринку праці), що викликають необхідність трансформування системи освіти.

У докладах Всесвітнього Банку [25] пропонується розвивати вищу професійну освіту та перетворювати її на важливий елемент динамічної економіки. Особливу увагу у докладах Всесвітнього Банку рекомендується додержуватись таких нових тенденцій та технологій як:

- Розуміння знання, як однієї з основних рушійних сил економічного розвитку;
- Розвитку політики «освіта без границь»;
- Пошукам нових «постачальників» вищої освіти;
- Пошукам нових методів надання послуг та схем організації навчання, що виникають у результаті революції у галузі інформації й зв'язку та у наслідок зростання ролі ринкових механізмів у вищій освіті й глобальному ринку людського капіталу.

Основні висновки доповіді Всесвітнього Банку полягають у наступному: розвиток й застосування знань став у сучасному світі є головним фактором соціально-економічного прогресу, а недосконалість ринків капіталу обмежує можливість населення в одержанні позик для покриття вартості навчання в університетах.

Отже, стають стратегічно потрібними такі тенденції, як необхідність зміни парадигми конкурентності на парадигму співробітництва між окремими структурами суспільства; ідея оптимізації використання людського ресурсу та його капіталізації. У зв'язку з цим виробляється оновлена світова освітня політика: система освіти, як головний фактор соціально-економічного прогресу, повинна приносити дохід, а не бути витратною статтею у бюджеті.

2. Економіка знань та комерціалізація освіти

Унаслідок всього вищезгаданого з'являється якісно нове розуміння, новий підхід до освіти, що отримав визначення як «економіка знань» (knowledge – based economy).

Основи «економіки знань» заклали три випускники Віденського університету, які, втім, надалі жили й працювали в США: Й. Шумпетер, Ф. Хайек та Ф. Махлуп. Засновником «економіки знань», як дисципліни, вважається Ф. Махлуп, автор книги «Виробництво й поширення знань у США», написаної в 1962 р. [10], який розробив теорію знання як товарного продукту, яка стала однією з основ теорії «інформаційного суспільства». Освітню галузь (економіку знань) вони розглядали як один із секторів економіки.

Під «економікою знань», або «економікою, яка заснована на знаннях», стали розуміти такий тип економіки, в якому знання відіграють вирішальну роль. У такому значенні термін популяризував (а не винайшов) П. Друкер – ще один американський учений австрійського походження [6]. У сфері макроекономіки, на стику політики та економічної науки, термін «економіка знань» застосовується у загальносвітовому масштабі для визначення суспільства майбутнього. Д. Амідон з цього приводу пише: «В даний час проводяться сотні конференцій, присвячених аспектам економіки, заснованої на знаннях у всіх кутках Земної кулі. Те, що почалося в 1987 р. як ініціатива, спрямована на використання інтелектуального капіталу нації, перетворилося в глобальний порядок денний міжнародного співробітництва» [24].

Принципи економіки знань стали однією з основних причин скорочення фінансування вищої освіти в 90-і роки в індустріальних країнах. Скорочення держфінансування спонукало університети до вибудовування більш тісних зв'язків із приватними промисловими фірмами, створенню комерційних підрозділів, продажу освітніх послуг іноземним студентам і т.д. Внаслідок цього, виникло одне з неоднозначних явищ в освіті – комерціалізація освіти та, переважно, процеси комерціалізації освіти є негативними. Особливо негативні аспекти комерціалізації освіти виявляються в країнах із нестійким економічним та політичним станом, у країнах в переходному становищі, таких як пострадянські країни.

Дерек Бок – 25-й президент Гарвардського університету, єдиний з президентів Гарварда, хто займав цей пост двічі, різко критикує ситуацію, коли сьогодні університет наскрізь пронизаний комерцією: викладачі, які читають курси інформатики, біохімії, управління корпоративними фінансами та ін., всі прагнуть заробити своєю інтелектуальною працею якомога більше. Підприємство вийшло за межі університетського спорту і платних курсів, їм активно зайнялися природно-наукові факультети, школи бізнесу, центри додаткової освіти та інші підрозділи університетів. Але, він визнає, що у цієї ситуації не слід звинувачувати у всьому ректорів, адміністрації університета, оскільки головна причина – зростання впливу ринку на наше суспільство. Комерціалізація пустила глибоке коріння не тільки у вищій школі, а й у багатьох інших областях американського життя і культури - в лікарнях, музеях, державних школах і навіть в релігії [1].

3. Академічний капіталізм

Використовуючи такі аргументи, як необхідність збереження свого місця на глобальному ринку, збільшення числа високооплачуваних робочих місць та

досягнення процвітання, уряди Європейських країн, США, Канади, Великобританії й Австралії проводять політику «академічного капіталізму», у рамках якого університети функціонують як своєрідні ринкові структури.

Характерними рисами американської моделі «приватизації» закладів вищої освіти є введення збільшення плати за навчання, перехід від стипендій до надання студентам освітніх кредитів, проведення комерційно вигідних досліджень на шкоду фундаментальним. Університети й інститути змушені домагатися збільшення своїх доходів шляхом комерційної діяльності, залучення приватних пожертвувань, укладання контрактів з фірмами на проведення досліджень та підготовку кадрів й т.п.

Високотехнологічні дослідження частіше проводяться у рамках консорціумів, утворених бізнес-структурами, державою й університетами для рішення конкретних задач окремих клієнтів. Оскільки виші – ключові ланки подібних альянсів, ця діяльність серйозно впливає на організацію університетських досліджень й підготовку висококваліфікованих фахівців, веде до організаційних та структурних змін у сфері вищої освіти. У такий спосіб стимулюється створення «підприємницьких» університетів, що характеризуються «ринковою» поведінкою й стилем керування. Такий заклад освіти, що орієнтується на ринок, як правило, служить інтересам приватного сектора, націлений на комерціалізацію наукових досліджень. Відповідно, зростає роль приватного фінансування, міняються підходи до оцінки результатів діяльності вишів; керування й планування ґрунтуються на менеджерській етиці. Одним з результатів цих процесів стає фрагментація викладання та досліджень.

Вітчизняний дослідник О. О. Романовський [17] аналізуючи сутність «академічного капіталізму», визначає його як економічну категорію, що означає нове економічно-соціальне середовище та пов'язана з капіталізацією й комерціалізацією інтелектуальної продукції. Воно характеризується ринковою або ринково-подібною діяльністю в сфері науки та вищої освіти й розглядає академічну (університетську) спільноту як капіталістів, що діють усередині суспільного сектора – вони є підприємцями, що субсидуються державою.

На думку ряду експертів [1,8,9,13,], такі тенденції руйнують традиційні організаційні структури й функції вищої освіти, вступають у суперечність з основними цілями вищої школи, мінімізують її внесок у розвиток фундаментальних досліджень. У результаті домінування орієнтованої на одержання швидкого економічного результату глобалізаційної парадигми академічна функція університету стає другорядною. На перший план виходять ринкові імперативи. викладачі усе менше беруть участь у процесі прийняття рішень, скорочується ступінь колегіальності, розширюється коло діяльності, що приносить дохід, зменшується час, що відводиться на наукове спілкування з колегами. Сам університет, в наслідок цього, більш не виконує роль активного незалежного публічного критика.

Замітимо, що так би мовити ідеологічно, філософствування завжди протиставлялось гендлярству, лихварству. Починаючи з античності філософи висловлювались негативно про те, що у сучасному розумінні, ми називаємо економічною діяльністю: згадати хоча б Анахарсіса Скіфського: «Ринок – це

місце, спеціально призначене, щоб обманювати й обкрадати один одного» [12].

До того ж, професійні філософи часто виявляються поганими підприємцями: філософствування вимагає великих інтелектуальних зусиль, зосередженості на специфічних абстрактних речах та питаннях, самозаглибленості, що не сприяє комерційній діяльності та гарному орієнтуванню у буденних справах.

4. «Ребрендинг філософії»

У рамках процесу розгортання «академічного капіталізму» робляться зусилля по популяризації і поширенню філософського світогляду: філософи стали шукати та знаходити нові публічні майданчики для відкритих дискусій, влаштовувати піар-акції, виступати у великих аудиторіях.

Західні колеги, за законами маркетингу, оновлюють бренд «філософії», застосовуючи нову назву – «Critical thinking», або Great Curriculae. Українські філософи активно рекламують філософське знання під назвою «Практична філософія», відкриваються кафедри практичної, прикладної філософії, створюються аспірантури, магістратури, вводяться навчальні курси практичної філософії, відкриваються кафедри практичної філософії, проводяться численні презентації тощо [18,19,23]. З цієї ж причини виникає один з найвідоміших в Україні проект «Ребрендинг філософії», заснований у 2015 році при Інституті філософії ім. Г. С. Сковороди Національної академії наук України.

Однак, і ці заходи не гарантують абсолютного успіху та остаточного вирішення проблем. Адже, стаючи відомими, популярними, «попсовими», «медійними інтелектуалами», філософи ризикують стати частиною «медійного поля», стати «Медіакратом» та повністю підкоритися логіці ринку. Бурдье висловився з цього приводу таким чином: «...журналісти все більше підпорядковуються вимогам ринку, а потім, завдяки владі яку мають над суспільством, чинять тиски на різні поля культурного виробництва: юридичне, літературне, артистичне, наукове ... вплив, який чиниться цим полем, в свою чергу підлягає тиску ринку...» [2]. У цьому випадку зберігається ризик того, що філософське знання буде розмито, потоне у величезній кількості псевдоінтелектуального шуму, та надії на формування філософського світогляду у широких мас людей можуть не виправдатися.

Підсумовуючи зазначимо, суб'єкт філософствування піддається впливам сьогодення, опиняється під тиском багатоскладової ситуації:

- високий темп розвитку технологій, розвитку та інтеграції ринків призводить, з одного боку, велику потребу у високоінтелектуальних фахівцях, що мають глибокий освітній фундамент, навички критичного та універсалістичного мислення; а з іншого, це призводить до інтенсифікації деструктивного руху у традиційній системі освіти;

- комерціалізація освіти призводить до мінімізування внеску у розвиток фундаментальних досліджень, прагматизування освіти, послаблення академічної функції університету та гуманітарної функції освіти;

- тенденція «академічного капіталізму» призводить капіталізації й комерціалізації інтелектуальної продукції;

- комерціалізація та перетворення філософських знань на товар призводить до виникнення потреби використовувати маркетингові технології для того, щоб курс філософії хоча б не зник із програм вишів: отже викладаючи курси філософії необхідно її «рекламувати», створювати «бренд», та навіть здійснювати «ребрендинг».

У практиках прагматизму, капіталізації, комерціалізації тощо, філософствування малоцінне, та, навіть, шкідливе. Оскільки результати раціонального, тверезого, виваженого, критичного погляду на дійсність суперечать головним цінностям сучасності: відмова від неминуючих цінностей людства, бездумне споживацтво, слідування низинним потягам та руйнівним нав'язаним звичкам. Під тиском вищезгаданих умов суб'єкт філософствування (у нашому дослідженні це науковці та викладачі вишів та університетів) повинен відволікатись на такі різновиди діяльності, які не лежать у полі його прямої компетентності, а, з огляду на екзистенційні, психологічні, соціальні особливості філософствування, це створює несприятливі обставини.

Проте, подальші дослідження факторів впливу соціально-економічних умов на суб'єкта філософствування необхідні, оскільки завдяки їм можливо буде створювати програми по мінімізуванню негативних впливів, та випрацьовувати рекомендації по створенню сприятливих соціальних умов для філософствування.

Список література

1. Бок Дерек. Университеты в условиях рынка. Коммерциализация высшего образования [Текст] / Дерек Бок; пер. с англ. Сергея Карпа; [предисл. Даниила Александрова]. - Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2012. – 222.
2. Бурдье П. О телевидении и журналистике/ **Пьер Бурдье**/ Пер. с фр. Т. Анисимовой, Ю. Марковой; Отв. ред., предисл. Н. Шматко. – М.: Фонд научных исследований "Прагматика культуры", Институт экспериментальной социологии, 2002. – 160 с.
3. Бурлака Д. К. Культура нашего философствования многоукладна/ Д. К. Бурлака // Вестник РХГА. 2009. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kultura-nashego-filosofstvovaniya-mnogoukladna> (дата обращения: 29.04.2018).
4. Гегель Г.В.Ф. Лекции по истории философии./ Г.В.Ф. Гегель. Кн.1. СПб., 2001. – С.69-109.
5. Довгополова О. А. Интеллектуальная контрабанда как способ существования интеллектуала в тоталитарном пространстве [Электронный ресурс] / О. А. Довгополова // Человек в тоталитарном обществе: рефлексии XXI века: материалы науч.- практич. конф. (г. Одесса, 23-27 июня 2013 г.). – Режим доступа: <http://liberte.onu.edu.ua/info/pomin>.
6. Друкер П. Ф. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества / Питер Ф. Друкер. – Санкт-Петербург: Изд. дом «Вильямс», 2007. – 323 с.
7. Зенец Н. Г. Герменевтика субъекта философствования/ Н. Г. Зенец// ОНВ. 2012. №4 (111). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/germenevтика-subekta-filosofstvovaniya> (дата обращения: 24.04.2018).
8. Ивахненко Е. Н. Философский факультет в условиях наступления академического капитализма/ Е. Н. Ивахненко //Высшее образование в России, по. 2, 2013, – С. 62-73.
9. Кльов М. В. Комерціалізація вищої освіти: характерні риси та тенденції розвитку/ М. В. Кльов // Грані № 5 (109). – 2014. – С.85-91.
10. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. – М.: Прогресс, 1996. – 462 с.
11. Мелихов Г.В. Эксцентричный ум: путь философа (опыт антропологии сакрального) /

- Г.В. Мелихов. — Казань: Казан. ун-т, 2011. – 234 с.
12. Мудрість віків: вибр. афоризми/упоряд. М. О. Пушкаренко. – К.: Богдана, 2009. – С. 11.
 13. Пашов Р. Академічний капіталізм як руйнівна продуктивна сила в системі освіти [Електронний ресурс] / Р. Пашов, Н. Ховрич// Філософія освіти. – 2009. – № 1–2 (8). – С. 174–183. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/philedu/2009_1_2/14.pdf.
 14. Петрущенко С.П. Страх і сміливість як умови філософствування/ С.П. Петрущенко// Наукове видання - Київ : Київський університет, 2010. – С. 33-36.
 15. Пигров К.С. Университет и философия (некоторые проблемы гуманитаризации университетского образования)/ К.С. Пигров // Серия «Мыслители», Miscellanea humanitaria philosophiae: Очерки по философии и культуре. , Выпуск 5 / К 60-летию профессора Юрия Никифоровича Солонина Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С.157-169.
 16. Пролеев С. Мысль и страх: советская философия как ситуация мышления/ С. Пролеев // Філософсько-антропологічні студії 2003: Пізній радянський марксизм та сьогоднішня. До 70-річчя Вадима Іванова. – К.: Стило, 2003. – С. 28-41.
 17. Романовський О. О. Визначення сутності "академічного капіталізму", "університетського (академічного) підприємництва" та інновацій економічно-ринкового типу в системі вищої освіти як економічних категорій/ О. О. Романовський// Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка", 2013 р., № 10. – Режим доступу:<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2376>.
 18. Рибка Н.М. Практична філософія у справі адаптування людини до сучасного світу/Н.М. Рибка//Філософія та гуманізм. Вип. 4. – Одеса: ОНПУ, 2016. – С. 84-93.
 19. Рибка Н.М. «Практичний поворот» у філософії як відповідь на виклики економіки знань/ Н.М.Рибка// Formation of Knowledge Economy as the Basis for Information Society [Collected Works] / by M.M. Iermoshenko, S.V. Onyshko, A.A. Oleshko, I.Y. Shtuler etc. – Athens-Kyiv: International Academy of Information Science, 2018. – P. 126-129.
 20. Тоффлер, Елвін. Третя Хвиля/ Е.Тоффлер./З англ. Пер. А. Євса. – К.: Вид. дім "Всесвіт", 2000. – 480 с.
 21. Тульчинский Г. Л. Философская культура и способы философствования //Філософские науки –2011.- №11. – С.65-77.
 22. Чукин С. Г. Ю. Хабермас versus А. Макинтайр: к вопросу об основаниях современного философствования/ С. Г. Чукин // Серия «Мыслители», Размышления о философии на перекрестке второго и третьего тысячелетий., Выпуск 11/ К 75-летию профессора М. Я. Корнеева Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – С.76-97.
 23. Шевченко В. Н. Зачем нужна обществу публичная философия?/ В.Н. Шевченко// Філософський журнал. 2014. – №1 (12). – С.5-18.
 24. Debra M. Amidon. Global Momentum Of Knowledge Strategy. – <http://I3UPDATE> Special Edition, February 1999.
 25. Higher education and development: Annual World Bank conference on development economics regional [Text] /edited by Justin Yifu Lin and Boris Pleskovic.- Washington: The World Bank, 2008.- 285 p.

References

1. Bok Derek. (2012) University v usloviyakh rynka. Kommertsializatsiya vysshego obrazovaniya [Universities in the market. Commercialization of Higher Education] Moskva, Izdatelskiy dom Vysshey shkoly ekonomiki, p. 222
2. Burdye P. (2002) O televidenii i zhurnalistike [About Television and Journalism] M.: Fond

- nauchnykh issledovaniy "Pragmatika kultury". Institut eksperimentalnoy sotsiologii. pp.160.
3. Burlaka D. K. (2009) Kultura nashego filosofstvovaniya mnogoukladna [The culture of our philosophizing is multifaceted] Vestnik RKhGA. 2009. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kultura-nashego-filosofstvovaniya-mnogoukladna>.
 4. Gege G.V.F. (2001) Lektsii po istorii filosofii. Kn.1. SPb.. p. 69-109.
 5. Dovgoplova O. A. (2013) Intellectuálnaya kontrabanda kak sposob sushchestvovaniya intellektuala v totalitarnom prostranstve [Intellectual contraband as a way of existence of an intellectual in a totalitarian space] Chelovek v totalitarnom obshchestve: refleksii KhKhI veka: materialy nauch.- praktich. konf. (g. Odessa. 23-27 iyunya 2013 g.). – Rezhim dostupa: <http://liberte.onu.edu.ua/info/pomin>.
 6. Druker P. F. (2007) Epokha razryva: oriyniry dlya nashego menyayushchegosya obshchestva [The Epoch of Gap: Reference Points for Our Changing Society] Sankt-Peterburg: Izd. dom «Viliams». p.323 .
 7. Zenets N. G. (2012) Germenevtika subyekta filosofstvovaniya [Hermeneutics of the Subject of Philosophy] ONV. №4 (111). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/germenevtika-subekta-filosofstvovaniya>.
 8. Ivakhnenko E. N. (2013) Filosofskiy fakultet v usloviyakh nastupleniya akademicheskogo kapitalizma [Philosophical faculty in the conditions of the onset of academic capitalism Higher education in Russia]. Vyssheye obrazovaniye v Rossii. no. 2. pp. 62-73.
 9. Klov M. V. (2014) Komertsializatsiya vysshego osvity: kharakterni rysy ta tendentsii rozvytku [Commercialization of Higher Education: Characteristics and Development Trends] Hrani № 5 (109). pp.85-91.
 10. Makhlop F. (1966) Proizvodstvo i rasprostraneniye znaniy v SShA [Production and dissemination of knowledge in the US] M.: Progress. 462 p.
 11. Melikhov G.V. (2011) Ekstsentrichnyy um: put filosofa (opyt antropologii sakralnogo) [The eccentric mind: the path of the philosopher (the experience of anthropology of the sacred)] Kazan: Kazan. un-t. 234 p.
 12. Mudristi vikiv: vybr. Aforyzmy (2009) [Wisdom of the ages: selected aphorisms] uporiad. M. O. Pushkarenko. K.: Bohdana. pp. 11.
 13. Pashov R.,Khovrych N. (2009) Akademichnyi kapitalizm yak ruivivna produktyvna syla v systemi osvity [Academic capitalism as a destructive productive force in the education system] Filsofiia osvity. № 1–2 (8). pp. 174-183. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/philedu/2009_1_2/14.pdf.
 14. Petrushchenkov S.P. (2010) Strakh i smilyvist yak umovy filosofstvuvannya Naukove vydannya [Fear and courage as a condition for philosophizing] Kyiv. Kyivskiy universytet, pp. 33-36.
 15. Pigrov K.S. (2001) Universitet i filosofiya (nekotoryye problemy gumanitarizatsii universitetskogo obrazovaniya) [university and philosophy (some problems of the humanitarization of university education)] Seriya «Mysliteli».Miscellanea humanitaria philosophiae: Ocherki po filosofii i kulture. Vypusk 5. K 60-letiyu professora Yuriya Nikiforovicha Solonina Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskoye filosofskoye obshchestvo. pp.157-169.
 16. Proleyev S. (2003) Mysl i strakh: sovetskaya filosofiya kak situatsiya myshleniya [Thought and fear: Soviet philosophy as a situation of thinking] Filsofsko-antropologichni studii 2003: Piznii radianskiy marksyzm ta sohodennia. Do 70-riachchia Vadyma Ivanova. K.: Stylos, pp. 28-41.
 17. Romanovskiy O. O. (2013) Vyznachennia sutnosti "akademichnogo kapitalizmu", "universytetskoho (akademichnogo) pidpriyemnystva" ta innovatsii ekonomichno-rynkovoho typu v systemi vysshego osvity yak ekonomichnykh katehorii [Determination of the essence of "academic capitalism", "university (academic) entrepreneurship" and innovation of the economic-

- market type in the system of higher education as economic categories]. *Efektivna ekonomika*. № 10. Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2376>.
18. Rybka N.M. (2016) *Praktychna filozofia u spravi adaptuvannia liudyny do suchasnoho svitu* [Practical philosophy in adapting a person to the modern world]. *Filosofia ta humanizm*. Vyp. 4. Odesa: ONPU, pp. 84-93.
19. Rybka N.M. (2018) «Praktychnyi povorot» u filozofii yak vidpovid na vyklyky ekonomiky znan [“Practical turn” in philosophy as a response to the challenges of the knowledge economy]. *Formation of Knowledge Economy as the Basis for Information Society [Collected Works]* / by M.M. Iermoshenko, S.V. Onyshko, A.A. Oleshko, I.Y. Shtuler etc. – Athens-Kyiv: International Academy of Information Science, pp. 126-129.
20. Toffler, Elvin (2000) *Tretia Khvyliia* [The Third Wave]. Zanh. Per. A. Yevsa. K.: Vyd. dim "Vsesvit", 480 p.
21. Tulchinskiy G. L. (2011) *Filosofskaya kultura i sposoby filosofstvovaniya* [Philosophical culture and ways of philosophizing]. *Filosofskiye nauki*. №11. pp.65-77.
22. Chukin S. G. Yu. (2002) *Khabermas versus A. Makintayr: k voprosu ob osnovaniyakh sovremenogo filosofstvovaniya* [J. Habermas versus A. McIntyre: on the question of the foundations of modern philosophizing]. *Seriya «Mysliteli». Razmyshleniya o filozofii na perekrestke vtorogo i tretyego tysyacheletiy.. Vypusk 11. K 75-letiyu professora M. Ya. Korneyeva Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskoye filosofskoye obshchestvo. 2002. pp.76-97.*
23. Shevchenko V. N. (2014) *Zachem nuzhna obshchestvu publichnaya filozofiya?* [Why do we need a public philosophy?] *Filosofskiy zhurnal*. №1 (12). pp.5-18.
24. Debra M. Amidon. *Global Momentum Of Knowledge Strategy*. – <http://I3UPDATE> Special Edition, February 1999
25. Higher education and development: Annual World Bank conference on development economics regional [Text] /edited by Justin Yifu Lin and Boris Pleskovic.- Washington: The World Bank, 2008.- 285 p.

Наталія Рыбка

СОВРЕМЕННЫЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются сегодняшние социально-экономические условия философствования в Украине. Отмечается, что философствование, как вид деятельности, становится все более популярным и распространенным. Определяется, что основным фактором, влияющим на форматы философствования во всем мире, является поглощение системы образования сферой экономики. Благодаря этому такие значительные мировые образовательные концепции как «экономика знаний», «коммерциализация образования», «академический капитализм», «предпринимательский университет» уже стали фундаментом образовательной политики, определяя и формируя актуального субъекта философствования.

Ключевые слова: экономика знаний, коммерциализация образования, академический капитализм, предпринимательский университет, философствования, субъект философствования.

Nataliia Rybka

MODERN SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS of PHILOSOPHYING IN UKRAINE

The article deals with the current socio-economic conditions of philosophizing in Ukraine. It is noted that philosophizing, as a kind of activity, is becoming more popular and widespread. It is determined that the main factors influencing the formats of philosophizing around the world is the absorption of the educational system of an economic one. Due to this, such significant world

educational concepts as knowledge economy, commercialization of education, academic capitalism, entrepreneurial university have become the foundation of educational policy, defining and forming the actual subject of philosophizing.

Philosophizing, as a form of activity, is becoming more and more popular and widespread activity. Postmodern culture has created a fashion for philosophy, has transformed philosophizing into a trend.

The main factors influencing the types of philosophizing are the absorption of the economic education system. Modern world educational policy considers the system of education as the main factor of socio-economic progress. So the education system needs to generate income, not create losses.

Because all of the above there is a new sector of the economy - the knowledge economy.

In turn, the concept of the "knowledge economy", "commercialization of education" gave rise to the concept of "academic capitalism". "Academic capitalism" is beginning to actively pursue its policy: capitalization and commercialization of intellectual products. At the same time, the academic (university) community becomes both capitalist, operating within the public sector, and entrepreneurs subsidized by the state.

In result:

- *the academic function of the university becomes secondary;*
- *Teachers are less involved in the decision-making process;*
- *the degree of collegiality decreases;*
- *expanding the scope of revenue-generating activities;*
- *The time spent on scientific communication with colleagues decreases.*

In order to overcome the negative manifestations of "academic capitalism", the policy of popularizing philosophy (as, for example, the project "rebranding of philosophy", founded in 2015 at the Hryhoriy Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine) is actively implemented.

However, these measures do not guarantee absolute success and the final solution of problems. After all, when philosophers become famous, popular, "pop", "media intellectuals", they risk to become part of the "media field", become a Mediocracy and fully obey the logic of the market.

Key words: knowledge economy, commercialization of education, academic capitalism, entrepreneurial university, philosophizing, subject of philosophizing

Стаття надійшла до редакції 30.11.2018

УДК 130.2: 811.93

ЛЮДСЬКІ МОВИ ТА МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ

Ілля Ухов

У цій статті описуються деякі візуальні схожості між мовами програмування та звичайними мовами на прикладі простих прикладів текстів, написаних деякими мовами програмування. Було виявлено, що в обох типах мов присутні схожі синтаксичні й семантичні одиниці, а також конструкції, що виражають як сутності, так і дії. Також, обох типах мов можливе написання текстів, повністю аналогічних за змістом, однак у більш стислій, лаконічній формі та у більш детальній.

Ключові слова: мова, програмування, порівняння.

ВСТУП

Мова — абсолютно звична та повсякденна річ, якою користується кожна людина. Водночас, кожна мова має багатовікову історію, та є чи не найвеличнішим культурним надбанням свого народу. Та що таке мова із суто практичної точки зору? Це — спосіб передачі та збереження інформації за допомогою слів.

Мова програмування. Перша половина цього терміну — слово “мова” — означає, що ми також маємо справу із засобом передачі інформації за допомогою слів. Та друга половина — слово “програмування” — робить уточнення. Уточнення, що ця мова призначена не для спілкування людей із людьми, а для спілкування людини із комп'ютером.

Очевидно, що “мови” та “мови програмування” мають багато спільного та багато відмінного. Однак, порівняння цих двох явищ не популярною темою наукових праць. Насправді, я не знайшов ніяких наукових праць з цієї теми взагалі. Це закономірно — дослідження в цьому напрямі не надають ніяких видимих перспектив щодо, наприклад, винаходу надсвітлових космічних кораблів чи довершеного штучного інтелекту.

Метою моєї статті є доповнення власними думками того, що вже висловлено, авторів деяких з думок буде згодом згадано. Можливо, нечисленні наразі дослідження із даної теми в майбутньому стануть фундаментом для великих теорій.

Активний розвиток мов програмування почався лише у середині колишнього століття. Водночас, історія мов, якими ми спілкуємось, сягає сотен та тисяч років, у них накопичено багатовіковий досвід усього людства. Можливо, завдяки подібним дослідженням цей досвід допоможе майбутнім розробникам створювати все більш довершені мови програмування. Які, в свою чергу, дозволять майбутнім програмістам все ефективніше створювати програмні продукти.

Звичайно ж, увагу деяких людей (зазвичай, програмістів), привертає спільність слова “мова” у термінах “мова” та “мова програмування”. Вони висловлюють різноманітні, іноді полярно протилежні думки.

Так, користувач portquest2016 на інтернет-форумі linux.org.ru висловив думку про те, що мови програмування насправді не є мовами та термін є некоректним[1].

У 2004 році російське радіо “Свобода” влаштувало інтерв'ю з двома професійними програмістами Владіміром Губайловським та Александром Сергеевим щодо спільних та відмінних рис мов програмування та “живих” мов[2].

Англомовний сегмент інтернету дещо багатший на думки із цієї теми: декілька користувачів форуму quora.com висловили свої критерії, за якими мови програмування принципово відрізняються від людських мов[3]. Деякі користувачі у своїх міркуваннях зверталися до математики.

Іноді до порівняння людських мов із мовами програмування звертаються цілком випадково. Так, у 2015 році, внаслідок появу пропозицій у деяких штатах США замінити вивчення іноземної мови вивченням мови програмування, журнал Language Magazine опублікував невелику статтю на подібну тему[4].

Відносно великою за об'ємом є стаття, опублікована на своєму персональному сайті програмістом Раджешем Кумаром (Rajesh Kumar)[5]. Він приділяє велику увагу численним спільним рисам мов програмування та людських мов.

Природно, що теми торкаються також лінгвістичні організації. На форумі linguistics.stackexchange.com автор публікує тему із питанням, чи наявні взагалі якісь чіткі відмінності між людськими мовами та мовами програмування[6].

Ще одним зазначеним мною джерелом буде невелика, та серйозна, інформативна і водночас легка для сприйняття стаття, написана співробітниками голландського Інституту психолінгвістики імені Макса Планка (Max Planck Institute for Psycholinguistics) Джулією Удден (Julia Udden), Гаральдом Гаммарстрьомом (Harald Hammarström) та Ріком Янсенем (Rick Jansen) як відповідь на запитання користувача про спільні та відмінні риси “природних” мов та мов програмування[7].

Спільною думкою багатьох дослідників можна вважати схожість принципів синтаксису та семантики: подібно до того, як в звичайних мовах кожна літера й слово мають займати чітко визначені місця в словах та реченнях, так і в мовах програмування неправильно записана команда чи команда, розміщена в неналежному місці стане синтаксичною помилкою. Водночас, кожне слово в людських мовах та мовах програмування має власний зміст.

Така наука, як семіотика, узагальнює це явище під термінами знак — письмове позначення, і денотат — значення або зміст, що воно має. Наявність знаково-денотатної системи в мовах програмування зазначають такі автори, як Сергій Орлов у книзі “Теорія та практика мов програмування. Підручник для вузів” (глава 1) та Віталій Кауфман у книзі “Мови програмування. Концепції та принципи” (глава 1.15)[8][9].

Отже, в основі людських мов та мов програмування полягає одна система. На мою думку, це очевидно, адже не просто так головне слово в обох термінах — “мова”. Це слово начебто натякає, що обидва явища мають спільну природу. Та

поглянемо дещо детальніше на синтаксис і семантику мов програмування і з'ясуємо, чи схожі вони на такі у людських мовах.

АТОМ

З чого складається мова? Усі знають, що мова складається зі слів, речень, літер, звуків, абзаців, словосполучень. Та що з цього можна вважати найменшою частинкою мови, її атомом? Абзац — це точно надто велика річ, щоб бути найменшою частиною. Може, літера? Спробуємо. Та якщо ми зберемо до купи багато випадкових літер, чи отримаємо ми мову? Навряд чи. Також, не в усіх мовах літери взагалі є.

Хоч речення і зазвичай набагато більші за літеру, та саме вони визнані як одиниця мови. Тому, що речення виражає закінчену думку. Якщо ви випишете з цього тексту будь-які окремі слова і прочитаєте їх, то навряд чи ви зможете щось собі уявити, чи щось зрозуміти. Якщо ж виписати речення, то кожне з них про щось вам розповість, донесе до вас якусь інформацію.

А що вважати атомом мови програмування? У мовах програмування немає речень. Та в них також існує базова одиниця — інструкція. Комп'ютерна програма складається з інструкцій. Типова інструкція:

```
human.run()
```

Саме таким нескладним чином виглядає більша частина коду в сучасному програмуванні. "human" — це об'єкт, тобто сутність, що має властивості та методи. Метод — це деякий блок коду, який виконується тоді, коли цей метод викликається. Для цього в більшості мов програмування після назви об'єкта ставиться крапка, потім пишеться назва методу із круглими дужками наприкінці.

Легко здогадатися, що ця інструкція викликає метод "run" в об'єкта "human". "Human run". "Людина біжить". Нічого не нагадує? Людина біжить — це є просте, повне, непоширене речення, де "людина" — це підмет, а а "біжить" — це присудок!

Отже, як ми здогадалися, стандартна інструкція мови програмування за синтаксисом та змістом дуже схожа на прості непоширені речення речення. А як щодо інших варіантів?

У програмі також можуть зустрічатися ще простіші інструкції у двох випадках:

По-перше, коли об'єкт, чий метод викликано, існує, але явно не записується для лаконічності коду. Це часто використовується, якщо метод викликано всередині блоку коду, що описує цей самий об'єкт, який мається на увазі:

```
run()
```

Така інструкція схожа на речення з одного присудка, коли підмет можна встановити з контексту. Наприклад:

```
— Що Іван робить?  
— Працює.
```

По-друге, іноді метод може взагалі не мати конкретного об'єкту, в котрого його викликано:

```
getting_darker()
```

"Темніє". А "темніє" — це просте безособове речення! За визначенням, сутність-підмет не визначена чітко в безособових реченнях. Так само, як не визначений і об'єкт у попередньому коді.

Тепер навпаки, розглянемо складніші речення та програмні інструкції:

```
human.go(park)
```

Ви вже здогадалися, що уявна людина йде у парк. "Людина йде до парку". Це речення, на відміну від попередніх, є поширеним і має додаток. У коді слово "park" є аргументом метода.

До речі, у багатьох сучасних мовах програмування є можливість додавати надписи перед аргументами методів:

```
human.go(to: park)
```

Код став ще більш зрозумілим і ще більш схожим на речення "Людина йде до парку".

Аргументи можуть нагадувати не лише додатки у звичайній мові, а й інші другорядні члени речення:

```
builders.build_house(color: red)  
Peter.meet(Emily, at: evening)
```

"Будівники будують червоний будинок" — аргумент методу символізує означення. "Пітер зустріне Емілі ввечері" — аргументи символізують додаток та обставину.

Як відомо, у нашому мовленні ми користуємося також складними реченнями. Мені не вдалося знайти в мовах програмування інструкцію, схожу на складносурядне речення, однак дуже часто застосовуються інструкції такого виду:

```
human.go(to: gps_navigator.point())
```

“Людина йде туди, куди їй вказує GPS-навігатор”. Це — складнопідрядне речення. І так само, як складнопідрядне речення можна розділити на два простих речення — “GPS-навігатор вказує місце, куди йти. Людина йде в це місце.” — так і вищевказаний код можна записати у вигляді двох інструкцій:

```
let place = gps_navigator.point()
human.go(to: place)
```

Цей код має абсолютно такий самий зміст, як і попередній. Строго кажучи, попередній код також складається з двох інструкцій, але там вони вкладені одна в іншу, і візуально виглядають, як одна. Відміна в тому, що в цьому випадку явно створюється новий об’єкт “місце”. Однак, як ви могли помітити, отриманий текст з двох простих речень видається громіздким та недотепними в порівнянні із початковим складним реченням. Так само і в програмі — перший варіант є більш лаконічним та легким для читання і розуміння.

РОЗМАЇТТЯ?

У світі людських мов головною мовою міжнародного спілкування стала англійська. Та усі європейські мови схожі на англійську — в них усіх слова складаються із літер, а в реченнях є підмети і присудки, іменники для позначення сутностей і дієслова для позначення дії.

Так само і в сучасних мовах програмування — більшість них дуже схожа. Усі приклади коду тут були написані мовою програмування Swift. Зараз будуть наведені приклади нашої класичної інструкції “Людина йде до парку” на деяких інших сучасних мовах програмування, та продубльований приклад мовою Swift:

```
Swift:      human.go(to: park)
Kotlin:    human.go(to = park)
Python:    human.go(to=park)
```

Не надто велике розмаїття. До речі, в прикладі на мові Kotlin можна записати інструкцію точно так само, як і в прикладі мовою Python, вона від цього не втратить зміст та коректність. Пробіли навколо знака рівності є лише елементом стилю програмування цією мовою.

Як ви, можливо, здогадуєтесь, список прикладів можна було б зробити у багато разів довшим. Та це було б не надто цікаво — приклади б повторювали ті, що вже наявні.

Щоб додати хоч трохи розмаїття, я звернуся до більш старих та консервативних мов програмування PHP та C++:

```
PHP:       $human->go($park);
C++:       human->go(park);
```

В цих мовах немає підписів аргументів методів. Як бачимо, навіть ці приклади не так вже й сильно відрізняються від попередніх.

Ця схожість для мов програмування є цілком закономірною — більшість сучасних мов успадкували свій синтаксис від однієї мови — Сі (англ. “С”). Якщо в синтаксисі якоїсь комп’ютерної мови з’являється вдале нововведення, то й інші мови починають його переймати.

З людськими ж мовами, вочевидь, дещо інша ситуація — навряд чи можна згадати приклад, щоб елементи синтаксису активно переходили з однієї мови до інших, народи світу ніколи не мали бажання робити свою мову схожою на якусь чужу мову. Активно запозичуються лише слова. Також, синтаксис людських мов незрівнянно більш складний, формувався протягом в сотні разів довшого проміжку в історії.

Через ці причини, на мою думку, синтаксис людських мов значно більш різноманітний — досить згадати, що навіть загалом схожі європейські мови можуть мати багато відмінностей у синтаксисі. А от коли згадати про мови народів Азії, Африки, Океанії...

ВИСНОВКИ

Щодо першої частини, де порівнювалися речення у людських мовах з інструкціями мов програмування, потрібно зробити два уточнення:

По-перше, подібного виду інструкції наявні лише в так званих об’єктно-орієнтованих мовах програмування. Не будемо вдаватися в деталі терміну, головне — це такі мови, програмування якими означає створення уявних об’єктів реального світу, як приклад — наша уявна людина, що “йшла” до уявного парку. Таких мов програмування наразі більшість. Різноманітні та часом чудернацькі не-об’єктно-орієнтовані мови програмування на мою думку надто специфічні, щоб шукати в них схожості з людськими мовами та згадувати їх в цій статті.

По-друге, у мовах програмування багато також зовсім іншого виду інструкцій, які не схожі на речення. Але інструкція виду “об’єкт—виклик-методу” (аналог “підмет-присудок”), приклади якої розглядалися, є основною в сучасному програмуванні.

Ознайомившись зі старими мовами програмування, можна помітити, що їх інструкції менше схожі на людську мову. Тенденція мов програмування до набування схожості із людськими мовами з’явилася ще на витоках їхньої історії — спочатку у мовах програмування просто з’явилися короткі слова-команди, що задавали розміщення інформації у комп’ютерній пам’яті, а вже пізніше вони набули сучасного наочного вигляду. Можна зробити висновок, що розвиток мов програмування і надалі буде йти шляхом підвищення легкості сприйняття коду за рахунок схожості із людськими мовами.

Список ітератури

1. portquest2016. Сравнение ЯП с естественными языками [Электронный ресурс] / portquest2016. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.linux.org.ru/forum/talks/12998355/page1>.
2. Губайловський В. Языки программирования и живые языки: сходства и различия [Электронный ресурс] / В. Губайловський, О. Костинський // Радіо Свобода. – 2004. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.svoboda.org/a/24203650.html>.
3. What are the fundamental differences between a human language and a computer language? [Электронный ресурс] / [A. Cheng, T. Serviam, G. Kemnitz та ін.]. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.quora.com/What-are-the-fundamental-differences-between-a-human-language-and-a-computer-language>.
4. World Languages Vs. Programming Languages [Электронный ресурс] // Language Magazine. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.languagemagazine.com/2015/10/21/world-languages-vs-programming-languages/>.
5. Kumar R. Natural vs programming languages [Электронный ресурс] / Rajesh Kumar. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://meetrajesh.com/posts/natural-vs-programming-languages.html>.
6. ThreeFX. Any difference between natural and programming languages? [Электронный ресурс] / ThreeFX. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://linguistics.stackexchange.com/questions/8612/any-difference-between-natural-and-programming-languages>.
7. Udden J. What is the similarity between a natural languages and programming languages? [Электронный ресурс] / J. Udden, H. Hammarström, R. Jansen – Режим доступа до ресурсу: <https://www.mpi.nl/q-a/questions-and-answers/wat-zijn-de-overeenkomsten-en-verschillen-tussen-natuurlijke-talen-en-programmeertalen>.
8. Орлов С. А. Исходное определение языка программирования / Сергей Александрович Орлов // Теория и практика языков программирования. Учебник для вузов. 2-е изд. Стандарт 3-го поколения / Сергей Александрович Орлов. – СПб: Питер, 2018. – С. 26–27.
9. Кауфман В. Язык программирования как знаковая система / Виталий Кауфман // Языки программирования. Концепции и принципы / Виталий Кауфман., 2018. – С. 37–38.

Iliia Ukhov

HUMAN LANGUAGES AND PROGRAMMING LANGUAGES

Comparison of common languages and programming languages is not an urgent global problem. A man sufficiently uses common language for thousands of years and also sufficiently uses programming languages for last little more than half of century. And man will still use both kinds of languages no matter how similar or different they are.

But programming languages are pretty young, and new programming languages make their appearance every year. Every new programming language has its own unique features, its own set of advantages and shortcuts. Some of these new languages appear to be noticeably useful in some area of informational technologies, so they become popular. So, mankind manages to continue its various experiments with programming languages. And it can be possible to use experience of common languages to make new better programming languages.

The problem was previously mentioned by some anonymous users of internet forums as well as by some professional programmers. Short articles can be found on some popular

internet-magazines as well as on some universities' websites. Finally, some theoretical information about structure of programming language as it seen by science can be found in books about programming.

This article describes some visual similarities using simple examples of texts, written in several object-oriented programming languages. It is clearly seen that common and programming languages both have similar syntactic and semantic units, and in both kinds of languages there are special kinds of units to describe entities as well as processes. Also, in both kinds of languages semantically identical texts can be written in different forms: shorter brief form or longer and somewhat more formal-looking.

In result of this little research, it was figured out that new programming languages generally appear to be more similar to common languages than older ones. This trend started at very beginning of programming languages' history and may remain further.

Keywords: language, programming, comparison.

References

1. portquest2016 (2001), "Comparison of PL and common languages", available at : <https://www.linux.org.ru/forum/talks/12998355/page1> (accessed 4 December 2018).
2. Gubaylovskiy V. and Kostinsky A. (2004), "Programming languages and live languages: similarities and differences", available at : <https://www.svoboda.org/a/24203650.html> (accessed 4 December 2018).
3. Cheng A., Serviam .T, Kemnitz G., Reddy R., Vö T., Kearsley L. and Cha M. (2014), "What are the fundamental differences between a human language and a computer language?", available at : <https://www.quora.com/What-are-the-fundamental-differences-between-a-human-language-and-a-computer-language> (accessed 4 December 2018).
4. Language Magazine (2015), "World Languages Vs. Programming Languages", available at : <https://www.languagemagazine.com/2015/10/21/world-languages-vs-programming-languages/> (accessed 4 December 2018).
5. Kumar R. (2012), "Natural vs programming languages", available at : <http://meetrajesh.com/posts/natural-vs-programming-languages.html> (accessed 4 December 2018).
6. ThreeFX (2014), "Any difference between natural and programming languages?", available at : <https://linguistics.stackexchange.com/questions/8612/any-difference-between-natural-and-programming-languages> (accessed 4 December 2018).
7. Udden J., Hammarström H. and Janssen. R "What is the similarity between a natural languages and programming languages?" available at : <https://www.mpi.nl/q-a/questions-and-answers/wat-zijn-de-overeenkomsten-en-verschillen-tussen-natuurlijke-talen-en-programmeertalen> (accessed 4 December 2018).
8. Orlov S. (2018), Theory and practice of programming languages. Manual for high schools, 2nd ed, Piter, St. Petersburg, pp. 26–27.
9. Kaufman V. (2011), Programming languages. Concepts and principles, Litres, Moskow, pp 37–38.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2018

УДК 165.022:81.25

COMMUNICATION AND LANGUAGE PROBLEMS

Iryna Yanushevych

Communication and language issues are one of the core areas of difficulty for individuals. Considering the extent of the social deficits they face, this is not surprising. After all, communication, whether verbal and nonverbal, is social. If you tend not to look at faces, if you tend not to pay attention to the human voice, and if you tend not to tune in to verbal and nonverbal feedback from other people, it will be hard for you to acquire speech and to use it naturally. It will also be hard for you to somehow acquire body language, facial expressions, and other nonverbal forms of communication that are the rule for your culture.

Keywords: *psychophysical problem, reflection, unconscious, linguistic relativity*

For clearing up the essence of human consciousness, it is necessary to find out, what is common and what differences between the psychics of the animals and the human consciousness, the role of reflection as the factor of defining features of language communication. Eventually one of the most important aspects in interaction between living organisms and environment is their abstraction of vital information about that environment. The capacity for obtaining and purposive use of such information is so important for the behavioral acts of living organisms that it may be included among the fundamental properties of all that lives. A living organism develops a special kind of adaptive behavior, which is qualitatively higher level of interaction between the organism as a whole and the environment – namely, psyche-regulated behavior. This ability enables the organism to grasp and correlate the biologically significant reference points, to anticipate and mediate its behavior – attain some things and avoid others. Some species of birds, for instance, built their nests this year close to water and the next year far from it, as if foreseeing the possibility of floods and inundation of the banks. The rudiments of psyche may have emerged in animals that did not even have a nervous system. There is no doubt, however, that later the psyche became a function of the brain. Animal behavior is realized through the organs, created by the evolution, which provide information about the surrounding things and processes (the sense organs), and also through control and direction of behavior in accordance with the information received. The psyche receives double information in the form of sensations and perceptions: first, information about the properties and relations of external things, and second, information about their relevance to the organism's life.

The development of psyche is inseparable from the emergence of new forms of behavior, connected with the concepts of instinct, skill, imitation and learning. An instinct is goal-directed and expedient adaptive behavior based on immediate reflection of reality, conditioned by innate mechanisms (and information) and realized to satisfy biological needs. There is one essential thing about instinct-determined behavior: an animal performs objectively purposive actions in relation to stereotype situations biologically relevant to the life of the genus without subjectively realizing them in a conscious manner. From the evolutionary standpoint, instinct as an innate feature of a

mode of action carries informational experiences, useful to the individual, of the previous generations of the given species of animals concerning the modes of satisfaction of biological needs, experiences recorded in definite morphological-physiological structures of the organism and in the structure of psyche.

Since time immemorial, our common sense, fairy tales and myths have represented animals as our lesser brethren in intelligence. They have been credited with all the human traits: cunning, mother wit, consciousness, conscience, a sense of beauty. A great many cases have been described of especially intelligent dogs saving human beings and serving them devotedly, or horses carrying their wounded masters from battle fields, finding their way in snowstorms, etc. Even more interesting from this point of view is the case of dolphins rescuing drowning people who are complete strangers to them. For many years scientists have been studying the behavior and psyche of animals, especially the higher animals – dolphins and apes, which have amazing capacity for imitation and observation. Experiments and observation have shown that the higher animals are capable, in their own way, of thinking, i.e. of solving relatively simple tasks whose terms do not go beyond the limits of a concrete situation. Thus they can find roundabout ways towards a goal, design some biologically significant structure, track down a quarry, approve the stick to gain food and crack a nut with a stone. In a word, the higher animals have elementary intelligence. As for consciousness, this concept has a social meaning characteristic only of man; if there is consciousness in animals, it is only in the form of biological rudiments or prerequisites.

In other words, as well as people, animal possess ability to sensual (ability to sensation, perception and representation), and partly to rational knowledge (ability to make certain notions, judgments and conclusions). However, the animal is not capable to build on one notion above others. Try, for example, to teach your dog to distinguish student from any senior pupil or to train a dog in understanding of such notions as conscience, theorem, love... To build on one notion above other, it is necessary to comprehend it. The ability of comprehension is called *reflection*. The reflection represents an ability to analyze own ideas and other mental conditions. In other words, the consciousness is a comprehension of knowledge. And thinking is a straight result of the directed reflection, when from one notion, judgments or conclusions human deduces another one through reasoning or associations, without addressing to an external world.

The feature of the nature of human mentality is also the area of unconscious – which the person doesn't realize. The colorful fabric of psychical processes and their manifestation in the form of human actions and relations is woven out of various threads ranging from the highest degrees of the clarity of consciousness to the depths of the unconscious, which figures so prominently in man's mental life. For instance, we do not realize all the consequences of our actions – very far from it. Not all the external impressions reach the focus of consciousness. Many actions are automatic or habitual. But, despite the great significance and place of the unconscious forms of psyche, man is above all a conscious being.

Consciousness forms a complex relationship with various kinds of unconscious and irrational mental phenomena. They have a structure of their own, whose elements are connected both with one another and with consciousness and

actions which influence them and in their turn experience their influence on themselves. We sense everything that acts on us, but it is by no means all sensations that reach our consciousness. A great many of them remain on the periphery of consciousness or even beyond its limits. Two types of unconscious actions should be distinguished. The first comprises actions that were never realized, the second, those that were previously realized. Thus many of our actions controlled by consciousness in the process of formation, become automatic and then performed unconsciously. Man's conscious activity itself is only possible on condition that a maximal number of the elements of that activity are performed automatically.

As the child develops, many functions gradually become automatic, and the mind is freed from any concern about them. But when the unconscious or already automatic element violently invades our consciousness, the latter fights against this stream of unbidden guests and proves unable to cope with them. This is manifested in various mental disorders – obsessive or maniacal ideas, anxiety states, overpowering unmotivated fear. Habit as something mechanical encompasses all kinds of activity, including thinking, where we often say: I didn't mean to think of it, it just occurred to me. The paradox lies in the fact that consciousness is present in the unconscious forms of spiritual activity, too, observing the overall picture, so to speak, without close attention to all the details of what occurs in the depth of the mind. In most cases, consciousness can control familiar actions and speed them up, slow them down, or even stop them altogether.

However, not all the unconscious elements, as we have already said, were previously conscious and then became automatic: a certain portion of the unconscious never reaches the illumined area of consciousness. It is these psychical phenomena, uncontrolled by consciousness, that expand the whole field of the psyche beyond consciousness as such. For disclosing the sense of this notion it is necessary to examine, how unconscious is understood in the conception of Freud psychoanalysis, and also in the conception of G. Jung.

The neuropathology and psychiatrist Sigmund Freud, who worked on the problems of unconscious, has created the concept of psychoanalysis [1]. Freud considered that unconscious primarily in relation to conscious and has biological, sexual nature. Unlike Freud, Swiss psychologist Charles Gustavo Jung supposed, that unconscious has not biological, but symbolical nature. In structure of unconscious Jung marks out the personal unconscious – person's mental experiences, which is thought over, experienced and then are superseded in sphere of unconscious, and also collective unconscious which is set by *archetypes* or universal schemes of human mentality. They are displayed in images, not dependent on time and cultural traditions – heroes of myths, stereotypes of people's behavior in different cultures.

The human consciousness is in direct connection with language. Language, being a sign system, at the same time has a number of differences from other sign systems. Consciousness and language form a unity; in their existence, they are inseparably connected as an inherently and logically formed ideal content which presupposes an external material form. Language is the immediate reality of thought and consciousness in general. It takes part in mental activity as its sensuous basis or instrument. Consciousness is not only manifested in but also shaped by language. The

ties between consciousness and language are not mechanical but organic. They cannot be separated without both of them being destroyed.

Language is an instrument in the transition from perceptions and representations to concepts, and in operating with concepts. In speech, man records his thoughts and emotions, and can thus subject them to analysis as an ideal object lying outside him. In expressing his thoughts and emotions, man understands them clearer himself. He understands himself only by testing the comprehensibility of his words in communication with others. Language and consciousness form a unity. It is accepted to consider, that the determinant side in this unity is consciousness: being a reflection of reality, it moulds the forms and dictates the laws of its linguistic being. Through consciousness the structure of language reflects, in the final analysis, the structure of being, albeit in modified form. But unity is not identity. Language and consciousness form a contradictory unity. Language influences consciousness: its historically evolved norms, distinctly different in each nation, stress different features in identical objects. For instance, the style of thought in German philosophical literature is different from that of French literature – a fact largely determined by the features of the national languages of these peoples. Language also influences consciousness in the sense that it exercises a kind of coercion, «tyranny» over thought, directing its movement along the channels of linguistic forms, driving, as it were, the variable, individually unique and emotionally colored thoughts into the common framework of these forms.

Supporters of the conception of the linguistic relativity, and also such philosopher as Martin Heidegger considered that language inevitably leaves traces on all processes of the perception of the world. Today, many linguists say that although the Sapir Whorf hypothesis is thought provoking and probably holds much truth, it cannot be totally accepted in its extreme form [3]. Yes, language influences thought, but it doesn't determine what concepts we're able to think of. It influences how we perceive the world, but if we don't have a particular word in our language, it just takes more time and more words for us to describe that concept. It is a problem of translation; not of our ability to be able to imagine the concept. I might not have a word for this kind of snow: But I can communicate the idea to you. It looks to me like shiny glimmering tree crystals melting delicately upon the branch. If a language doesn't have a particular word, it doesn't mean a person who speaks that language can't imagine the concept it's just a little trickier to do the translation.

However, till now the question of whether we understand the world how it allows the language we used, or whether structures of language only display the valid contents and structures of the world, remains opened.

Список літератури

1. Феррис, Пол. Зигмунд Фрейд /пер. с англ. Екатерины Мартинкевич. — Минск: Поппури, 2001. — 448 с.
2. Моррис Ч. Основания теории знаков // Семиотика / Под ред. Ю.С.Степанова.– М., 1983.- С.37-89.
3. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку. Наука и языкознание. Лингвистика и логика //Новое в лингвистике.- М., 1960.- С. 135-198.

Ірина Янушевич

КОМУНІКАЦІЯ ТА МОВНІ ПРОБЛЕМИ

Мовно-комунікативна компетентність індивідуума є вагомою і невід'ємною умовою культурного прогресу суспільства в цілому. Компетентність, у сенсі сучасної теорії психології інтелекту, розуміємо як особливий тип організації предметно-специфічних знань, який дозволяє приймати ефективні рішення у відповідній галузі знань. В умовах інтенсивної інформатизації суспільства, визначальної ролі мови в розвитку самодостатньої, інтелектуальної, творчої особистості, спроможної доцільно, оптимально та вправно користуватися мовними ресурсами за різноманітних ситуацій спілкування і в різних форматах, зростає комунікативне амплуа людини і в професії, і в соціумі в цілому.

Ключові слова: психофізична проблема, рефлексія, несвідоме, лінгвістична відносність

References:

1. Ferris P.(2001) Zigmund Freid [Siegmond Freud] Minsk, Poppury, 448p.
2. Morris Ch.(1983) Osnovaniya teorii znakov. Semiotika. [Bases of the theory of signs. Semiotics. Moskow, P. 37-89.
3. Uorf B.(1960) Otnosheniye norm povedeniya I mishleniya k yaziky. Nauka I yazikoznaniye. lingvistika i logika [Relation of standards of behavior and thinking to language. Science and linguistics. Linguistics and logic] Moskow, P. 135-198.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2018

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АФАНАСЬЄВ Олександр – докт. філос. наук, професор. кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

БЕРЕГОВА Галина докт. філос. наук, професор кафедри філософії і соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського державного аграрного університета.

БОРОДІНА Наталя – канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

ВАСИЛЕНКО Ірина - канд. філос. наук, доцент кафедри політології Одеської національної академії зв'язку.

ІВАНЧЕНКО Євген - студент Одеського національного політехнічного університету.

ЖАРКИХ Володимир – докт. філос. наук, професор, зав. кафедрою філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

КУНАКОВ Максим – студент Одеського національного політехнічного університету

НОСОВА Ганна канд. філос. наук, старший науковий співробітник Інституту філософії НАН України ім. Г.С. Сковороди.

РАЙХЕРТ Костянтин - канд. філос. наук, доцент Одеського національного університету.

РИБКА Наталія - - канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

УХОВ Ілля - студент Одеського національного політехнічного університету.

ЯНУШЕВИЧ Ірина – канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

ЗМІСТ

<i>Жарких В.</i> Філософія та прагматика: ототожнення значення.....	4
<i>Афанасьєв А., Василенко І.</i> складність і стратегії її репрезентації.....	10
<i>Берегова Г.</i> Взаємоперетин навчання й виховання особистості у філософії освіти: від середньовіччя до просвітництва.....	20
<i>Іванченко Є., Бородіна Н.</i> Людина як текст: як виглядає світ без слів.....	33
<i>Кунаков М., Рибка Н.</i> Безсмертя у комп'ютері: марні надії людства.....	39
<i>Носова Г.</i> Втрата ідентичності - міф чи реальність?.....	45
<i>Райхерт К.</i> Реальність як umwelt в телесеріалі «Легіон».....	53
<i>Рибка Н.</i> Сьогоднішні соціально-економічні умови філософствування в Україні...	61
<i>Ухов І.</i> Людські мови та мови програмування.....	73
<i>Янушевич І.</i> Комунікація та мовні проблеми	81

CONTENTS

<i>Zharkyykh V.</i> Philosophy and pragmatic: determination of value.....	4
<i>Afanasiev O., Vasylenko V.</i> Complexity and strategies of its representation.....	10
<i>Berehova H.</i> . Interconnection of education and upbringing of the personality in the philosophy of education: from middle ages to enlightenment.....	20
<i>Ivanchenko E., Borodina N.</i> Human as text: what the world looks like without words.....	33
<i>Kunakov M., Rybka N.</i> Immortality on the computer: the failed human hope.....	39
<i>Nosova H.</i> Loss of identity - myth or reality?.....	45
<i>Rayhert K.</i> Reality as an umwelt in the TV series “Legion”.....	53
<i>Rybka N.</i> Modern socio-economic conditions of philosophying in Ukraine.....	61
<i>Ukhov I.</i> Human languages and programming languages.....	73
<i>Yanushevych I.</i> Communication and language problems	81

Вимоги до оформлення статей

У структурі статті повинні бути наступні елементи: постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями, аналіз останніх публікацій, чітко сформульована мета дослідження, виклад основного матеріалу та висновків.

1. Мова статей українська або англійська.

2. Обсяг статті – 14,5 тис.–22 тис. знаків;

3. Матеріали мають бути оформлені за такою формою:

- **УДК** (розташовується зліва у верхньому кутку, шрифт напівжирний).

- **НАЗВА** статті напівжирними великими (прописними) літерами, жирним.

- **Прізвище та ініціали автора** / авторів пишемо зліва, курсив, жирним.

- *Коротка анотація статті українською мовою не більше 10 рядків, курсивом.*

- Ключові слова (назва **Ключові слова (Keywords)** – жирним, самі слова курсивом.

- Текст статті з посиланнями у квадратних дужках, де перша зазначена позиція відповідає позиції у *Списку літератури*, а друга позиція – відповідній сторінці цитованого прямо / непрямо посилання [1, с. 2].

- Посилання на літературу подавати не у вигляді підрядкових приміток, а по тексту у квадратних дужках, де перша цифра – номер позиції у списку літератури, літера с. – позначення слова «сторінка», друга цифра – номер сторінки. Наприклад: [21, с. 40], [23, с. 40–43], [28, с. 5; 40, с. 58–60].

- **Список літератури** (напівжирним курсивом). Літературу оформляємо відповідно до вимог Книжкової палати.

- **References** відповідно вимогам Гарвардського стилю, де спочатку іде ПІБ автора, потім в дужках рік видання, потім транслітерація назви та її переклад на англійську, через кому видання, місто видання та кількість сторінок. Див. докладніше: <http://www.nbu.gov.ua/node/868>

- Англійською мовою після тексту вказати: ім'я / імена, прізвище (а) авторів, назву статті, дати анотацію та ключові слова. Обсяг анотації від 200 слів.

4. Матеріали до збірників подаються у комп'ютерному наборі. Текст мусить бути набраний у програмі MS Word (версії від 97 і вище). Основна гарнітура набору – Times New Roman. Основний текст повинен бути набраний гарнітурою Times New Roman 9,5-м кеглем з міжрядковим інтервалом 1 та вирівнюванням по ширині, без переносів слів, а також надрукований на одному боці аркуша. Підрядкові примітки, анотації, список літератури та *References* набирати гарнітурою Times New Roman 8,5-м кеглем з міжрядковим інтервалом 1 та вирівнюванням по ширині, без переносів слів.

5. Усі ілюстративні (графічні) об'єкти, зокрема імпортовані у текстові файли, слід також додавати в оригінальному форматі (*.tif, *.eps, *.xls, *.psd, *.cdr, *.ppt), зашифровані за прізвищем автора і номером, під яким вони зазначені у тексті. При цьому у тексті мають бути чіткі посилання на них (прив'язки), крім того, ці об'єкти повинні мати необхідні текстові (підписи / назви) та нумерацію.

6. Для набору таблиць використовується вбудований у Word табличний редактор. Оформлення таблиць: номер і назва таблиць пишуться над таблицею. Слово «Таблиця», № (якщо більше, ніж одна таблиця) – курсивом. **Назва** таблиці – напівжирним.

7. Відомості про автора надсилати окремим файлом: повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце праці, вчений ступінь, звання, адреса (службова і домашня), телефони. Адреса електронної пошти автора – обов'язково.

Невиконання зазначених вимог дає підстави для відмови в прийомі статті до публікації.

Статті до редакції надсилати за електронною адресою: n.v.borodina@opu.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Філософія та гуманізм. Вип. 2 (8). - Одеса: ОНПУ, 2018. – 90 с.

Це видання – четвертий випуск журналу, присвячений різним проблемам філософії та гуманізму. В статтях розглядаються філософські, культурологічні, антропологічні, педагогічні та ін. аспекти гуманізму.

Для фахівців з філософії та гуманітаристики, аспірантів і студентів-гуманітаріїв і широкого кола читачів.

Philosophy and Humanism. 2(8). – Odessa, ONPU, 2018. – 90 p.

This edition is the third issue of the journal and it's devoted to various problems of the Philosophy and Humanism. The articles consider the philosophical, cultural, anthropological, pedagogical etc. aspects of humanism.

For philosophers and specialists on the humanities, students on the humanities and wide circle of readers.

Комп'ютерна верстка та макет – Н. В. Бородіна

Адреса редакції – Каф. філософії та методології, ОНПУ, пр. Шевченка, 1, Одеса, Україна, 65044
e-mail: n.v.borodina@opu.ua

Підписано до друку 17.12.2018 р.